00050666

Digitized with financial assistance from

Ms.Vaidehi Thakar

on 06 November, 2019

THE BÚSTÁN

OF SHAIKH MUṢLIḤU-D-DÍN

SA'ADÍ.

THE BÚSTÁN

OF SHAIKH MUṢLIḤU-D-DÍN SA'ADÍ.

50666

PHOTOGRAPHED FROM A MS. PREPARED UNDER THE SUPERINTENDENCE OF

J. T. PLATTS, M.A.,
TEACHER OF PERSIAN AT THE UNIVERSITY OF OXFORD, ETC., ETC.

FURTHER COLLATED WITH ORIGINAL MSS. AND ANNOTATED BY

A. ROGERS,
LATE BOMBAY CIVIL SERVICE.

LONDON:
W. H. ALLEN AND CO., LIMITED, 13 WATERLOO PLACE.
AND AT CALCUTTA.
1891.

00050666

PREFACE.

This work is a reproduction by photo-lithography of a MS. prepared in India in 1871–72 under the superintendence and guidance of J. T. Platts, Esq., M.A., Teacher of Persian at Oxford, Editor and Translator of the Gulistán, Author of a Hindustani Dictionary, Grammar, and other works. It was collated by M. Safdár 'Alí, Extra-Assistant Commissioner of Jabalpur, a distinguished Persian and Arabic scholar, and M. Jamálu-d-dín, Mír Munshí of the Inspector of Schools, Jabalpur. In its preparation some of the best lithographed copies published in Delhi, Lakhnau, and Bombay were carefully compared with the Vienna edition of Graf, by Mr. Platts. On its completion the whole was copied by a Muhammadan gentleman, a Master in the Government School at Ságar, in the Central Provinces, and an accomplished caligraphist. The MS. is remarkably correct, very few errors of transcription having been discovered by the Editor. The excellence of the caligraphy is proved by the present photographic reproduction.

The entire work has now been re-collated with Graf's Vienna edition, compared with several original MSS. in the India Office Library, and checked by careful reference to Lieut-Col. Wilberforce Clarke's translation into English. It is hoped that the notes added by the Editor will assist students in the interpretation of some of the most difficult passages.

THE EDITOR.

NOTES ON THE BUSTAN.

INTRODUCTION.

No. of Couplet.

I. 1.—Some MSS. have جهاندار in place of خداوند ; but as the latter is used in the 2nd line, as well as in the 2nd couplet, it seems advisable to retain it. آفرين abbreviated from آفريننده, pres. partic. of آفريدن "to create."

2. بر : most MSS. have در , which is preferable.

III. 1.—هركز abbreviated from هر كه از "whoever from." درش : some MSS. read عزيزى كه از درگاه اش , using "temple" in place of "door."

2. شد equivalent to رفت ; "to whatever door he has gone."

V.—نه بگيرد بفور "He does not seize instantly or hastily."

VI. 2.—ما جرا for ما جرى (Arabic) "what has occurred." در نوشت "has written in or recorded," *i.e.* pardoned; also rolled up or folded.

VII. 2.—كنه for گناه.

VIII.—The word پسر "a son" is probably understood here.

X. 1.—"If a slave does not come up sharply to his business."

XII. 2.—شود برى "becomes separated or cut off from."

XIII. 1.—بالا و پست "high and low," or heaven and earth.

XIV.—يغما "plunder"; here نعما "blessing" or "favour" is suggested.

XV. 2.—كه "who."

XVIII.—سيمرغ در قاف. The fabulous bird, the Simurgh, on the mountain of Káf, equally fabulous: the latter was imagined by Asiatics to surround the world, bounding the horizon on all sides.

XIX. 2.—داراى "the king or sovereign."

XX. 1.—مر a mere expletive. رسد : other MSS. read سزد from سزيدن "to befit or become."

XXVI. 2.—صمّ و بكمّ (Arabic) "deaf and dumb."

XXVII. 2.—عزازيل an evil spirit, the devil.

XXVIII. 1.—بر بدرگاه to be read as if it were بر درگاه..

No. of Couplet.

XXXII. 2.—نه بر حرف او "there is no place for anyone's finger," *i.e.* no one can find fault with.

XXXVI. 2.—کردست abbreviated from کرده است . که "who?"

XXXVII. 1.—در صلب سنک "in the loins of," or in the hard rock.

XL. 2.—که "for," "inasmuch as."

XLI. 2.—وگر چندو : the second و is superfluous.

XLII. 2.—"Who but He knows how to make being out of nothing?"

XLVIII. 2.—قتم is a mistake for قُم (Arabic) "arise." In some MSS. the following couplet stands in place of this:

چه شبها در این فکر بودم ستیز
که حیرت گرفت آستینم که خیز

LI.—There is a play here on the words سحبان and سبحان , the former being the name of an eloquent Arab poet, and the latter meaning God.

LII.—Some MSS. have خاماں for خامان .

LIV. 1.—راز here refers to divine mysteries.

LVI. 2.—نبردست for نبرده است ; کزو for که از او ; برون for بیرون .

LVII.—باز in the 1st line is "the falcon," and in the 2nd line "open," in contradistinction to the fastening up of the eyes in the 1st line.

LVIII.—ره abbreviated from راه "a road."

LIX. 1.—گنج قارون : Karoon is supposed to be the same as Korah, a cousin of Moses, and to have been possessed of great treasures. The legend goes that the earth swallowed him up for refusing to pay Moses a tithe of his possessions for the public use.

LXI. 2.—عهد الستت the promise of الست بربّکم "Am I not your Lord?" contained in the Korán.

LXII. 1.—ره بری ; ره for راه ; بری present tense of بردن . بدآنجا *i.e.* to the temple of God. ببال محبت پری "thou shalt fly with the wing of friendship."

LXIII. 2.—سرا پرده a canvas screen enclosing tents.

LXIV. 2.—Difficult to understand. It may read عنانش بگیر و بتحیّر که ایست : "Seize thou its reins and stand firm in the place of confusion." ایست is here the imperative of ایستادن .

LXV. 2.—داعی here is probably God as the Cause or Author.

LXVI. 2.—و should be inserted between بسیار and سر .

LXVII. 2.—ره for راه .

LXVIII.—مصطفی "the chosen," Mahomet.

LXIX. 1.—السجایا pl. of سجیّة and الشیم pl. of شیمة , with the article ال , "disposition," "habit."

2. البرایا pl. of بریة "men." شفیع الامم "intercessor for his people." امم is the pl. of امة .

No. of Couplet.

LXX. 2.—مهبط جبریل "the place of descent of (*i.e.* inspired by) Gabriel," the angel.

LXXI. 1.—بعث و نشر "raising and dispersing"—the resurrection.

LXXII. 2.—کلیمی "the familiar" (of God).

LXXIII. 1.—یتیمی "he who is without a father"; قرآن نا کرده درست "who has not yet completed the Korán."

2. Some MSS. read هفت for چند "who has obliterated seven creeds."

LXXV. 2.—کسرا should be کسری "royal."

LXXVI. 1.—بلا قامت *i.e.* by the cry of لاقامت, as لا حول ولا قوّت "there is no power, &c., but in God." لات is the name of an idol, as is also عری in line 2.

LXXVII. 2.—انجیل and توریت the Gospel and the Mosaical books.

LXXVIII. 1.—شبی برنشست: alluding to Mahomet's reported flight in a night on his steed Burák from Mecca to Jerusalem, or higher than the heavens.

LXXIX. 1.—تیهٔ قربت "the desert of approach."

2. سدره is a tree in the seventh heaven.

LXXX.—بدو *i.e.* to Gabriel; سالار بیت الحرام *i.e.* Mahomet.

LXXXIII. 2.—تجلی "the glory of God."

LXXXV. 1.—نعت invocation of praise or eulogium.

LXXXVII.—ابو بکر father-in-law and first successor, or Khaliph, of Mahomet. مرید in this line means "disciple," and in the 2nd "proud," "disobedient."

LXXXVIII. 1.—عثمان "Osman, the third Khaliph."

2. دلدل a camel that Ali, the fourth Khaliph, rode.

LXXXIX. 1.—فاطمه Mahomet's daughter.

XCI. 2.—حی "life," or God.

XCII. 1.—مشتی a handful or small number.

2. طفیل name of a man. The general sense of the passage is: "How does thy dignity in the temple of God become less if a few devotees such as Toophail (an unbidden guest) appear as guests at the abode of salvation?"

XCIV. 2.—"When thou wast created men were yet water and mud," as stated in the Korán.

XCV. 2.—فرع تست "thy branch or offspring."

XCVII.—لولاک refers to a Sura of the Korán stating: "If it had not been for thee I would not have created the heavens." طآها ویاسین refer to two Suras of the Korán, which are entitled respectively ط ه and ی س. It is not known what the meaning of these mystical titles is.

XCVIII.—"Since Sa'di only incompletely glorifies thee, on thee be blessing (الصلوة is the first chapter of the Korán), O Prophet, and peace!"

a *

No. of Couplet.

XCIX. 2.—بسر بردم ايّام "I passed my days."

CI. 1.—خاکی نهاد "submissive," "humble." "I have never seen anyone like those pure, humble men of Shiráz. May blessing be on this dust (of Shiráz)!"

CII. 2.—برانگيختم , *i.e.* برانگيخت مرا "rooted up for me."

CIII. 1 and 2.—In some MSS. the concluding verbs are in the 1st pers. sing. instead of the 3rd pl., and correspond better with the commencement; "I said to my heart."

CVI. 2.—Carry away on paper, *i.e.* write and respect.

CVII. 2.—Ten "doors" of instruction, corresponding to باب "chapters."

CIX. 2.—That the benefactor may praise God's excellence by liberality.

CX. 2.—This عشق or "love" is said by commentators to be the love of God.

CXIV. 2.—The two 'Ids, *i.e.* the breaking of the fast of Rumzán, and the day on which sacrifices are offered.

CXV. 2.—The treasury is, of course, the Bustán.

CXVI. 1.—Some MSS. have بماندست , and others نماندست .

CXVII. 1.—کہ "for," "because."

CXVIII. 2.—"I have not heard of any learned man being a fault-finder."

CXIX. 2.—حشوش "its quilting," usually of cotton.

CXX. 2.—There is a play on the word حشو , which, according to commentators, means here "light words." The sentence may thus mean: "put on my quilting," or, "hide my light words."

CXXII. 1.—The day of hope and fear, *i.e.* the Day of Judgment.

CXXIII. 1.—"If thou seest evil in my words," as if it were اگر بدی بینی در سخن من .

CXXV. 1.—همانا "you might say," equivalent to گويا .

CXXVI. 2.—بغيبت درم for درغيبت من "in my absence."

CXXVIII. 2.—چوبازش کنی "when thou openest it."

CXXXII. 2.—سيّد "the lord," Mahomet: he was born in the time of Naushirwán. These lines are in praise of Muhammad Atábak Abu Bakr, to whom the book is dedicated.

CXXXVI. 1 and 2.—Arabic. "And brass for the gate, like the ancient house (the Kaabah)! Around it from every broad road (men come)."

CXLIV. 1.—چنوی "like him." Some MSS. have چون تو ای .

CXLVIII. 2.—Zál may mean Rustam's father, or an old man.

CLVI.–CLVIII.—Alexander the Great built a wall a hundred farsangs in length between two mountains, to check the incursions of the people who lived to the north of Kohistan, and are here called Gájuj (Gájuj and Májuj are Gog and Magog, descendants of Japhet). Gájuj Kufr

No. of Couplet.

was Changiz Khán, with whom Atábak made peace by payment of money. In these lines the action of the two kings is contrasted.

CLX. 1.—فزون, which some MSS. have, is, perhaps, better than برون.

CLXXII. 1.—Zangi was the grandfather, and Sa'd the father, of Abu Bakr, in whose reign Sa'di flourished.

CLXXX. 1.—"He took away the water (of reputation) from the river."

CLXXXI. 1.—"May the eye of fortune be opened upon thy face."

CLXXXVI. 2.—"Fulfil his desire in this world and that to come."

CHAPTER I.

III. 1.—بسی "much," for "long."

VI. 1.—منزل شناس "one who knows the stages towards salvation."

VII. 1.—نه "nine."

2. Kizil Arslán, the name of a king. This alludes to a couplet composed in honour of Kizil Arslán by Záhir-Faryábí, as follows:

نه کرسی فلك نهد اندیشه زیر پای
تا بوسه برکاب قزل ارسلان دهد

IX. 1.—آستان, the threshold of God.

XI. 1.—ذو الجلال "the lord of glory," God.

XVI. 1.—دهم "give me."

XVII. 1.—بر کار خیرم بدار "keep me in (the way) of good."

XXVI. 1.—بپیچ should be the negative مپیچ.

XXIX. 1.—طریقت "the way" to God. Above this are still the stages of حقیقت "the truth" of the existence of God, and معرفت "the knowledge" of God.

XXXI. 1.—نزع روان "the tearing up of life," the death-agony.

XLI. 1.—کو "for he," *i.e.* the king.

XLVI. 1.—بترس this would be better in the negative form, as in other MS.

L. 2.—مزور is miswritten for مزدور "a labourer."

LII. 1.—Shiruyah was the son of Khusro Parviz.

LXIV. 2.—"Whose hand is raised towards God in prayer against him."

LXVI. 1.—بمالش "by (confiscating) his property."

LXXXII. 1.—Shápur was a favourite of Khusro Parviz, and was employed by him in his courtship of Shireen, whom he subsequently married.

2. قلم در کشید "drew his pen through," "cancelled." Other MSS. substitute برسمش "to his pension," for بر اسمش "to his name."

No. of Couplet.

LXXXVIII. 2.—صنعان is a town in Arabia, and سقلاب a country in the North. روم is, of course, Constantinople.

XCII. 1.—گردن فرو بردن بدوش "to bow the neck to the back" means to be humble.

XCIII. 1.—Some MSS. have نداشت for بداشت: the latter is preferable, meaning "has given up probity."

XCIV. 1.—در ساخت "has agreed with."

C. 1.—"When thieves fear each other."

CIII. 1.—کن is a mistake for کر.

CV. 2.—"He draws tears from his eye."

CVII. 1.—بهم در "together."

CXII. 2.—الحمد خواند referring to the Sura Fátiha of the Korán.

CXLI. 1.—بشکر قدوم "with thanks for his feet," for his coming.

CXLIV. 2.—بسستی "at my carelessness."

CLIII. 1.—Insert و between دید and بیش .

CLIV. 2.—Insert و between امر and نهیش .

CLXXII. 1.—لا ابلی Arabic, "without fear."

CLXXIII. 1.—"He has affection for his slaves."

CLXXXIII. 2.—دست در پیش داشت "held the hand in front," or "forbad."

CXCII. 1.—زی "towards."

CXCIV. 2.—W. Clarke's translation of مستسقی as "the dropsical one" seems wrong. The word means a water-carrier, who is not filled, or has his water-skin not filled, by the Euphrates.

CC. 2.—روا دآرم as in some MSS., is preferable to روا دارم .

CCIII. 1.—بخاطر درم. or درخاطر من .

CCVII. 2.—جز بدم "except evil towards me."

CCVIII. 2.—از منش "him than me."

CCIX. 1.—"When the king places my worth above him."

CCXI. 1.—بریست "with regard to this to thee."

CCXXII. 1.—آبش بریخت "spilled his water," or spoiled his reputation.

CCXXIV. 2.—سنک ترازو a stone used as a weight, probably.

CCXXVI. 2.—سر دست افشاندن "to open out the back of the hand," *i.e.* to disagree.

CCXXVIII. 1.—همانا "thou mayest say," "assuredly."

CCXLVII. 2.—"For if thou takest action thereon."

CCXLVIII. 2.—"(The king) increased."

CCLI. 2.—"By the assistance of faith snatch away the ball of fortune."

No. of Couplet.

ccliii. 2.—“ Thou hast cast the shadow (of thy justice) to the distance of a year's journey.”

ccliv.—“ I desired from the fortune of my good star that the Humá (Phœnix) might cast its shadow on my head,” thus leading to good luck.

cclv. 2.—“ Come into this shadow,” *i.e.* of Abu Bakr.

cclxxxviii. 2.—ده يك “ tithe.”

ccc. 1.—دورد should be درود “ reaped.”

cccvi. 1.—كمان كيانى “ the royal bow.”

cccix. 1.—دل رفتم “ his heart that had forsaken him.”

cccxv. 2. نميدانيم “ thou dost not know me.”

cccxxi. 2.—“ When thy head is in its sleeping-place in Saturn.”

cccxxiii. 2.—كو abbreviated for كم او.

cccxxiv. 2.—كم “ but.”

cccxxix. 1.—The door here is the door of God.

cccxxxvii. 2.—“ The full-moon face of man became like the new moon,” *i.e.* was shrivelled up.

cccxxxix. 2.—كيش “ when to him? ”

cccliv. 1.—مر an éxpletive without meaning.

ccclvi. 1.—For چو read چه.

ccclix. 2.—تكلم one of the Atábuk kings.

ccclx. 2.—سبق برد “ he was pre-eminent.”

ccclxi. 1.—يكره “ by one road,” “ once.”

ccclxiii. 2.—اين پنج روز “ these five days,” the short remainder of life.

ccclxiv. 1.—Read دانائى for نادای.

ccclxviii. 1.—In religion's road action, not talk, is required.

ccclxxv. 2.—“ The better part of thy life and more has passed.”

ccclxxxi. 1.—Insert ماندن between جاودان and اميد.

ccclxxxv. 1.—الااتا “ Oh! take care that.”

ccclxxxvi.—“ Be liberal, that to-morrow (the Judgment Day), when they prepare the hall of audience, they may give thee a station in accordance with thy munificence.”

cccciI. 1.—يد Arabic, “ hand.”

ccccxv. 1.—مها “ O great one.”

ccccxxxv. 1.—شخ for شاخ “ a branch.”

cccclxvi. 1.—محشر “ a place of assembling,” the Day of Judgment.

2. عرش the ninth heaven, or the throne of God.

ccccxcviii. 2.—سر بر خط نهادن “ to place the head upon the line,” *i.e.* to be subject to.

No. of Couplet.

DII. 2.—شکر is a mistake for شد.

DIX. 1.—در کافِ کن "in the beginning of Creation." Káf is the first letter of کن, Arabic for "Be." The Korán says, "When God wished to create a thing, His command was as follows: God said to it, 'Be,' then it became."

DXVI. 1.—فردا "to-morrow," the Judgment Day.

DXXXV. 1 and 2.—The first کرمان is "Kirmania," and the second "worms."

After couplet DXLVII. a story containing 13 couplets has been omitted here.

DXLIX. 1.—He spread his hands over, or convinced him.

DLXXX. 2.—چواوئی "like him."

DXCIII. 2.—بهم در آمدن "to be disturbed."

DCII. 1.—مرو با سر رشته "Go not to the end of the rope," "do not exceed."

DCX. 1 and 2.—In line 1 اجل is "glorious"; and in the 2nd, "death."

DCXXII. 1.—دستی بزن "strike the hand," or "take action."

DCXXIV. 2.—بالوند "above the mountain of Alvand."

DCXLI. 1.—Alf-Arsalán was one of the Saljuk kings.

DCLXV. 1.—Ghur is a country near Kandahar.

DCLXXVIII. 2.—نیارم شد "I cannot go."

DCXCIII.—Twenty-three couplets that appear in Graf's edition are omitted here.

DCCXIV. 2.—"Suppose one man killed out of a whole people."

DCCXXIX. 2.—سروش the angel Gabriel.

DCCXXXI. 1.—"His head remained awhile in the collar (of thought)."

DCCXLI. 1.—Mamun was the son of Abdurraschíd.

DCCXCVIII. 2.—"Suppose sugar eaten, or blood of the heart (grief) poured out (what then?)."

DCCCXIV. 1.—دوست "a friend"; here God.

DCCCXVII. 1.—چو در وی نگیرد "when it does not affect him."

DCCCXIX. 1 and 2.—"A ring makes an impression on wax, not on stone."

DCCCXXXI. 2.—کند "makes," کند "blunt."

DCCCXXXIV.—Roostum and Asfundiyar, two celebrated Persian heroes.

DCCCLIV. 1.—"When thou seest the army is divided."

DCCCLX. 2.—Afrásiáb was a Persian hero.

DCCCCXXVII. 1.—این نیمه "this half"—thy own army.

DCCCCLI. 2.—چپ آوازه افگند "spread a report that he was going to the left."

CHAPTER II.

No. of Couplet.

I. 1.—معنی : Clarke translates this "truth": it would perhaps be better to use "reality" or "substance" in comparison with صورت "show" or "appearance."

V. 2.—بعد از تو "after thee," *i.e.* after thy death.

XXIX. 2.—"Khujand" is a village in Mawar-un-Nahr.

XXXVII. 1.—ابن السبيل "a son of the road"—a traveller.

2.—خليل Abraham, as the "friend" of God.

XLII. 2.—يکی مردمی کن "do me a favour." از in line 1 should be ای.

XLIII. 2.—خلقش Abraham's disposition.

LI. 1.—بیگانه "a stranger" to the true faith.

LVI. 1.—تفسیر the interpretation of the Korán.

LVII. 2.—Probably, that men of wisdom should give religion to the world. بنان "for bread," as in the preceding couplet.

LX. 1 and 2.—This probably means that the speaker owed a man ten dirams, a very small part of which was as a weight of ten "mans" on the former's heart, as he was continually being dunned for the money.

LXIV. 1.—الف, the very commencement of the record of religion.

2.—باب لا ینصرف "the chapter, 'Do not spend.'"

LXVII. 2.—درستی دو "two pieces of money," gold or silver.

LXX. 2.—ابو زید was a chess-player. The passage means the borrower was one who would beat Abu Zaid at chess.

LXXIX. 1.—صد هزار 100,000 dinars.

2.—خلف "his son."

LXXX. 2.—"Took off the fastening from it"; that is, spent it.

LXXXVI. 1.—مجرّد one who strips himself to devote himself to God. خانه پرداز "finisher of a house," *i.e.* one who bestows it all.

XCV. 2.—صخر جنی Sahar was the name of the Jinn or Genie who got possession of Solomon's signet.

XCVII. 2.—دیو سفید was the name of a hero of Mazandarán, whom Roostum killed.

CVII. 2.—نگه چه می داری for نگه می چه داری تا.

CXI. 1.—خورد the heir is understood.

2.—غبن may mean "loss of money," or "being deceived."

No. of Couplet.

cxvii. 2.—Saharwari was a son of Abu Bakr Sadik, the Khaliph, and a Sufí.

cxviii. 2.—The admonition was given when Sa'adi was in a boat with him.

cxxi. 1.—It had been well if hell had been filled by me, so as to leave no room for others.

cxxix.—A tale in eight couplets which is in Graf's edition is here omitted.

cxxxi. 2.—مغیلان a thorny tree.

cxxxiii. 1.—The well is the well of pride.

cxlv. 2.—"That thou shouldst deprive thyself (during the day) and eat (at night)."

cliv. 1.—یکی دست گیرم "for once take my hand."

clxxix. 1.—قنطار "an ox-hide full of silver or gold," a weight of 1,200 dinars.

2.—قیراط a weight of 4 grains.

clxxxiii. 2.—افتد بفرماندهی "he may chance to become a ruler."

clxxxv. 2.—A pawn may be made a queen at chess.

cxcvii. 2.—"Mercury put his pen in the ink"—made a black mark against his name.

cxcix.—کیسہ و دست پاك "with empty purse and hand."

ccxiii. 2.—"The revolution of the world has placed him in my day (state)."

ccxviii. 1.—هبلی was an Egyptian who came to Bagdad, repented of his sins, and became famous for piety.

cclv. 2.—بوا مانده "on what has been left."

cclix. 1.—راحت رسان "bring ease to others."

cclxxi. 2.—تهلیل repeating the Mussulman creed.

cclxxiv. 1.—تصحیف altering letters, as توشہ to بوسہ.

cclxxxi. 1.—حاتم a man renowned for liberality.

ccxci. 1.—بطی "to Tai," the name of Hatim's tribe.

ccxciii. 2.—زنده رود one of the rivers of Persia.

cccii. 2.—A curiously constructed sentence, as if Hatim had spoken to a non-existent steed not to come into existence.

ccciii. 1.—کسان *i.e.* the envoys.

2. This is apparently a parenthetical sentence: it means that the disposition to do good came spontaneously, and was not acquired by art.

ccciv. 1.—Roum must be read as the Sultan of Roum.

cccix. 1.—"No one mentioned the name of Hatim to him."

cccx. 1.—"How much of his conversation?" Thus betraying jealousy.

No. of Couplet.

CCCXLIII. 1.—طی "the tribe of Tai."

CCCXLIV. 1.—نذیر, not نظیر.

CCCXLVI. 2.—"Let them demand me from this renowned chief."

CCCLIX. 2.—مکر must be read with the next couplet.

CCCLXI. 1.—مسلمانی Islám.

CCCLXIX. 2.—"Darkness let down its skirt on the horizon."

CCCLXXXI. 2.—احسن الی من اسا "benefit him who sins against thee."

CCCXCIV. 2.—"That thou wast busy with the owl rather than with the Phœnix."

CCCCXXII. 2.—Against whom the doors (of men) are shut.

CCCCXXIII. 2.—حلہ or محل "a quarter," here the Day of Judgment; "who will display their skirts at the Day of Judgment (in dignity)."

CCCCXXXIV.—A play on the words چنگ and نای: in the 1st line they are the "claw (hand)" and the "neck" and in the 2nd the "harp" and "flute."

CCCCXXXVIII. 2.—بسنگ اندر است "is in the stone."

CCCCLXVI. 2.—Uj was a giant, whose mother was a daughter of Adam. At the Flood the water only came up to his waist. In the days of Moses he took up a mountain to cast on the army of the Israelites and destroy them; but God sent the Hoopoo, which made a hole in it, so that it fell on his neck as a collar. Moses then struck him on the ankle with a staff, and he fell and died from the blow.

CCCCLXVII. 1.—مصطفی "the chosen one," Mahomet.

CCCCLXIX. 1.—"O thou by whose face a world is glad."

CCCCLXXI. 2.—رحمت العالمین "the mercy of the two worlds" (Arabic dual of عالم).

CCCCLXXII. 2.—شب قدر the 27th night of Ramazán, most blessed, because all prayers are heard in it.

DII. 1.—The old man of the village, Firdusi.

DIV. 2.—قیمتی تر "of more value."

DVI. 2.—"It tears Joseph." His brothers reported that a wolf had killed Joseph, when they had sold him.

DVIII. 1.—Behram, the dweller in the desert, or Behram Goor.

DXIII. 2.—چہ for چاه "a well."

CHAPTER III.

The love referred to in this Chapter is said to be divine love, such as is professed by the Sufís. This must be understood in reading the following notes, as it would take up too much space to repeat it on every occasion when a reference to عشق occurs.

No. of Couplet.

I. 2.—The "wound" is that of separation, and "plaster," that of propinquity to God.

III. 2.—دم درکشند "draw in the breath"—are patient.

VII. 1.—عزلت "retirement," or the mystery of God. حی probably means "immortality" here.

VIII. 1.—یار "the friend," God.

IX. 2.—بظلمت دراند "are in darkness."

X. 1.—بیت المقدس "the holy house"—Jerusalem. قباب plural of قبه "towers." رها کرده &c., "the wall without forsaken."

XI.—"Like the moths they set fire to themselves, and do not, like the silk-worm, weave round themselves."

XIII. 2.—مستسقی "desirous of drinking."

XV. 1.—ببیداریش "when she is awake." بخواب اندرش "when she is asleep."

XVII. 1.—"If thy beloved does not appreciate thy gold."

XIX. 2.—"Again, if thou closest thy eye, she is in thy heart."

XXIII. 1.—"Art thou astonished that the travellers on the road of God are drowned in the sea of divine mystery?"

XXIV. 2.—حبیب "the friend," God.

XXV. 2.—ساقی "the cup-bearer," God, with the sight of whose splendour they are intoxicated.

XXVII. 1.—الست "Am I not your God?"

2. قالوا بلی "They said, Yes!"

XXXII.—"The steed (of the body) killed with much (austerity) they have practised at night."

XXXIV. 1 and 2.—صورت نگار "the painter" God. صورت "the body."

XXXV. 1.—پوست "the skin"—external beauty.

XXXVI. 1.—می صرف وحدت "the pure wine of the unity (of God)."

XXXIX. 1.—میل "a mile-stone," *i.e.* as firm.

2. پیل the bishop at chess, which stands by the side of the اسپ or knight.

No. of Couplet.

LVII. 1.—Jacob is supposed to have become blind from much weeping at the loss of Joseph.

LXI. 2.—"In remembering thee I have ceased from worshipping myself."

LXVI. 1.—آتش بنی در زن "set fire to the reeds."

LXX. 2.—Clarke would substitute خرمن for ارزن.

LXXVI. 2.—گم کشتهٔ خویش "his own lost one," God.

LXXVIII. 1.—مَلِك "the king," God. مَلَك "an angel."

LXXIX.—"Strong of arm" (spiritually); "short of hand" (materially); "wise;" "mad" (outwardly); "clever;" "intoxicated" (outwardly).

LXXXVI. 1.—عزیزان "dear" (to God).

LXXXVII. 1 and 2.—The first رز is a "vine," and the second "colour."

LXXXVIII. 2.—"Not like the river with foam gathered (on its mouth)."

XC. 2.—"There is not a reality of life under every outward form."

XCI. 1.—سلطان "God."

2.—ژنده - زنده "a patched darvish's coat" and a "living thing." The Sufís wore blue garments.

XCIII. 1 and 2.—They do not, like the juggler, fasten up their own feet, for the wooden foot (clog) does not move from its place firmly.

XCIV. 1.—حریفان خلوت سرای "companions of the secret abode (of God)." "Am I your God?" They are with a draught intoxicated until the blast of the trumpet (of the Angel of Death).

XCV. 1.—"They cannot be forced to abandon desire by the sword."

2. "Abstinence and love are as the mirror and the stone," *i.e.* the one shatters the other.

XCIX. 2. جان برخی کردن "to offer life as a ransom."

CVIII. 1.—"I see not the way of flight from her street."

CXXI.—The "assembly" is that of love to God, and the "cup" that of His love.

CXXIII. 2.—آواز the mendicant's cry.

CXXXIV. 2.—Arabic, "Whoever knocks at the door of the Merciful, it is opened."

CXLV. 1.—ذکر the recitation of the name of God.

CCXIII. 1.—فاریاب is a town in Turkestán.

CCXV. 1.—سیاهان "the black men"—Ethiopians.

CCXXI. 2.—ابدال (pl. of بدیل), "good, pious men," for whom God continues the world in existence, and who pass through fire and water unharmed. There are seventy of them.

No. of Couplet.

CCXXIII. 1.—در وجد متغرق "immersed in religious fervour."

CCXXIV.—"God preserves Abraham from fire, as the cradle of Moses from the whirlpool of the Nile."

CCXXVIII. 2.—خرده گرفتن "to cavil at," "abuse."

CCXXXVII. 2.—قلب "the heart" or centre of the king's army.

CCLVI. 2.—دوست "the friend," God.

CCLVII. 2.—"Umar and Zaid"—people in general.

CCLVIII. 2.—حکیم "the physician," God.

CCLXII. 1.—الله وبس "Allah is sufficient."

CCLXVII. 2.—"Nothing and no person appeared worthy to me."

CCLXIX. 2.—بدف بر زدن "to proclaim by beat of drum."

CCLXXXIV. 1.—گم خویش گیر "lose thyself."

CCLXXXVIII.—"As long as thou art not self-less (hast self-consciousness), thou hast no path to thyself (knowest not thyself). He only knows this subtlety who has no self-consciousness."

CCLXXXIX. 1.—This probably means that all sounds, such even as that of an animal's hoof, and not only the singing of a singer, are agreeable to him who has love towards God.

CCXC. 1.—This probably means that if the lover of God sees a fly beating its wings, he becomes distracted, and, like a fly, beats his hands on his own head.

CCXCI. 1.—"He who is thus enraptured knows neither bass nor treble."

CCXCII. 1.—"The singer," God.

CCXCIII. and CCXCIV.—When the enraptured ones become intoxicated with the wine of the love of God, they at the noise of a water-wheel become, as it were, drunk, and, like a water-wheel, revolve on themselves and weep bitterly.

CCXCVII. 1.—سماع in Sufí-ism is the hearing of a pleasant sound.

CCXCVIII.—If his bird (soul) flies from the tower of the mysterious reality, the angel cannot attain to its flight.

CCCX. 1.—واردات: in Sufí phraseology this means that which descends into the heart from God.

2. He spreads out his hand on, or abandons the universe.

CCCXI. 1.—دوست "the friend," God.

CCCXIV. 2.—واصلی "thou art joined (to God)." The general meaning of these couplets is, that as a man cannot swim in the sea of God's love with the garments of earthly reputation, he had better strip himself, and be joined to God by severing his connection with earthly existence.

No. of Couplet.

CCCXXX. 1.—در should be بر.

CCCXXXIII. 2.—سرایت کردن : Clarke translates this "circulation." In Graf's Persian commentary it is explained by درگذشتن از چیزی بچیزی.

CCCXXXIV. 2.—همدرد "sympathetic to thee."

CCCXXXVII. 1.—"To the wretched one from whose hands the reins have gone."

CCCXLII. 2.—مستان "those intoxicated" with God's love.

CCCXLIII.—"When I first took up this business I lifted my heart at once from desire."

CCCXLIV. 1.—One who throws away his head is a true lover.
2. بد زهره "the chicken-hearted one."

CCCLI. 1.—فرهاد a sculptor who was enamoured of Sheereen, queen of Khusro Parviz.

CCCLX. 1.—"This is the way (of God)."

CCCLXI. 2.—Arabic قل الحمد الله "say, 'Praise to God.'"

CCCLXII. 2.—عرض "earthly desires."

CHAPTER IV.

On Humility.

V. and following.—This story is almost literally adopted by the German poet Göthe, in his West-östlicher Diván.

XIX. 1 and 2.—Meaning that he himself was the only impure thing in the Mosque, and he therefore withdrew in order not to defile it.

XL. 1 and 2.—The nominative to خواند and راند must here be understood to be God.

LXII. 2.—فبس القرين : it will truly be a bad companion.

CII. 2.—لم و لا نسلم (Arabic) "the 'not' and 'we do not agree.'"

CIII. 2.—بلا و نعم (Arabic) "with 'no' and 'yes.'"

CXIII.—"Drew his head from the street of appearance to reality; drew his pen upon the head of the letter of the claim," that is, passed from show to substance, and rejected the claim.

CXXI. 1.—کهن میزران : the poor, who wear old garments.
2. بدستار پنجه گزم "the turban of 50 *gaz* for me."

No. of Couplet.

CXXXVIII. 2.—ان هذا اليوم عمر (Arabic) "This is a dreadful day."

CXXXIX. 1.—يدين "two hands," Arabic dual of يد.

2. فرقدين two stars near the Pole.

CXLVII. 1.—در بمقصورهٔ "in a certain cell."

CXLVIII. 2.—"If thou art not learned, be not less than a hearer," *i.e.* listen to others.

CLII.—"If the forbidding of unlawful things is in thy hand, it is not becoming to sit as if thou hadst neither hand nor feet."

CLIV. 2.—رجال pl. of رجل (Arabic) "men."

CLXV. 1.—پنج روز "these five short days of life."

CLXX. 1.—قدم رنجه فرمای "take the trouble to come."

CLXXII. 2.—Graf has دهٔ for در.

CXCIII. 2.—درویش : the speaker.

CXCVIII. 2.—One سر is redundant.

CCXXXVII. 2.—چه for چاهٔ "a well."

CCXLIX. 2.—"His life clung to his body by a single hair."

CCLXII. 2.—پوشیدگان حرم the women—concealed in the harem.

CCXCIII. 1.—کلیم Moses.

CCXCV. 1.—عبای بلیلاز "a cloak like Bilál." He was an Abyssinian who cried out to the people when Mahmoud was praying.

CCXCVI. 2.—نان سحر "the morning loaf," food taken at night by Mussulmans, at the close of night during the Ramzán.

CCC. 1.—"One who has dishonoured many."

CCCII. 2.—بتر for بدتر.

CCCXXXIV. 2.—"O thou to whom the world is a slave"—has a ring in its ear.

CCCXLI. 2.—ارادت "good desirès."

CCCLXX. 1.—می خرد (God) "purchases."

CCCLXXXV. 1.—بخلوت در اند "are in privacy with me."

CCCCXVII. 2.—در افتادهٔ "fallen in love with."

CCCCXXV. 1.—بهلول Bahlool was a saint who feigned madness.

CCCCXXVI. 1.—دوست God.

CCCCXXXI. 1.—بندهٔ رفته "the runaway slave."

CCCCXL. 1.—صنعا a town in Yaman. جنید a saint of Bagdad.

CCCCXLVI. 1.—گرم پای ایمان "if the foot of my faith."

CCCCLVI. 1.—رخش a town in Badakshán.

CCCCLX.—The Jinn Sahra assumed Solomon's likeness and sat on his

No. of Couplet.

throne, having taken the signet from the hand of a female slave. Solomon's vazir discovered this and recited in his presence the book Zabur, for the purpose of revealing the secret. The demon could not hear the word of God, and withdrew, casting the ring into the sea, whence it returned to Solomon out of a fish's belly.

CCCCLXVIII. 1.—The line should begin with اگر .

CCCCLXIX. 2.—گندہ مغزی "a fetid brain," i.e. "be not proud."

CCCCLXX. 2.—هنگامہ گیر "a juggler."

CCCCLXXXV. 1.—من بعد "after this" (Arabic).

CCCCXCIII. 2.—عمر the second Khaliph.

DXI. 1.—ذو النون the name of a saint.

DXII. 1.—مدین name of a city.

CHAPTER V.

On Resignation.

I. 1.—زيت "olive-oil." Some MSS. have شمع "a light."

XV. 2.—Shagád was Roostum's brother, and threw him with his horse Raksh into a well. Roostum shot an arrow at him out of the well and killed him.

XVI. 1.—سپاهان "Ispahan."

XXXII. 1.—مع القصه (Arabic) "in short."

XXXVII. 1.—سپاهان "Ispahan."

LXVII. 1.—اردبیل a city in Azarbeiján.

XCII. 1.—چوین should be چوب .

CXII. 1.—کیش a town on an island in the Sea of Hurmuz.

CXXXIV. 2.—معلم "the teacher" from above, God.

CLXXVIII. 1.—دوست God.

CLXXIX. 2.—زین قبل "on this account."

CXCIII. 1.—فراغ از نظر داشتند "did not care for what could be seen."

CHAPTER VI.

On Contentment.

No. of Couplet.

VIII. 2.—معرفت "the knowledge" of God.

IX. 1.—سِرّ "mystery."

XIII. 2.—سدرت المنتهی a tree in Paradise.

XX. 1.—ذکر "reflection" on God.

XXIV. 2.—هل من مزید (Arabic) "Is there any more?"

XXV. 1.—عیسی here means "soul." خر "ass"—the body.

XXXII. 2.—کشیدم بساط "I spread a couch." Some MSS. have سماط "a table covered with food."

XXXIX. 2.—حجاج pl. of حاجی.

XL. 2.—مانده here means "grieved at."

LV.—"Perhaps thou art patient as to enjoyments of life: if not, thou must of necessity beg at doors."

LIX. 2.—بخوان should be بخواه "ask for."

LXIII. 1.—نفس اماره "lust."

LXIX. 2.—انعام بل هم اضل "Yea, they indeed are lost:" from the Sura Aaraf of the Korán.

LXXIII. 1.—راستان "the true Sufis."

LXXXV. 2.—"When the bitter demand for payment is to follow."

XCV. 2.—"I and my house: after these bread and onion (suffice)."

CI. 2.—"I and the mouse and the old woman's desolate house (suffice)."

CXXVIII. 2.—بره "in the road" (of this world).

CXXIX. 2.—"His sun desired to descend to the hill," *i.e.* he was about to die.

CLVIII. 1 and 2.—موسی "a razor"; موسی "Moses."

CLX. 2.—"They shut up the razor in its handle" (belly).

CHAPTER VII.

On Education.

I. 1.—سخن "our talk" (in this chapter).

II. 2.—"How art thou a stranger in the art of conflict?"

No. of Couplet.

VIII. 1.—"Resignation and the fear of God are the free ones of good report."

XVI. 2.—فردا "to-morrow"—the Day of Judgment. There will be no record of actions done by the tongueless. What is uttered by the tongue is what brings men to perdition.

XVIII. 1.—آگنده گوش "filled as to his ears," *i.e.* deaf.

XIX. 1.—نفس بر نفس "breath on breath," incessantly.

XX. 1.—سخن نا گفته "to cut short," "speech unspoken."

XXIX. 2.—Who sees that the light is burned by its tongue," *i.e.* its wick.

XXXVIII. 2.—لا حول the invocation, "There is no power nor virtue save in Allah."

XLI. 1.—Raksh was Roostum's horse.

XLVII. 1.—خوب خلق و خلق پوش "of good disposition and clad in a darvish's robe."

LXXXIX. 2.—نعلين Arabic dual of نعل.

XCVII. 2.—الليل يغشي النهار (Arabic) "the night covers the day."

CXVII. 1.—داود طائي "David of the tribe of Tai."

CXXXVI. 2.—در پوستين خود است "he is in his own sheep-skin coat," *i.e.* he censures himself.

CXXXVII.—There must be proof of the (evil) act of a certain person, and from this bad act he (the calumniator) becomes manifest.

CXLII. 2.—بساماني بتر: some MSS. have بسی بهتر.

CXLVII. 1.—نظاميه The Nizámiah was a college at Bagdad founded by Nizám-ul-Mulk Tusi, vazir of Sultán Sanjaí.

CLIII. 1.—حجاج Hujáj, son of Yoosuf, ruled Irák in A.D. 685. He was famed for cruelty.

CLIX. 2.—ديوان here and in couplet CXLVI. appears to mean the book in which sins are recorded.

CLXII. 2.—See couplet CXXXVI.

CLXIX. 2.—Washing the teeth after the decline of the sun is considered unlawful in a fast.

CLXXV. 1.—مسواك a soft twig of a tree used for rubbing the teeth to clean them.

CLXXX. 2.—غيب دان "the secret-knower," God.

CCIV. 2.—ره مي زند "robs," as a highway robber.

CCVII. 2.—"Thou mayest say he is more hostile than an enemy."

CCLXXVII. 2.—The context would lead one to think that this sentence should be in the affirmative and not in the negative.

CCLXXX. 1.—سنين Arabic pl. of سن "a year."

No. of Couplet.

ccc.—It will be observed that Clarke translates مخنث "hermaphrodite." It has really a far worse meaning, as the context shows.

cccIII. 2.—"It would be better if the unworthy son died before the father."

cccxv. 2.—Some MSS. read قفل for مقل.

cccxxvi. 1.—Kázrun is near Shiráz.

cccxxviii. 2.—تنک ترکان: these words in this and the following couplets apparently have an obscene meaning. Richardson, in his dictionary, gives it as the name of a place, the inhabitants of which were famed for beauty.

cccxxxix. 1.—کہ an abbreviation for کاه or کیاه "grass."

cccxli. 2.—ارد بہشت corresponds to April.

cccxlii. 1.—Bukrât=Hippocrates.

cccxlviii. 2.—He who made the picture, God.

cccl. 1.—Although the voice of goodness goes forth (in these words).

cccli.—"This is the very picture of the painter, who has snatched away the heart from the distracted one with violence."

cccliv. 1.—کتیب "book" of the Bostán.

ccclvi. 1.—اوراق as in some MSS. is preferable to اوقات.

2. For ملال substitute جمال.

ccclxviii. 2.—اهرمن the spirit of evil; سروش Gabriel.

ccclxix. 2.—حرف کیری "word-taking," "slander."

ccclxxxiv. 2.—پخته خوار "one who eats what is cooked," *i.e.* lives on others.

ccccii. 2.—"To-morrow he will be begging, holding his hands up to some one."

ccccvi.—"Hast thou not heard what the Christian has said as to God, that he has no like or companion or picture?"

ccccx. 2.—ابجد an arithmetical verse so called.

ccccxi. 2.—معجم marking with diacritical points, so as to distinguish letters, as د and ذ, ت and ب.

ccccxvii. 2.—خذ ما صفا (Arabic) "Take what is clean."

ccccxviii. 2.—"Why art thou in the knot of the thorn? Fasten the garland of roses."

ccccxxiii. 1.—حد the "limit" fixed by God. حد زدن to strike an offender according to the limit of divine law, or to punish.

ccccxxxi. 2.—"For one God writes ten," as written in the Korán.

CHAPTER VIII.

ON THANKS.

No. of Couplet.

I. 1.—دوست "the friend," God.

VII. 1.—بهش abbreviated from بهوش.

IX. 1 and 2.—منی "sperma genitale"; منی "presumption."

XII. 1.—بهش چیز: the order of these words has been inverted.

XIV. 2.—ز غیبت "from the unseen to thee."

XXVIII. 2.—عهد "the time (of infancy)."

XXXIX. 2.—"That thou shouldst place thy finger on"—or cavil at.

XLII. 2.—یك لخت "in one piece."

XLV. 2.—"The members for the body, the heart for precious wisdom."

XLVI. 2.—Like the letter Aleph, upright.

XLVIII. 2.—جز بطاعت "except in the worship of God."

XLIX. 2.—انعام "bounty"; انعام "cattle."

LIII. 2.—دوست "the friend," God.

LIV. 2.—نعمت "the grace of God."

LXVI. 2.—بو العجب رای "O father of wonderful judgment."

LXXIV. 1.—"All are officers and servants (of God)."

LXXV. 2.—Water-carriers in the East bear leather sacks, made of whole skins, for water, on their backs.

XCI. 2.—بپای imperative of پایدن "to stand by."

XCIII. 1.—جیحونیان "people of the Jihun river."

CXII. 1.—زورق "boat." The meaning, according to the commentators, is: "O lord of the boat, do not keep thy boat on the water, because the boat of the wretched ones does not move on the water." The passage is, however, still very obscure.

CXXX. 1.—بیستم pres. tense of ایستادن "to stand."

CXXXIII. 1.—"Go; be thankful that though thou art not on an ass."

CXLII. 2.—تکیه بر غیر "reliance on any other but God."

CLIV. 1.—اینان "these," *i.e.* hot, cold, moist, and dry.

CLVIII. 1.—حضور "the waiting" (of the heart on God).

CLIX. 2.—اقطاع assignments of land on feudal tenure.

CLXIII. 2.—The ن in زمین should be dropped to make the rhyme.

No. of Couplet.

CLXXIV. 1.—سومنات an idol-temple in Kattiawar, destroyed by Mahmúd of Ghazní in A.D. 1024.

„ 2. منات an ancient idol.

CLXXIX. 2.—جمادی anything inanimate, as fossils.

CLXXXI. 1.—برهمن "Brahmin."

CLXXXVII. 1.—پازند خوان "readers of the Pázand," the last of ten books said to have been revealed to Abraham. This is said to have treated of counsels, philosophy, and the mysteries of God. استخوان "bone," then "idol."

CXCII. 2.—اوستا زند: the Hindoo and fire-worshippers' religions seem to be confused here.

CXCIV. 1.—For دریغ read بدیع.

CCIV. 2.—بیژن the son of Rustam's sister. He fell in love with Munizha, daughter of Afrásiáb, king of Persia. The king, finding him one day in her house, put him into a pit, whence Rustam delivered him.

CCIX. 2.—از قفا "suddenly."

CCXIX. 2.—ملجم one who bridles a horse, here "concealed."

CCXXXI. 1.—مطرانی "an arch-priest," آذر پرست "fire-worshipper." The confusion between the Hindoo and Magian worship still seems to continue here.

CCLXIX. 2.—"They (the angels) seized thy hand."

CCLXX. 2.—بمردان "to the (dignity of the) men."

CCLXXI. 2.—سماطت "thy table covered with food."

CHAPTER IX.

On Repentance.

II. 1 and 2.—Line 1 refers to this and line 2 to the next world.

III. 1.—مینو Paradise.

VI. 1.—پنجه for پنجاه "fifty."

XXII. 2.—سر رشته "the end of the thread (of life).'

XXX. 2.—بدست "to the hand (of others)."

XLIV. 2.—"When my evening (hair) began to grow white."

XLVIII. 1.—بغیب "those yet unborn."

No. of Couplet.

L. 2.—برق is a district in Yaman, as well as "lightning."

LVII. 2.—شب قدر "the night of power," the 27th of Ramzán, when the Korán is supposed to have come down from heaven.

LXI. 2.—"In swimming" is understood.

LXIII. 1.—گرو the wager.

2. Go on rising and falling (like a cripple).

LXIX. 1.—رحيل the signal for starting—"march."

LXX. 1.—The camel-driver here referred to is Death.

LXXIII. 2.—نقل "translation" (to Paradise).

LXXIX. 2.—For هم read دم.

LXXXI. 2.—وجه "dignity."

LXXXVIII. 2.—نكير: Nakír and Munkir are the two angels who are believed to try Mussulmans in the grave.

CVI. 1.—فرو رفت "descended (to the grave)."

CXII. 1.—تير the 4th month, اردي بهشت the 2nd month.

CLIV. 1.—دوست "the friend," God.

CLXXXVII. 2.—اولو العزم Noah, Abraham, Moses, Jesus, Mahomet, "the lords of constancy."

CCVII. 2.—يوسف "Joseph," here God.

CCXXIII. 2.—آمدى is a mistake for آمدى.

CCXXX. 1.—تبت يداك (Arabic) "May thy two hands be destroyed!"

CCXL. 1.—The water meant here is the tear of repentance. شمع is a mistake for شفيع.

CCXLV. 2.—دستم would be better دست.

CCLIV. 2.—معرفت "the knowledge" of God.

CCLVI. 2.—طفيل an uninvited guest.

CCLVIII.—Murdád and Dai are the autumn and spring months.

CCLXXIX. 2.—ستمكار the tyrant Zuleikha.

CCCXIV. 1.—بهست would be better than هست.

CCCXIX. 2.—يونس the prophet Jonah.

CHAPTER X.

On Prayer; and the Conclusion of the Book.

No. of Couplet.

xxviii. 1.—بلبیك "By the cry: Here am I." یثرب Medina. "By him who is buried at Medina," *i.e.* Mahomet.

2. بیت الحرام = Mecca.

xxxi. 1.—ورطهٔ یك نفس "the whirlpool of one breath," the death-agony.

2. "The shame of saying (there are) two (Gods)."

xxxiv. 2.—"Eye from the shame of sin (fastened) on the back of the foot," cast down from shame.

xlix. 1.—تو برهم زدی "Thou didst strike it together," or overturn it.

liv. 1.—نبشتی or نوشتی.

lxxix. 2.—صمد "a chief," God.

xcvii. 2.—قلم در کشند "draw the pen through," pardon.

ERRATA.

CHAPTER II.—cccxciv. This couplet should read—

تو کوته نظر بودی و سست رای
که مشغول گشتی بجغد نه به همای

CHAPTER III.—xi. The couplet should read—

چو پروانه آتش بخود در زنند
نه چون کرم پیله بخود در تنند

lxx. The last word but one should read خرمن.

London: Printed by W. H. Allen & Co., Limited, 13 Waterloo Place S.W.

بوستان

شيخ مصلح الدين سعدي شيرازي

لندن
دابلئُو ايچ اَلِن و كمپني محدود
١٨٩١

بسم الله الرحمن الرحیم

بنام خداوند جان آفرین * حکیم سخن بر زبان آفرین

خداوند بخشندهٔ دستگیر کریم خطا بخش پوزش پذیر

عزیزی که هر کز درش سر بتافت * بهر در که شد هیچ عزت نیافت

سر پادشاهان گردن فراز بدرگاه او بر زمین نیاز

نه گردن کشان را بگیرد بفور * نه عذر آوران را براند بجور

وگر خشم گیرد بکردار زشت * چو باز آمدی ماجرا در نوشت

دو کونش یکی قطره در بحر علم * گنه بیند و پرده پوشد بحلم

اگر با پدر جنگ جوید کسی * پدر بی گمان خشم گیرد بسی

وگر خویش راضی نباشد ز خویش چو بیگانگانش براند ز پیش

وگر بنده چابک نیاید بکار * عزیزش ندارد خداوندگار

وگر بر رفیقان نباشی شفیق بفرسنگ بگریزد از تو رفیق

دگر ترکِ خدمت کند لشکری * شود شاهِ لشکرکش از وی بری
ولیکن خداوند بالا و پست * بعصیان درِ رزق بر کس نبست
ادیمِ زمین سفرهٔ عامِ اوست * برین خوانِ یغما چه دشمن چه دوست
دگر بر جفا پیشه بشتافتی * که از دستِ قهرش امان یافتی
بری ذاتش از تهمتِ ضد و جنس   غنی ملکش از طاعتِ جن و انس
پرستارِ امرش همه چیز و کس   بنی آدم و مرغ و مور و مگس
چنان پهن خوانِ کرم گسترد * که سیمرغ در قاف قسمت خورد
لطیف و کرم گستر کارساز * که دارای خلق است و دانای راز
مر او را رسد کبریا و منی * که ملکش قدیم است و ذاتش غنی
یکی را به سر بر نهد تاجِ بخت   یکی را بخاک اندر آرد ز تخت
کلاهِ سعادت یکی بر سرش   گلیمِ شقاوت یکی در برش
گلستان کند آتشی بر خلیل   گروهی بر آتش برد ز آبِ نیل
گر آن است منشورِ احسانِ اوست   ور این است توقیعِ فرمانِ اوست
پسِ پرده بیند عملهای بد   هم او پرده پوشد به آلای خود
بتهدید اگر برکشد تیغِ حکم * بمانند کروبیانِ صم و بکم
وگر زله بخشد ز خوانِ کرم * عزازیل گوید نصیبی برم

بدرگاه لطف و بزرگیش بر * بزرگان نهاده بزرگی ز سر
فرومانده گان را برحمت قریب   تضرع کنان را بدعوت مجیب
بر احوال نابوده علمش بصیر   بر اسرار ناگفته لطفش خبیر
بقدرت نگهدار بالا و شیب   خداوند دیوان روز حسیب
نه مستغنی از طاعتش پشت کس * نه بر حرف او جای انگشت کس
قدیم نکوکار نیکو پسند   بکلک قضا در رحم نقش بند
ز مشرق بمغرب مه و آفتاب   روان کرد و گسترد گیتی بر آب
زمین از تب لرزه آمد ستوه   فرو کوفت بر دامنش میخ کوه
دهد نطفه را صورتی چون پری * که کردست بر آب صورتگری
نهد لعل و فیروزه در صلب سنگ * گل لعل در شاخ پیروزه رنگ
ز ابر افگند قطره سوی یم   ز صلب آورد نطفه در شکم
از آن قطره لولوی لالا کند   وزین صورتی سرو بالا کند
برو علم یک ذره پوشیده نیست * که پیدا و پنهان بنزدش یکیست
مهیا کند روزی مار و مور * وگرچند بی دست و پایند و زور
بامرش وجود از عدم نقش بست * که داند جز او کردن از نیست هست
دگر ره بکتم عدم در برد   وز آنجا بصحرای محشر برد

جهان مُتَّفِق بر اِلٰہیتش   فرو مانده در کنہِ ماہیتش
بَشَر ماوراے جلالش نیافت   بَصَر مُنتہاے جمالش نیافت
نہ بر اَوج ذاتش پرد مرغ وہم   نہ در ذیل وصفش رسد دستِ فہم
درین ورطہ کشتی فرو شد ہزار   کہ پیدا نشد تختہ بر کنار
چہ شبہا نِشستم درین سَیر گُم * کہ وَحشت گرفت آستینم کہ قُم
مُحیط است علمِ مَلِک بر بسیط   قیاس تو بر وے نگردد مُحیط
نہ ادراک در کنہ ذاتش رسد   نہ فکرت بغورِ صفاتش رسد
توان در بلاغت بہ سحبان رسید * نہ در کُنہ بیچون سبحان رسید
کہ خاصان درین رہ فَرَس راندہ اند * بلا اُحصِی از تَک فرو ماندہ اند
نہ ہر جاے مرکب توان تاختن   کہ جاہا سپر باید انداختن
وگر سالکے محرمِ راز گشت * ببندند بر وے درِ باز گشت
کسے را درین بزم ساغر دہند . کہ داروے بیہوشیش در دہند
ترسد خردمند ازین بحرِ خون * کزو کس نبردست کشتی برون
یکے باز را دیدہ بر دوخت است * یکے دیدہ ہا باز و پر سوخت است
کسے رہ سوے گنج قارون نبرد * وگر برد رہ باز بیرون نبرد
اگر طالبی کین زمین طے کنی   نخست اسپ باز آمدن پے کنی

تأمل در آئینهٔ دل کنی * صفائی بتدریج حاصل کنی
مگر بوی از عشق مستت کند * طلبکار عهد الستت کند
بپای طلب ره بدانجا بری * وز آنجا ببال محبت پری
بدرّد یقین پردهای خیال * نماند سراپرده الّا جلال
دگر مرکب عقل را پویه نیست * عنانش بگیرد تحیّر که ایست
درین بحر جز مرد داعی نرفت * گم آن شد که دنبال داعی نرفت
کسانی کزین راه برگشته‌اند * برفتند بسیار سرگشته‌اند
خلاف پیمبر کسی ره گزید * که هرگز بمنزل نخواهد رسید
مپندار سعدی که راه صفا * توان رفت جز در پی مصطفی
کریم السجایا جمیل الشیم * نبی البرایا شفیع الامم
امام رسل پیشوای سبیل * امین خدا مهبط جبرئیل
شفیع الوری خواجهٔ بعث و نشر * امام الهدی صدر دیوان حشر
کلیمی که چرخ فلک طور اوست * همه نورها پرتو نور اوست
یتیمی که ناکرده قرآن درست * کتب خانهٔ چند ملت بشست
چو عزمش برآهیخت شمشیر بیم * بمعجز میان قمر زد دو نیم
چو صیتش در افواه دنیا فتاد * تزلزل در ایوان کسری فتاد

بلا قامت لات بشکست خرد * باعزاز دین آب عُزّی ببرد
نه از لات و عُزّی برآورد گرد * که توریت و انجیل منسوخ کرد
شبی برنشست از فلک گذشت * بتمکین و جاه از ملک درگذشت
چنان گرم در تیه قربت براند * که در سدره جبریل ازو باز ماند
۴ بدو گفت سالار بیت الحرام * که ای حامل وحی برتر خرام
چو در دوستی مخلصم یافتی * عنانم ز صحبت چرا تافتی
بگفتا فراتر مجالم نماند بماندم که نیروی بالم نماند
اگر یک سر موی برتر پرم * فروغ تجلی بسوزد پرم
نماند بعصیان کسی در گرو که دارد چنین سیدی پیشرو
۵ چه نعت پسندیده گویم ترا * علیک السلام ای نبی الورا
درود ملک بر روان تو باد بر اصحاب و بر پیروان تو باد
نخستین ابوبکر پیر مرید * عمر پنجه بر پیچ دیو مرید
خردمند عثمان شب زنده دار * چهارم علی شاه دلدل سوار
خدایا بحق بنی فاطمه * که بر قول ایمان کنم خاتمه
۶ اگر دعوتم رد کنی ور قبول من و دست و دامان آل رسول
چه کم گردد ای صدر فرخنده پی * ز قدر رفیعت بدرگاه حی

که باشند مشتی گدایان خیل * بمهمان دار السلامت طفیل
خدایت ثنا گفت و تبجیل کرد * زمین بوس قدر تو جبریل کرد
بلند آسمان پیش قدرت خجل * تو مخلوق و آدم هنوز آب و گل
تو اصل وجود آمدی از نخست * دگر هر چه موجود شد فرع تست
ندانم کدامین سخن گویمت * که والاتری زانچه من گویمت
ترا عز لولاک تمکین بس است * ثنای تو طٰهٰ و یاسین بس است
چه وصفت کند سعدی ناتمام * علیک الصلوٰة اے نبی السلام

سبب نظم کتاب

در اقصای عالم بگشتم بسے * بسر بردم ایام با هر کسے
تمتع ز هر گوشهٔ یافتم * ز هر خرمنے خوشهٔ یافتم
چو پاکان شیراز خاکی نهاد * ندیدم که رحمت بران خاک باد
تولای مردان این پاک بوم * برانگیختم خاطر از شام و روم
بدل گفتم از مصر قند آورند * بر دوستان ارمغانے برند
دریغ آمدم زان همه بوستان * تهی دست رفتن سوے دوستان
مرا گر تهی بود زان قند دست * سخنهاے شیرین تر از قند هست
نه قندے که مردم بصورت خورند * که ارباب معنی بکاغذ برند

چو این کاخ دولت بپرداختم * برو ده در از تربیت ساختم
یکے باب عدلست و تدبیر راے * نگهبانیٔ خلق و ترس خداے
دوم باب احسان نهادم اساس * که منعم کند فضل حق را سپاس
سوم باب عشقست و مستی و شور * نه عشقے که بندند برخود بزور
چهارم تواضع رضا پنجمین * ششم وصف مرد قناعت گزین
بهفتم در از عالم تربیت * بهشتم در از شکر بر عافیت
نهم باب توبه‌ست و راه صواب * دهم در مناجات و ختم کتاب
بروز همایون و سال سعید * بتاریخ فرخ میان دو عید
ز ششصد فزون بود پنجاه و پنج * که پر دُر شد این نامبردار گنج
بماندست با دامنے گوهرم * هنوز از خجالت سر اندر برم
که در بحر لولو صدف نیز هست * درخت بلندست در باغ و پست
الا اے خردمند فرخنده خوے * هنرمند نشنیده ام عیب جوے
قبا گر حریرست وگر پرنیان * بناچار حشوش بود در میان
تو گر پرنیانی نیابی مجوش * کرم کار فرما و حشوم بپوش
ننازم بسرمایهٔ فضل خویش * بدریوزه آورده ام دست پیش
شنیدم که در روز امید و بیم * بدان را به نیکان ببخشد کریم

تو نیز ار بدی بینیم در سخن * بخُلقِ جهان آفرین کار کن
چو بیتی پسند آیدت از هزار * بمردی که دست از تعنّت بدار
همانا که در پارس انشای من * چو مُشک است بی قیمت اندر خُتن
چو بانگ دُهل هولم از دور بود * بغیبت درم عیب مستور بود
گل آورد سعدی سوی بوستان * بشوخی و فُلفُل بهندوستان
چو خرما بشیرینی اندوده پوست * چو بازش کنی استخوانی دروست

ذکرِ محامدِ اتابک ابوبکر بن سعد زنگی

مرا طبع ازین نوع خواهان نبود * سر مدحت پادشاهان نبود
ولی نظم کردم بنام فلان * مگر باز گویند صاحبدلان
که سعدی که گوئی بلاغت ربود * در ایّام بوبکر بن سعد بود
سزد گر بدورش بنازم چنان * که سیّد بدورانِ نوشیروان
جهانبان و دین پرور و دادگر * نیامد چو بوبکر بعد از عُمر
سر سرفرازان و تاجِ مهان * بدوران عدلش بنازد جهان
گر از فتنه آید کسی در پناه * ندارد جز این کشور آرام گاه
فطوبی لبابٍ کبیت العتیق * حوالیه من کل فجٍ عمیق
ندیدم چنین مُلک و گنج و سریر * که وقف است بر طفل و برنا و پیر

نیامد برش دردناک از غمی   که ننهاد بر خاطرش مرهمی
طلبکار خیرست و امیدوار   خدایا امیدی که دارد برآر
کله گوشه بر آسمان برین   هنوز از تواضع سرش بر زمین
گدا گر تواضع کند خوی اوست   تواضع ز گردن فرازان نکوست
اگر زیردستی بیفتد چه خاست   زبردست افتاده مرد خداست
نه ذکر جمیلش نهان می رود   که صیت کرم در جهان میرود
چنوئی خردمند فرخ نهاد * ندارد جهان تا جهان هست یاد
نه بینی در ایام او رنجهٔ   که نالد ز بیداد سرپنجهٔ
کس این رسم و ترتیب و آئین ندید   فریدون با آن شکوه این ندید
از آن پیش حق پایگاهش قویست   که دست ضعیفان بجاهش قویست
چنان سایه گسترد بر عالمی * که زالی نیندیشد از رستمی
همه وقت مردم ز جور زمان   بنالند و از گردش آسمان
در ایام عدل تو ای شهریار   ندارد شکایت کس از روزگار
بعهد تو می بینم آرام خلق   پس از تو ندانم سرانجام خلق
هم از بخت فرخنده فرجام تست   که تاریخ سعدی در ایام تست
که تا در فلک ماه و خورشید هست   درین دفترت ذکر جاوید هست

مُلوک از نکو نامی اندوختند   زپیشینگان سیرت آموختند
تو در سیرتِ پادشاهیِ خویش   سَبَق بردی از پادشاهانِ پیش
سکندر بدیوارِ روئین و سنگ * بکرد از جهان راهِ یاجوج تنگ
ترا سدِّ یاجوجِ کفر از زر است * نه روئین چو دیوارِ اسکندر است
زبان آوری کاندرین امن و داد * سپاست نگوید زبانش مباد
زهی بحرِ بخشایش و کانِ جود   که مُستظهرست از وجودت وجود
برون بینم اوصافِ شاه از حساب * نگنجد درین تنگ میدان کتاب
گر آن جمله را سعدی املا کند   مگر دفتری دیگر انشا کند
فروماندم از شکرِ چندین کرم   همان به که دستِ دعا گسترم
جهانت بکام و فلک یار باد   جهان آفرینت نگهدار باد
بلند اخترت عالم افروخته   زوالِ اخترِ دشمنت سوخته
غم از گردشِ روزگارت مباد   وز اندیشه بر دل غبارت مباد
که بر خاطرِ پادشاهان غمی   پریشان کند خاطرِ عالمی
دل و کشورت جمع و معمور باد   ز مُلکت پراگندگی دور باد
تنت باد پیوسته چون دین درست   بداندیش را دل چو تدبیر سست
درونت بتائیدِ حق شاد باد   دل و دین و اقلیمت آباد باد

جهان آفرین بر تو رحمت کناد　　دگر هرچه گویم فسانست و باد
همینت بس از کردگار مجید　　که توفیق خیرت بود بر مزید
نرفت از جهان سعد زنگی بدرد * که چون تو خلف نام بردار کرد
عجب نیست این فرع از آن اصل پاک　　که جانش بر اوج است و جسمش بخاک
خدایا بر آن تربت نامدار　　بفضلت که باران رحمت ببار
گر از سعد زنگی مثل ماند و یاد　　فلک یاور سعد بوبکر باد
اتابک محمد شه نیکبخت　　خداوند تاج و خداوند تخت
جوان جوانبخت روشن ضمیر　　بدولت جوان و بتدبیر پیر
بدانش بزرگ و بهمت بلند　　ببازو دلیر و بدل هوشمند
زهی دولت مادر روزگار　　که پوری چنین پرورد در کنار
بدست کرم آب دریا ببرد * برفعت محل ثریا ببرد
زهی چشم دولت بروی تو باز * سر شهریاران گردن فراز
صدف را که بینی ز دردانه پر　　نه آن قدر دارد که یکدانه در
تو آن در مکنون یکدانه　　که پیرایه سلطنت خانه
نگهدار یارب بلطف خودش　　بپرهیز از آسیب وچشم بدش
خدایا در آفاق نامی کنش　　بتوفیق طاعت گرامی کنش

مقیمش در انصاف و تقوی بدار * مرادش بدنیا و عقبی برآر
غم از دشمن ناپسندت مباد   ز دوران گیتی گزندت مباد
بهشتی درخت آورد چون تو بار   پسر نامجوی و پدر نامدار
از آن خاندان خیر بیگانه دان   که باشند بدگوی این خاندان
۱۹ زهی دین و دانش زهی عدل و داد   زهی ملک و دولت که پاینده باد

باب اول
در عدل و انصاف و تدبیر جهانداری

نگنجد کرمهای حق در قیاس   چه خدمت گذارد زبان سپاس
خدایا تو این شاه درویش دوست   که آسایش خلق در ظل اوست
بسی بر سر خلق پاینده دار * بتوفیق طاعت دلش زنده دار
برومند دارش درخت امید   سرش سبز و رویش برحمت سفید
براه تکلف مرو سعدیا   اگر صدق داری بیار و بیا
تو منزل شناسی و شه راه رو * تو حق گوی و خسرو حقایق شنو
چه حاجت که نه کرسی آسمان * نهی زیر پای قزل ارسلان
مگو پای عزت بر افلاک نه   بگو روی اخلاص بر خاک نه
بطاعت بنه چهره بر آستان * که این است سر جادهٔ راستان
اگر بنده سر برین در بنه   کلاه خداوندی از سر بنه

بدرگاه فرمانده ذوالجلال * چو درویش پیش توانگر بنال
چو طاعت کنی لبس شاهی مپوش   چو درویش مخلص برآور خروش
که پروردگارا توانگر توئی   توانای درویش پرور توئی
نه کشور خدایم نه فرمان دهم   یکی از گدایان این درگهم
چه برخیزد از دست کردار من   مگر دست لطفت شود یار من
تو بر خیر و نیکی دهم دسترس * وگرنه چه خیر آید از من بکس
خدایا تو بر کار خیرم بدار * وگرنه نیاید ز من هیچ کار
دعا کن بشب چون گدایان بسوز   اگر میکنی پادشاهی بروز
کمربسته گردن کشان بر درت   تو بر آستان عبادت سرت
زهی بندگان را خداوندگار   خداوند را بندهٔ حق گذار
حکایت کنند از بزرگان دین   حقیقت شناسان عین الیقین
که صاحبدلی بر پلنگی نشست   همی راند رهوار مارے بدست
یکی گفتش ای مرد راه خدای   بدین ره که رفتی مرا ره نمای
چه کردی که درنده رام تو شد   نگین سعادت بنام تو شد
بگفت ار پلنگم زبونست و مار   وگر پیل و کرکس شگفتی مدار
تو هم گردن از حکم داور مپیچ * که گردن نپیچد ز حکم تو هیچ

چو حاکم بفرمانِ داور بود   خدایش نگهدار و یاور بود
مُحال است چون دوست دارد ترا   که در دستِ دشمن گذارد ترا!
ره این است و روی از طریقت متاب * بنه گام و کامی که خواهی بیاب
نصیحت کسی سودمند آیدش   که گفتارِ سعدی پسند آیدش
شنیدم که در وقت نَزعِ رَوان * بهُرمُز چنین گفت نوشیروان
که خاطرنگهدارِ درویش باش   نه در بندِ آسائشِ خویش باش
نیاساید اندر دیارِ تو کس   چو آسائشِ خویش جوئی و بس
نیاید بنزدیک دانا پسند   شبان خُفته و گرگ در گوسپند
بُرو پاسِ درویش و محتاج دار   که شاه از رعیّت بود تاجدار
رعیّت چو بیخ اند و سلطان درخت   درخت ای پسر باشد از بیخ سخت
مکُن تا توانی دلِ خلق ریش   وگر میکُنی میکَنی بیخ خویش
اگر جادهٔ بایدت مُستقیم   رهِ پارسایان اُمید است و بیم
طبیعت شود مرد را بخردی   بامّیدِ نیکی و بیمِ بدی
گر این هر دو در پادشه یافتی   در اقلیم او جایگه یافتی
که بخشایش آرد بامّیدوار * بامّیدِ بخشش خداوندگار
گزندِ کسانش نیاید پسند   که ترسد که در مُلکش آید گزند

وگر در سرشت وے این خوے نیست — در آن کشور آسودگی بوے نیست
اگر پاے بندی رضا پیش گیر — وگر یکسواری سر خویش گیر
فراخی در آن مرز و کشور مخواه — که دل تنگ بینی رعیّت ز شاه
ز مستکبران دلاور بترس * از آن کو نترسد ز داور بترس
دگر کشور آباد بیند بخواب — که دارد دل اهل کشور خراب
خرابی و بدنامی آید ز جور — رسد پیش بین این سخن را بغور
رعیّت نشاید به بیداد کشت — که مر سلطنت را پناهند و پشت
مراعات دهقان کن از بهر خویش * که مزدور خوشدل کند کار بیش
مروّت نباشد بدی با کسے — کزو نیکوئی دیده باشی بسے

حکایت پند دادن خسرو شیرویه را

شنیدم که خسرو بشیرویه گفت * در آن دم که چشمش ز دیدن بخفت
بر آن باش تا هر چه نیّت کنی — نظر در صلاح رعیّت کنی
الا تا نپیچی سر از عدل و راے — که مردم ز دستت نپیچند پاے
گریزد رعیّت ز بیدادگر — کند نام زشتش بگیتی سمر
بسے بر نیاید که بنیاد خود — بکند آنکه بنهاد بنیاد بد
خرابی کند خصم شمشیر زن — نه چندانکه دود دل پیرزن

چراغی که بیوه زنی بر فروخت / بسی دیده باشی که شهری بسوخت

از آن بهره ور تر در آفاق کیست / که در ملک رانی بانصاف زیست

چو نوبت رسد زین جهان غربتش / ترحم فرستند بر تربتش

بد و نیک مردم چو می بگذرند / همان به که نامت به نیکی برند

خدا ترس را بر رعیت گمار / که معمار ملک است پرهیزگار

بد اندیش تست آن جگر خوار خلق / که نفع تو جوید در آزار خلق

ریاست بدست کسانی خطاست * که از دستشان دستها بر خداست

نکو کار پرور نبیند بدی / چو بد پروری خصم جان خودی

مکافات موذی بمالش مکن * که بیخش برآورد باید ز بن

مکن صبر بر عامل ظلم دوست / چو از فربهی بایدش کند پوست

سر گرگ باید هم اول برید / نه چون گوسفندان مردم درید

حکایت

چه خوش گفت بازارگانی اسیر / چو گردش گرفتند دزدان به تیر

چو مردانگی آید از رهزنان / چه مردان لشکر چه خیل زنان

شهنشه که بازارگان را بخست / در خیر بر شهر و لشکر ببست

کی آنجا دگر هوشمندان روند / چو آوازهٔ رسم بد بشنوند

نکو بایدت نام و نیکو قبول — نکو دار بازارگان و رسول
بزرگان مسافر بجان پرورند — که نام نکوئی بعالم برند
تبه گردد آن مملکت عنقریب — کزو خاطر آزرده گردد غریب
غریب آشنا باش و سیاح دوست — که سیاح جلاب نام نکواست
نکو دار ضیف و مسافر عزیز — وز آسیب شان بر حذر باش نیز
ز بیگانه پرهیز کردن نکوست — که دشمن توان بود در زی دوست
قدیمان خود را بیفزای قدر — که هرگز نیاید ز پرورده غدر
چو خدمت گذاریت گردد کهن — حق سالیانش فرامش مکن
گر او را هرم دست خدمت ببست — ترا همچنین بر کرم دست هست

حکایت

شنیدم که شاپور دم در کشید * چو خسرو بر اسمش قلم در کشید
چو شد حالش از بینوائی تباه — نوشت این حکایت بنزدیک شاه
که ای شاهِ آفاق گستر بعدل — اگر من نمانم تو مانی بفضل
چو بذل تو کردم جوانی خویش — بهنگام پیری مرانم ز پیش
غریبی که پرفتنه باشد سرش — میازار و بیرون کن از کشورش
تو گر خشم بروی نگیری رواست — که خود خوی بد دشمنش در قفاست

وگر پارسی باشدش زاد و بوم * بصنعانش نفرست و سقلاب و روم
هم آنجا امانش مده تا بچاشت   نشاید بلا بر سر کس گماشت
که گویند برگشته باد آن زمین   کز و مردم آیند بیرون چنین
عمل گر دهی مرد منعم شناس   که مفلس ندارد ز سلطان هراس
چو مفلس فرو برد گردن بدوش * ازو بر نیاید دگر جز خروش
چو مشرف دو دست از امانت بداشت * بباید برو ناظری برگماشت
ور او نیز درساخت با خاطرش * ز مشرف عمل برکن و ناظرش
خدا ترس باید امانت گذار   امین کز تو ترسد امینش مدار
امین باید از داور اندیشناک   نه از رفع دیوان و زجر و هلاک
بیفشان و بشمار و فارغ نشین   که از صد یکی را نبینی امین
دو همجنس دیرینه را هم قلم   نباید فرستاد یکجا بهم
چه دانی که همدست گردند و یار   یکی دزد باشد یکی پرده دار
چو دزدان ز هم باک دارند و بیم * رود در میان کاروانی سلیم
یکی را که معزول کردی ز جاه   چو چندی برآید ببخشش گناه
برآوردن کام امیدوار   به از قید بندی شکستن هزار
نویسنده را گر ستون عمل * بیفتد نبرد طناب امل

بفرمان بران بر شه دادگر   پدروار خشم آورد بر پسر
گهش می زند تا شود دردناک * گهی می کند آبش از دیده پاک
چو نرمی کنی خصم گردد دلیر   وگر تند باشی شوند از تو سیر
درشتی و نرمی بهم در بِه است * چو رگزن که جرّاح و مرهم‌نِه است
جوانمرد و خوش‌خوی و بخشنده باش   چو حق بر تو پاشد تو بر خلق پاش
نیامد کس اندر جهان کو بماند   مگر آن کزو نامِ نیکو بماند
نمرد آن که ماند پس از وی بجای   پُل و مسجد و خان و مهمان‌سرای
هر آن کو نماند از پسش یادگار   درخت وجودش نیاورد بار
وگر رفت و آثارِ خیرش نماند * نشاید پس از مرگش الحمد خواند
چو خواهی که نامت بود جاودان   مکن نامِ نیکِ بزرگان نهان
همین نقش برخوان پس از عهدِ خویش   که برخواندی از عهدِ شاهانِ پیش
یکی نامِ نیکو ببرد از جهان   یکی رسمِ بد ماند ازو جاودان
بسمعِ رضا مشنو ایذای کس   وگر گفته آید بغورش برس
گنهکار را عذرِ نسیان بنه   چو زنهار خواهد تو زنهار ده
گر آید گنهکاری اندر پناه   نه شرط است کشتن باوّل گناه
چو باری بگفتند و نشنید پند   دُوُم گوشمالش بزندان و بند

وگر پند و بندش نیاید بکار | درخت خبیث است بیخش برآر
چو خشم آیدت بر گناه کسی | تأمل کنش در عقوبت بسی
که سهل است لعل بدخشان شکست | شکسته نشاید دگرباره بست

در تدبیر پادشاهان و تأخیر کردن در سیاست

ز دریای عمان بر آمد کسی | سفر کرده دریا و هامون بسی
عرب دیده و ترک و تاجیک و روم | ز هر جنس در نفس پاکش علوم
جهان گشته و دانش اندوخته | سفر کرده و صحبت آموخته
بهیکل قوی چون تناور درخت | ولیکن فرو مانده بی برگ سخت
دو صد رقعه بالای هم دوخته | ز احراق او در میان سوخته
بشهری در آمد ز دریا کنار | بزرگی در آن ناحیت شهریار
که طبع نکونامی اندیش داشت | سر عجز در پای درویش داشت
بشستند خدمتگذاران شاه | سر و تن بحمامش از گرد راه
چو بر آستان ملک سر نهاد | ستایش کنان دست بر بر نهاد
در آمد بایوان شاهنشهی | که بختت جوان باد و دولت قوی
شهنشاه گفت از کجا آمدی | چه بودت که نزدیک ما آمدی
چه دیدی درین کشور از خوب و زشت | بگوای نکونام و نیکو سرشت

بگفت اے خداوند روے زمین / خدایت معین باد و دولت قرین
نرفتم درین مملکت منزلے / کز آسیب آزرده دیدم دستے
ملک را همین ملک و پیرایه بس / که راضی نباشد بآزار کس
ندیدم کسے سرگران از شراب / مگر هم خرابات دیدم خراب
سخن گفت و دامان گوهر فشاند / بلطفے که شاه آستین برفشاند
پسند آمدش حسن گفتار مرد / بنزد خودش خواند و اکرام کرد
زرش داد و گوهر بشکر قدوم * بپرسیدش از گوهر و زاد و بوم
بگفت آنچه پرسیدش از سرگذشت / بقربت ز دیگر کسان در گذشت
ملک با دل خویش در گفت و گو / که صدر وزارت سپارم بدو
ولیکن بتدریج تا انجمن * بسستی نخندند بر رای من
بعقلش بباید نخست آزمود / بقدر هنر پایگاهش فزود
بَود بر دل از دست غم بارها / که نا آزموده کند کارها
چو قاضی بفکرت نویسد سجل / نگردد ز دستار بندان خجل
نظر کن چو سوفار داری بشست / نه انگه که پرتاب کردی ز دست
چو یوسف کسے در صلاح و تمیز / بسے سال باید که گردد عزیز
بایام تا بر نیاید بسے / نشاید رسیدن بغور کسے

ز هر نوع اخلاق او کشف کرد   خردمند و پاکیزه دین بود مرد
نکو سیرتش دید و روشن قیاس   سخن سنج و مقدار مردم شناس
برای از بزرگان بهش مندیش *   نشاندش ز بر دست دستور خویش
چنان حکمت و معرفت کاربست *   که از امر نهیش درونی نخست
در آورد ملکی بزیر قلم   کزو بر وجودی نیامد الم
زبان همه حرفگیران ببست   که حرفی بدش بر نیامد ز دست
حسودی که یک جو خیانت ندید   نگارش چو گندم بتابه طپید
ز روشن دلش ملک پرتو گرفت   وزیر کهن را غم نو گرفت
ندید آن خردمند را رخنهٔ   که در وی تواند زدن طعنهٔ
امین و بد اندیش طشت است و مور   نشاید درو رخنه کردن بزور
ملک را دو خورشید طلعت غلام   بخدمت کمر بسته بودی مدام
دو پاکیزه پیکر چو حور و پری   چو خورشید و مه از پسِ دیگری
دو صورت که گفتی یکی نیست بیش   نموده در آئینه همتای خویش
سخنهای دانای شیرین سخن   گرفت اندر آن هر دو شمشاد بن
چو دیدند کاوصاف خلقش نکوست   بطبعش هوا خواه گشتند و دوست
درو هم اثر کرد میل بشر   نه میلی چو کوتاه بینان بشر

از آسائش آنگه خبر داشتی / که در روی ایشان نظر داشتی
چو خواهی که قدرت بماند بلند / دل ای خواجه در ساده رویان مبند
وگر خود نباشد غرض در میان / حذر کن که دارد بهیبت زیان
وزیر اندرین شمه راه برد / بخبث این حکایت بر شاه برد
که این را ندانم چه خوانند و کیست / نخواهد بسامان درین ملک زیست
سفرکردگان لاابالی زیند * / که پرورده ملک و دولت نیند
شنیدم که با بندگانش سر است * / خیانت پسند است و شهوت پرست
نشاید چنین خیره روی تباه / که بدنامی آرد بایوان شاه
مگر نعمت شه فرامش کنم / که بینم تباهی و خامش کنم
بپندار نتوان سخن گفت زود / نگفتم سخن تا یقینم نبود
ز فرمانبرانم کسی گوش داشت / کز اینان یکی را در آغوش داشت
من این گفتم اکنون ملک راست رای / چو من آزمودم تو نیز آزمای
بناخوبتر صورتی شرح داد / که بد مرد را روز نیکو مباد
بداندیش بر خرده چون دست یافت / درون بزرگان بآتش بتافت
بخرده توان آتش افروختن / پس آنگه درخت گشن سوختن
ملک را چنان گرم کرد این سخن : / که دودش بر آمد ز دل بر دهن

غضب دست در خونِ درویش داشت * ولیکن سکون دست در پیش داشت
که پرورده کُشتن نه مردی بود * ستم از پیِ داد و سردی بود
میازار پروردهٔ خویشتن * چو تیر تو دارد بتیرش مزن
بنعمت نبایست پروردنش * چو خواهی ببیداد خون خوردنش
از و تا هنرها یقینت نشد * در ایوانِ شاهی قرینت نشد
کنون تا یقینت نگردد گناه * بگفتارِ دشمن گزندش مخواه
ملک در دل این راز پوشیده داشت * که قول حکیمان نیوشیده داشت
دل است ای خردمند زندانِ راز * چو گفتی نیاید بزنجیر باز
نظر کرد پوشیده در کارِ مرد * خلل دید در راهِ هوشیار مرد
که ناگه نظر زی یکی بنده کرد * پری چهره در زیر لب خنده کرد
دو کس را که باشد بهم جان و هوش * حکایت کنان اند لبها خموش
چو دیده بدیدار کردی دلیر * نگشتی چو مستسقی از دجله سیر
ملک را گمان بدی راست شد * ز سودا بدو خشمگین خواست شد
هم از حُسنِ تدبیر و رائی تمام * بآهستگی گفتش ای نیک نام
ترا من خردمند پنداشتم * بر اسرارِ مُلکت امین داشتم
گمان بُردمت زیرک و هوشمند * ندانستمت خیره و ناپسند.

چنین مرتفع پایه جای تو نیست　　گناه از من آمد خطای تو نیست
چو من بدگهر پرورم لاجرم　　*　　خیانت روا داردم در حرم
برآورد سر مرد بسیاردان　　چنین گفت با خسرو کاردان
مرا چون بود دامن از جرم پاک　　نیاید ز خبث بد اندیش باک
بخاطر درم هرگز این ظن نرفت　　*　　ندانم که گفت آنچه بر من نرفت
شهنشاه گفت آنچه گفتم برت　　بگویند خصمان بروی اندرت
چنین گفت با من وزیر کهن　　تو نیز آنچه دانی بگوی و بکن
بخندید و انگشت بر لب گرفت　　کزو هر چه گوید نباشد شگفت
حسودی که بیند بجای خودم　　*　　کجا بر زبان آورد جز بدم
من آن ساعت انگاشتم دشمنش　　*　　که خسرو فروتر نشاند از منش
چو سلطان فضیلت نهد بر ویم　　*　　نداند که دشمن بود در پیم
مرا تا قیامت نگیرد بدوست　　چو بیند که در عز من ذل اوست
برینت بگویم حدیثی درست　　*　　اگر گوش با بنده داری نخست
ندانم کجا دیده ام در کتاب　　که ابلیس را دید شخصی بخواب
ببالا صنوبر بروی چو حور　　چو خورشیدش از چهره می تافت نور
فرا رفت و گفت ای عجب این توئی　　فرشته نباشد بدین نیکوئی

تو کین روی داری بحسن قمر   چرا در جهانی بزشتی سمر
ترا سهمگین روی پنداشتند   بگرمابه در زشت بنگاشتند
چرا نقش بندت در ایوان شاه   دژم روی کردست و زشت و تباه
شنید این سخن بخت برگشته دیو   بزاری برآورد بانگ و غریو
که اے نیکبخت آن نه شکل منست   ولیکن قلم در کف دشمنست
برانداختم بیخشان از بهشت   کنونم بکین مے نگارند زشت
مرا همچنین نام نیکست لیک   ز علت نگوید بداندیش نیک
وزیرے که جاه من آبش بریخت * بفرسنگ باید ز مکرش گریخت
ولیکن نیندیشم از خشم شاه   دلاور بود در سخن بے گناه
اگر محتسب گیرد آن را غم است * که سنگ ترازوے بارش کم است
چو حرفم برآمد درست از قلم   مرا از همه حرفگیران چه غم
ملک در سخن گفتنش خیره ماند * سر دست فرماندهی برفشاند
که مجرم بزرق و زبان آوری   ز جرمے که دارد نگردد بری
ز خصمت همانا که نشنیده ام * نه آخر بچشم خودش دیده ام
کزین زمرهٔ خلق در بارگاه   نمی باشدت جز در اینان نگاه
بخندید مرد سخن گوے و گفت   حق است این سخن حق نشاید نهفت

درین نکته هست اگر بشنوی — که حکمت روان باد و دولت قوی
نبینی که درویش بی دستگاه — بحسرت کند در توانگر نگاه
مرا دستگاه جوانی برفت — بلهو و لعب زندگانی برفت
ز دیدار اینان ندارم شکیب — که سرمایه داران حُسن اند و زیب
مرا همچنین چهرهٔ گلفام بود — بلورینم از خوبی اندام بود
درین غایتم رشته باید کفن — که مویم چو پنبه است و دوکم بدن
مرا همچنین جعد شبرنگ بود — قبا در بر از نازکی تنگ بود
دو رسته دُرم در دهن داشت جای — چو دیواری از خشت سیمین بپای
کنونم نگه کن بوقت سخن — بیفتاد یک یک چو سور کهن
درینان بحسرت چرا ننگرم — که عمر تلف کرده یاد آورم
برفت از من آن روزهای عزیز — بپایان رسد ناگه این روز نیز
چو دانشور این دُر معنی بسفت — ملک گفت ازین به محال است گفت
در ارکان دولت نگه کرد شاه — کزین خوبتر لفظ و معنی مخواه
کسی را نظر سوی شاهد رواست — که داند بدین شاهدی عذر خواست
بعقل ار نه آهستگی کردمی — بگفتار خصمش بیازردمی
بتندی سبک دست بردن بتیغ — بدندان برد پشت دست دریغ

ز صاحب غرض تا سخن نشنوی * که گر کار بندی پشیمان شوی
نکو نام را جاه و تشریف و مال * بیفزود و بدگوی را گوشمال
بتدبیرِ دستورِ دانشورش * بنیکی شد نام در کشورش
بعدل و کرم سالها مُلک راند * برفت و نکونامی از وی بماند
چنین پادشاهان که دین‌پرورند * ببازوی دین گوی دولت برند
از آنان نبینم درین عهد کس * وگر هست بوبکرِ سعد است و بس
بهشتی درختی تو ای پادشاه * که افگنده‌ٔ سایه یک ساله راه
طمع بود بختِ نیک اخترم * که بال هُمای افگند بر سرم
خرد گفت دولت نبخشد همای * گر اقبال خواهی درین سایه آی
خدایا برحمت نظر کرده‌ٔ * که این سایه بر خلق گسترده‌ٔ
دُعاگوی این دولتم بنده‌وار * خدایا تو این سایه پاینده دار
صواب است پیش از کشش بند کرد * که نتوان سرِ کشته پیوند کرد
خداوند فرمان و رای و شکوه * ز غوغای مردم نگردد ستوه
سرِ پر غرور از تحمّل تهی * حرامش بود تاجِ شاهنشهی
نگویم چو جنگ آوری پای دار * چو خشم آوری عقل بر جای دار
تحمّل کند هر کرا عقل هست * نه عقلی که خشمش کند زیردست

چو لشکر برون تاخت خشم از کمین نه انصاف ماند نه تقوی نه دین
ندیدم چنین دیو زیر فلک کزو می‌گریزند چندین ملک

گفتار

نه بی حکم شرع آب خوردن خطاست وگر خون بریزی بفتوی رواست
کرا شرع فتوی دهد بر هلاک الا تا نداری ز کشتنش باک
وگر داری اندر تبارش کسان بر ایشان ببخشای و راحت رسان
گنه بود مرد ستمکاره را چه تاوان زن و طفل بیچاره را
تنت زورمندست و لشکر گران ولیکن در اقلیم دشمن مران
که وی در حصاری گریزد بلند رسد کشوری بی گنه را گزند
نظر کن در احوال زندانیان که ممکن بود بی گنه در میان
چو بازارگان در دیارت بمرد بمالش خساست بود دست برد
کزان پس که بر وی بگریند زار بهم باز گویند خویش و تبار
که مسکین در اقلیم غربت بمرد متاعی کزو ماند ظالم ببرد
بیندیش از آن طفلک بی پدر وز آه دل دردمندش حذر
بسا نام نیکوی پنجاه سال که یک نام زشتش کند پایمال
پسندیده کاران جاوید نام تطاول نکردند بر مال عام

برآفاق اگر سربسر پادشاست   چو مال از توانگر ستاند گداست
بمرد از تهیدستی آزاده مرد   ز پهلوے مسکین شکم پُر نکرد

حکایت

شنیدم که فرماندهے دادگر   قبا داشتی هر دو روے آستر
یکے گفتش اے خسرو نیک روز   ز دیبائے چینی قبائے بدوز
بگفت این قدر ستر و آسایش است   وزین بگذری زیب و آرایش است
نه از بهر آن مے ستانم خراج   که زینت کنم بر خود و تخت و تاج
اگر چون زنان حُلّه بر تن کنم   بمردی کجا دفع دشمن کنم
مرا هم ز صد گونه آز و هواست   ولیکن خزینه نه تنها مراست
خزاین پر از بهر لشکر بود   نه از بهر آئین و زیور بود
سپاهے که خوشدل نباشد ز شاه   ندارد حدود ولایت نگاه
چو دشمن خر روستایی بَرَد   * مَلِک باج و ده یک چرا میخورد
مخالف خرش بُرد و سلطان خراج   چه اقبال ماند در آن تخت و تاج
مروّت نباشد بر اُفتاده زور   بَرَد مرغ دون دانه از پیش مور
رعیّت درخت است اگر پروری   بکام دل دوستان برخوری
به بے رحمی از بیخ و بارش مکن   که نادان کند حیف بر خویشتن

کسان برخورند از جوانی و بخت　　　که بازیردستان نکردند سخت

اگر زیردستی درآید ز پاے　　　حذر کن ز نالیدنش بر خداے

چو شاید گرفتن بنرمی دیار　　　به پیکار خون از مساے میار

بمردی که ملک سراسر زمین　　　نیرزد که خونے چکد بر زمین

حکایت

شنیدم که جمشید فرخ سرشت　　　بسر چشمه بسنگے نوشت

برین چشمه چون ما بسے دم زدند　　　برفتند چون چشم بر هم زدند

گرفتند عالم بمردی و زور　　　ولیکن نبردند با خود بگور

برفتند و هر یک درود آنچه کشت　　　نماند بجز نامِ نیکو و زشت

چو بر دشمنے باشدت دسترس　　　مرنجانش کو را همین غصه بس

عدو زنده سرگشته پیرامنت　　　به از خون او کشته در گردنت

شنیدم که داراے فرخ تبار　　　ز لشکر جدا ماند روز شکار

دوان آمدش گله بانے بپیش　　　بدل گفت داراے فرخنده کیش

مگر دشمن ست این که آمد بجنگ　　　ز دورش بدوزم بتیرِ خدنگ

کمان کیانی بزه راست کرد　　　بیک دم وجودش عدم خواست کرد

بگفت اے خداوندِ ایران و تور　　　که چشم بد از روزگار تو دور

من آنم که اسپانِ شه پرورم — بخدمت درین مرغزار اندرم
ملک را دل رفته آمد بجای * بخندید و گفت ای نکوهیده رای
ترا یاوری کرد فرخ سروش — وگرنه زه آورده بودم بگوش
نگهبانِ مرعی بخندید و گفت — نصیحت ز منعم نشاید نهفت
نه تدبیر محمود و رای نکوست — که دشمن نداند شهنشه ز دوست
چنان است در مهتری شرط زیست — که هر کهتری را بدانی که کیست
مرا بارها در حضر دیده — ز خیل و چراگاه پرسیده
کنونت بمهر آمدم پیش باز * نمیدانیم از بد اندیش باز
توانم من ای نامور شهریار — که اسپی برون آرم از صد هزار
مرا گلّه‌بانی بعقل است و رای — تو هم گلّهٔ خویش داری بپای
چو دارا شنید این نصیحت ز مرد — نکوهیدش گفت و نکوئیش کرد
همی رفت و می گفت در خود خجل — بباید نوشت این نصیحت بدل
ده آن تخت و ملک از خلل غم بود — که تدبیر شاه از شبان کم بود
تو کی بشنوی نالهٔ دادخواه * بکیوان برت کلّه بر خوابگاه
چنان خسپ کاید فغانت بگوش — اگر دادخواهی برآرد خروش
که نالد ز ظالم که در دور تست * که هر جور کو می کند جور تست

نه سگ دامن کاروانی درید * که دهقان نادان که سگ پرورید
دلیر آمدی سعدیا در سخن * چو تیغت بدست است فتحی بکن
بگو آنچه دانی که حق گفته به * نه رشوت ستانی و نه عشوه ده
طمع بند و دفتر ز حکمت بشوی * طمع بگسل و هرچه خواهی بگوی

حکایت

خبر یافت گردنکشی در عراق * که میگفت مسکینی از زیر طاق
تو هم بر دری هستی امیدوار * پس امید بر در نشینان برآر
نخواهی که باشد دلت دردمند * دل دردمندان برآور ز بند
پریشانی خاطر دادخواه * براندازد از مملکت پادشاه
تو خفته خنک در حرم نیمروز * غریب از برون گو بگرما بسوز
ستاننده داد آن کس خداست * که نتواند از پادشه دادخواست

حکایت

یکی از بزرگان اهل تمیز * حکایت کند ز ابن عبدالعزیز
که بودش نگینی در انگشتری * فرو مانده در قیمتش جوهری
بشب گفتی آن جرم گیتی فروز * دری بود در روشنائی چو روز
قضا را درآمد یکی خشک سال * که شد بدر سیمای مردم هلال

چو در مردم آرام و قوت ندید
خود آسوده بودن مروت ندید

چو بیند کسی زهر در کام خلق
کیش بگذرد آب نوشین بحلق

بفرمود بفروختندش بسیم
که رحم آمدش بر فقیر و یتیم

بیک هفته نقدش بتاراج داد
بدرویش و مسکین و محتاج داد

فتادند در وی ملامت کنان
که دیگر بدستت نیاید چنان

شنیدم که میگفت و باران دمع
فرو میدویدش بعارض چو شمع

که زشت است پیرایه بر شهریار
دل شهری از ناتوانی فگار

مرا شاید انگشتری بی نگین
نشاید دل خلق اندوهگین

خنک آنکه آسایش مرد و زن
گزیند بر آسایش خویشتن

نکردند رغبت هنرپروران
بشادی خویش از غم دیگران

اگر خوش بخسپد ملک بر سریر
نپندارم آسوده خسپد فقیر

وگر زنده دارد شب دیر باز
بخسپند مردم بآرام و ناز

بحمد الله این سیرت و راه راست
اتابک ابوبکر بن سعد راست

کس از فتنه در پارس دیگر نشان
نبیند مگر قامت مهوشان

همین پنج بیتم خوش آمد بگوش
که در مجلسی میسرودند دوش

مرا راحت از زندگی دوش بود
که آن ماه رویم در آغوش بود

مرا و را چو دیدم سر از خواب مست * بدو گفتم ای سرو پیش تو پست
دمی نرگس از خواب نوشین بشوی * چو گلبن بخند و چو بلبل بگوی
چو می خسپی ای فتنهٔ روزگار * بیا و می لعل نوشین بیار
نگه کرد شوریده از خواب گفت * مرا فتنه خوانی و گوئی مخفت
در ایام سلطان روشن نفس * نبیند دگر فتنه بیدار کس

حکایت

در اخبار شاهان پیشینه هست * که چون تکله بر تخت زنگی نشست
بدورانش از کس نیازرد کس * سبق برد اگر خود همین بود و بس
چنین گفت یکره بصاحبدلی * که عمرم بسر شد به بیحاصلی
چو می بگذرد ملک و جاه و سریر * نبرد از جهان دولت الا فقیر
بخواهم بکنج عبادت نشست * که دریابم این پنج روزی که هست
چو بشنید دانای روشن نفس * بتندی بر آشفت کای تکله بس
طریقت بجز خدمت خلق نیست * بتسبیح و سجادهٔ و دلق نیست
تو بر تخت سلطانی خویش باش * باخلاق پاکیزه درویش باش
بصدق و ارادت میان بسته دار * ز طامات و دعوی زبان بسته دار
قدم باید اندر طریقت نه دم * که اصلی ندارد دم بی قدم

بزرگان که نقد صفا داشتند   چنین خرقه زیر قبا داشتند

حکایت

شنیدم که بگریست سلطان روم   بر نیک مردی ز اهل علوم
که پایابم از دست دشمن نماند   جز این قلعه و شهر با من نماند
بسی جهد کردم که فرزند من   پس از من بود سرور انجمن
کنون دشمن بدگهر دست یافت   سر دست مردی و جهدم بتافت
چه تدبیر سازم چه درمان کنم   که از غم بفرسود جان در تنم
بگفت ای برادر غم خویش خور   * که از عمر بهتر شد و بیشتر
ترا این قدر تا بمانی بس است   چو رفتی جهان جای دیگر کس است
اگر هوشمند است اگر بی خرد   غم او مخور کو غم او خورد
مشقت نیرزد جهان داشتن   گرفتن بشمشیر و بگذاشتن
کرا دانی از خسروان عجم   ز عهد فریدون و ضحاک و جم
که در تخت و ملکش نیامد زوال   * نماند بجز ملک ایزد تعال
کرا جاودان ماندن امید ماند   چو کس را نبینی که جاوید ماند
اگر سیم و زر ماند و گنج و مال   پس از روز چندی شود پایمال
از آن کس که خیری بماند روان   دمادم رسد رحمتش بر روان

بزرگی کزو نام نیکو بماند — توان گفت با اهل دل کو بماند
الا تا درخت کرم پروری * گر امید داری کزو بر خوری
کرم کن که فردا که دیوان نهند * منازل بمقدار احسان دهند
یکی را که سعی قدم پیشتر — بدرگاه حق منزلت بیشتر
یکی باز پس خائن و شرمسار — طمع میکند مزد ناکرده کار
بهل تا بدندان برد پشت دست — تنوری چنین گرم و نانی نبست
بدانی گه غله برداشتن — که سستی بود تخم ناکاشتن

حکایت

خردمند مردی در اقصای شام — گرفت از جهان کنج غاری مقام
بصبرش در آن کنج تاریک جای — بگنج قناعت فرو برده پای
شنیدم که نامش خداوند بود — ملک سیرتی آدمی پوست بود
بزرگان نهادند سر بر درش — که در می نیامد بدرها سرش
تمنا کند عارف پاکباز — بدریوزه از خویشتن ترک آز
چو هر ساعتش نفس گوید بده — بخواری بگرداندش ده بده
در آن مرز کین پیر هشیار بود — یکی مرزبان ستمگار بود
که هر ناتوان را که دریافتی — بسرپنجگی پنجه برتافتی

جهان سوز و بی رحمت و خیره کُش ‏ ‏ ز تلخیش روی جهانی تُرُش
گروهی برفتند از آن ظلم و عار ‏ ‏ ببردند نام بدش در دیار
گروهی بماندند مسکین و ریش ‏ ‏ پس چرخه نفرین گرفتند پیش
ید ظلم جایی که گردد دراز * ‏ ‏ نبینی لب مردم از خنده باز
بدیدار شیخ آمدی گاه گاه ‏ ‏ خداوست در روی نکردی نگاه
ملک نوبتی گفتش ای نیک بخت ‏ ‏ بنفرت ز من در مکش روی سخت
مرا با تو دانی سر دوستیست ‏ ‏ ترا دشمنی با من از بهر چیست
گرفتم که سالار کشور نیم ‏ ‏ بعزت ز درویش کمتر نیم
نگویم فضیلت نهم بر کسی ‏ ‏ چنان باش با من که با هر کسی
شنید این سخن عابد هوشیار ‏ ‏ برآشفت و گفت ای ملک گوش دار
وجودت پریشانی خلق ازوست ‏ ‏ ندارم پریشانی خلق دوست
تو با آنکه من دوستم دشمنی ‏ ‏ نپندارمت دوستدار منی
چرا دوست دارم بباطل منت ‏ ‏ چو دانم که دارد خدا دشمنت
مده بوسه بر دست من دوستوار ‏ ‏ برو دوستداران من دوستدار
خداوست را گر بدرند پوست ‏ ‏ نخواهد شدن دشمن دوست دوست
عجب دارم از خواب آن سنگدل ‏ ‏ که خلقی بخسپند ازو تنگدل

مها زورمندی مکن بر کهان ✱ که بر یک نمط می نماند جهان
سر پنجهٔ ناتوان بر مپیچ　　که گر دست یابد برآئی بهیچ
مبر گفتمت پاے مردم زجاے　　که عاجز شوی گر درآی زپاے
عدو را بکوچک نباید شمرد　　که کوه کلان دیدم از سنگ خرد
نبینی که چون باهم آیند مور　　ز شیرانِ جنگی بر آرند شور
نه موے ز ابریشمی کمتر است　　چو پر شد ز زنجیر محکمتر است
دلِ دوستان جمع بهتر که گنج　　خزینه تهی به که مردم برنج
مینداز در پاے کار کسے　　که افتد که در پایش افتی بسے
تحمل کن اے ناتوان از قوی　　که روزے تواناتر از وے شوی
بهمت برآر از ستیهنده شور　　که بازوے همت به از دستِ زور
لبِ خشک مظلوم را گو بخند　　که دندانِ ظالم بخواهند کند
ببانگِ دهل خواجه بیدار گشت　　چه داند شبِ پاسبان چون گذشت
خورد کاروانے غمِ بار خویش　　نسوزد دلش بر خرِ پشت ریش
گرفتم کز افتادگان نیستی　　چو افتاده بینی چرا ایستی
برینت بگویم یکے سرگذشت　　که سستی بود زین سخن درگذشت

حکایت

چنان قحط شد سالے اندر دمشق   که یاران فراموش کردند عشق
چنان آسمان بر زمین شد بخیل   که لب تر نکردند زرع و نخیل
بخوشید سرچشمہاے قدیم   نماند آب جز آب چشم یتیم
نبودے بجز آه بیوه زنے   اگر بر شدے دودے از روزنے
چو درویش بے برگ دیدم درخت   قوی بازوان سست و درمانده سخت
نه در کوه سبزی نه در باغ شخ   ملخ بوستان خورد و مردم ملخ
در آن حال پیش آمدم دوستے   از آن مانده بر استخوان پوستے
اگرچه بمکنت قوی حال بود   خداوند جاه و زر و مال بود
بدو گفتم اے یار پاکیزه خوے   چه درماندگی پیشت آمد بگوے
بغرید بر من که عقلت کجا است   چو دانی و پرسی سوالت خطا است
نبینی که سختی بغایت رسید   مشقت بحد نهایت رسید
نه باران همی آید از آسمان   نه بر می رود دود فریاد خوان
بدو گفتم آخر ترا باک نیست   کشد زهر جاے که تریاک نیست
گر از نیستی دیگرے شد هلاک   ترا هست بط را ز طوفان چه باک
نگه کرد رنجیده در من فقیه   نگه کردن عالم اندر سفیه
که مرد ار چه بر ساحل است اے رفیق   نیاساید و دوستانش غریق

من از بی‌نوائی نیم روی زرد — غم بی‌نوایان رُخم زرد کرد
نخواهد که بیند خردمند ریش — نه بر عضو مردم نه بر عضوِ خویش
یکی اول از تندرستان منم — چو ریشی ببینم بلرزد تنم
مُنغّص شود عیش آن تندرست — که باشد به پهلوی بیمارِ سست
چو بینم که درویشِ مسکین نخورد — بکام اندرم لُقمه زهرست و درد
یکی را بزندان بری دوستان — کجا ماندش عیش در بوستان

حکایت

شبی دودِ خلق آتشی بر فروخت — شنیدم که بغداد نیمی بسوخت
یکی شُکر گفت اندر آن حال زود — که دُکّان ما را گزندی نبود
جهاندیده گفتش ای بوالهوس — ترا خود غم خویشتن بود و بس
پسندی که شهری بسوزد بنار — اگرچه سرایت بود برکنار
بجز سنگدل کی کند معده تنگ — چو بیند کسان بر شکم بسته سنگ
توانگر خود آن لقمه چون می‌خورد — چو بیند که درویش خون می‌خورد
مگو تندرست است رنجوردار — که می‌پیچد از غصه رنجوروار
تُنُک دل چو یاران بمنزل رسند — نخسپد که واماندگان از پسند
دل پادشاهان شود بارکش — چو بینند در گِل خرِ خارکش

اگر در سرائے سعادت کس است … ز گفتار سعدیش حرفے بس است
همینت بسند است اگر بشنوی … که گر خار کاری سمن ندروی
خبر داری از خسروان عجم … که کردند بر زیردستان ستم
نه آن شوکت و پادشاهی بماند … نه آن ظلم بر روستائی بماند
خطا بین که بر دست ظالم برفت … جهان ماند و او با مظالم برفت
خنک روز محشر تن دادگر * که در سایهٔ عرش دارد مقر
بقومے که نیکی پسندد خدائے … دهد خسرو عادل نیک رائے
چو خواهد که ویران کند عالمے … نهد ملک در پنجهٔ ظالمے
سگالند از نیک مردان حذر … که خشم خدائیست بیدادگر
بزرگی ازو دان و منت شناس … که زائل شود نعمت ناسپاس
اگر شکر کردی بدین ملک و مال … بمالے و ملکے رسی بے زوال
وگر جور در پادشاهی کنی … پس از پادشاهی گدائی کنی
حرام است بر پادشاه خواب خوش … چو باشد ضعیف از قوی بارکش
میازار عامے بیک خردله … که سلطان شبان است و عامے گله
چو پرخاش بینند و بیداد ازو … شبان نیست گرگ است فریاد ازو
بد انجام رفت و بد اندیشه کرد … که با زیردستان جفا پیشه کرد

بسستی و سختی برین بگذرد   بماند بر او سالها نام بد
نخواهی که نفرین کنند از پست   نکو باش تا بد نگوید کست

حکایت

شنیدم که در مرزی از باختر   برادر دو بودند از یک پدر
سپهدار و گردنکش و پیلتن   نکو روی و دانا و شمشیرزن
پدر هر دو را سهمگین مرد یافت   طلبکار جولان و ناورد یافت
برفت آن زمین را دو قسمت نهاد   بهر یک پسر زان نصیبی بداد
مبادا که با یکدگر سر کشند   به پیکار شمشیر کین برکشند
پدر بعد از آن روزگاری شمرد   بجان آفرین جان شیرین سپرد
اجل بگسلاندش طناب امل   وفاتش فرو بست دست از عمل
مقرر شد آن مملکت بر دو شاه   که بی حد و مر بود گنج و سپاه
بحکم نظر در به افتاد خویش   گرفتند هر یک یکی راه پیش
یکی عدل تا نام نیکو برد   یکی ظلم تا مال گرد آورد
یکی عاطفت سیرت خویش کرد   درم داد و تیمار درویش کرد
بنا کرد و نان داد و لشکر نواخت   شب از بهر درویش شبخانه ساخت
خزاین تهی کرد و پر کرد جیش   چنان کز خلایق بهنگام عیش

برآمد همی بانگ شادی چو رعد
چو شیراز در عهد بوبکر سعد

خدیو خردمند فرخ نهاد
که شاخ امیدش برومند باد

حکایت شنو کودکی نام جوی
پسندیده پی بود و فرخنده خوی

ملازم بدلداری خاص و عام
ثناگوی حق بامدادان و شام

در آن ملک قارون برفتی دلیر
که شه دادگر بود و درویش سیر

نیامد در ایام او بر دلی
نگویم که خاری که برگ گلی

سرآمد بتائید بخت از سران ✽
نهادند سر بر خطش سروران

دگر خواست کافزون کند تخت و تاج
بیفزود بر مرد دهقان خراج

طمع کرد در مال بازارگان
بلا ریخت بر جان بیچارگان

بامید بیشی نداد و نخورد
خردمند داند که ناخوب کرد

که تا جمع کرد آن زر از گربزی
پراگنده شد لشکر از عاجزی

شنیدند بازارگانان خبر
که ظلم است در بوم آن بی‌هنر

بریدند از آنجا خرید و فروخت
زراعت نیامد رعیت بسوخت

چو اقبالش از دوستی سر بتافت
بناکام دشمن برو دست یافت

ستیز فلک بیخ و بارش بکند
سم اسپ دشمن دیارش بکند

وفا در که جوید چو پیمان گسیخت.
خراج از که خواهد چو دهقان گریخت

چو نیکی طمع دارد آن بی وفا   که باشد دعای بدش در قفا
چو بخشش نکو بود در کاف کن * نگر دانچه نیکانش گفتند کن
چه گفتند نیکان بدان نیک مرد   تو بر خور که بیدادگر بر نخورد
گمانش خطا بود و تدبیر سست   که در عدل بود آنچه در ظلم جست

حکایت

ازین رسم بد ماند از آن نام نیک   بدان را نباشد سرانجام نیک
یکی بر سر شاخ و بن می برید   خداوند بستان نگه کرد و دید
بگفتا گر این مرد بد می کند   نه با من که با نفس خود می کند
نصیحت بجاییست اگر بشنوی   ضعیفان میفگن بکتف قوی
که فردا بداور برد خسروی * گدائی که پیشت نیرزد جوی
چو خواهی که فردا شوی مهتری   مکن دشمن خویشتن کهتری
که چون بگذرد بر تو این سلطنت   بگیرد بقهر آن گدا دامنت
مکن پنجه از ناتوانان بدار   که گر بفگنندت شوی شرمسار
خجالت بود پیش آزادگان   بیفتادن از دست افتادگان
بزرگان روشندل نیکبخت   بفرزانگی تاج بردند و تخت
بدنبالهٔ راستان کج مرو   وگر راست خواهی ز سعدی شنو

صفت جمعیت اوقات درویش راضی

مگو جاهی از سلطنت بیش نیست　　که ایمن‌تر از ملک درویش نیست
سبکبار مردم سبکتر روند　　حق این است و صاحبدلان بشنوند
تهی دست تشویش نانی خورد　　ملک غم بقدر جهانی خورد
گدا را چو حاصل شود نان شام　　چنان خوش بخسپد که سلطان شام
غم و شادمانی بسر می‌رود　　بمرگ این دو از سر بدر می‌رود
چه آن را که بر سر نهادند تاج　　چه آن را که بر گردن آمد خراج
اگر سرفرازی بکیوان برست　　وگر تنگدستی بزندان درست
چو خیل اجل بر سر هر دو تاخت　　نمی شاید از یکدگرشان شناخت
نگهبانی ملک و دولت بلاست　　گدا پادشاهست و نامش گداست

حکایت

شنیدم که یک بار در حله　　سخن گفت با عابدی کله
که من فر فرماندهی داشتم　　بسر بر کلاه مهی داشتم
سپهرم مدد کرد و بخت اتفاق　　گرفتم ببازوی دولت عراق
طمع کرده بودم که کرمان خورم　*　که ناگه بخوردند کرمان سرم
بکن پنبهٔ غفلت از گوش هوش　　که از مردگان پندت آید بگوش

در معنی نکوکاری و بدکاری و عاقبت آن

نکوکار مردم نباشد بدش / نورزد کسی بد که نیک آیدش
شرانگیز هم در سر شر شود / چو کژدم که با خانه کمتر شود
اگر نفع کس در نهاد تو نیست / چنین جوهر و سنگ خارا یکیست
غلط گفتم ای یار فرخنده خوی / که نفع است در آهن و سنگ و روی
چنین آدمی مرده به ننگ را / که بر وی فضیلت بود سنگ را
نه هر آدمی زاده از دد به است / که دد ز آدمی زادهٔ بد به است
به است از دد انسان صاحب خرد / نه انسان که در مردم افتد چو دد
چو انسان نداند بجز خورد و خواب / کدامش فضیلت بود بر دواب
سوار نگون بخت بی راه رو / پیاده برفتن برد زو گرو
کسی دانهٔ نیکمردی نکاشت / کزو خرمن کام دل برنداشت
نه هرگز شنیدیم در عمر خویش * که بد مرد را نیکی آمد به پیش

حکایت

حکایت کنند از یکی نیک مرد / که اکرام حجاج یوسف نکرد
بسودا چنان دست بر وی فشاند * که حجاج را دست حجت نماند
بسرهنگ دیوان نگه کرد تیز / که نطعش بینداز و خونش بریز

چو حُجّت نماند جفا جوے را | بپرخاش در ہم کشد روے را
بخندید و بگریست مردِ خداے | عجب داشت سنگین دل تیرہ راے
چو دیدش کہ خندید و دیگر گریست | بپرسید کین خندہ و گریہ چیست
بگفتا ہمی گریم از روزگار | کہ طفلان بیچارہ دارم چہار
ہمی خندم از لطفِ یزدان پاک | کہ مظلوم رفتم نہ ظالم بخاک
یکے گفتش اے نیک دل شہریار | چہ خواہی ازین پیر ازو دست دار
کہ خلقے برو روے دارند و پشت | روا نیست خلقے بیکبار کشت
بزرگی و عفو و کرم پیشہ کن | ز خردان اطفالش اندیشہ کن
مگر دشمن خاندان خودی | کہ بر خاندانہا پسندی بدی
مینداز دلہا بداغ تو ریش | کہ روز پسین آیدت خیر پیش
شنیدم کہ نشنید و خونش بریخت | ز فرمان یزدان کہ داند گریخت
بزرگے در آن فکرت آن شب بخفت | بخواب اندرش دید و پرسید گفت
دمے بیش بر من سیاست نراند | عقوبت برو تا قیامت بماند
نخفتست مظلوم از آہش بترس | ز دود دل صبحگاہش بترس
نترسی کہ پاک اندرونے شبے | برآرد ز سوز جگر یاربے
نہ ابلیس بد کرد و نیکی بدید | بر پاک ناید ز تخم پلید

مزن بانگ بر شیرمردان دُرشت | چو با کودکان بر نیائی بمشت

حکایت

یکی پندمی داد فرزند را | نگه دار پند خردمند را
مکن جور بر خُردگان ای پسر | که یک روزت افتد بزرگی بسر
نمی ترسی ای گرگِ ناقص خِرد | که روزی پلنگیت برهم درد
بخُردی درم زور سرپنجه بود | دل زیردستان ز من رنجه بود
بخوردم یکی مُشت زورآوران | نکردم دگر زور بر لاغران
اَلا تا نخُسپی بغَفلت که نوم | حَرام است بر چشم سالار قوم
غم زیردستان بخور زینهار | بترس از زبردستیِ روزگار
نصیحت که خالی بود از غرض | چو داروی تلخ است دفع مرض

حکایت

یکی را حکایت کنند از مُلوک | که بیماریِ رشته کردش چو دوک
چنانش بینداخت ضُعف جسد | که می برد بر زیردستان حسد
که شاه ارچه بر عرصه نام آورست | چو ضُعف آمد از بیدقی کمترست
ندیمی زمین مَلِک بوسه داد | که مُلک خداوند جاوید باد
درین شهر مردی مبارک دم است ✤ که در پارسائی چو اوئی کم است

نبردند پیشش مهمات کس ‌‌ ‌‌ ‌‌ که مقصود حاصل نشد در نفس
نرفتست هرگز برو ناصواب ‌‌ ‌‌ ‌‌ دلی روشن و دعوتی مستجاب
بخوان تا بخواند دعائی برین ‌‌ ‌‌ ‌‌ که رحمت رسد ز آسمان بر زمین
بفرمود تا مهتران خدم ‌‌ ‌‌ ‌‌ بخوانند پیر مبارک قدم
برفتند و گفتند آمد فقیر ‌‌ ‌‌ ‌‌ تن محتشم در لباس حقیر
بگفتا دعائی کن ای هوشمند ‌‌ ‌‌ ‌‌ که در رشته چون سوزنم پای بند
شنید این سخن پیر خم بوده پشت ‌‌ ‌‌ ‌‌ بتندی برآورد بانگ درشت
که حق مهربانست بر دادگر ‌‌ ‌‌ ‌‌ ببخشای و بخشایش حق نگر
دعای منت کی شود سودمند ‌‌ ‌‌ ‌‌ اسیران مظلوم در چاه و بند
تو ناکرده بر خلق بخشایشی ‌‌ ‌‌ ‌‌ کجا بینی از دولت آسایشی
بباید تو عذر خطا خواستن ‌‌ ‌‌ ‌‌ پس از شیخ صالح دعا خواستن
کجا دست گیرد دعای ویت ‌‌ ‌‌ ‌‌ دعای ستمدیدگان در پیت
شنید این سخن شهریار عجم ‌‌ * ‌‌ ز خشم و خجالت برآمد بهم
برنجید و پس با دل خویش گفت ‌‌ ‌‌ ‌‌ چه رنجم حق است این که درویش گفت
بفرمود تا هر که در بند بود ‌‌ ‌‌ ‌‌ بفرمانش آزاد کردند زود
جهاندیده بعد از دو رکعت نماز ‌‌ ‌‌ ‌‌ بداور برآورد دست نیاز

که ای برفرازندهٔ آسمان   بجنگش گرفتی بصلحش بخوان

ولی همچنان بر دعا داشت دست   که شه سر برآورد و بر پای جست

تو گفتی ز شادی بخواهد پرید   چو طاوس چون رشته در پا ندید

بفرمود گنجینهٔ گوهرش   فشانند در پای و زر بر سرش

از آن جمله دامن بیفشاند و گفت   حق از بهر باطل نشاید نهفت

مرو باسر رشته بار دگر * مبادا که دیگر کند رشته سر

چو باری فتادی نگه دار پای   که یکبار دیگر نه لغزد ز جای

ز سعدی شنو کین سخن راست است   نه هر بار افتاده برخاست است

گفتار

جهان ای پسر ملک جاوید نیست   ز گیتی وفاداری امید نیست

نه بر باد رفتی سحرگاه و شام   سریر سلیمان علیه السلام

به آخر ندیدی که بر باد رفت   خنک آن که با دانش و داد رفت

کسی زین میان گوی دولت ربود   که در بند آسایش خلق بود

بکار آمد آنها که برداشتند   نه گرد آوریدند و بگذاشتند

حکایت

شنیدم که در مصر میر اجل * سپه تاخت بر روزگارش اجل

جَمالش برفت از رخِ دلفروز   چو خُور زرد شد بس نماند ز روز
گَزیدند فرزانگان دستِ فَوت   که در طِب ندیدند داروی مَوت
همه تخت و ملکی پذیرد زوال   بجز مُلکِ فرمانده لایزال
چو نزدیک شد روزِ عمرش بشب   شنیدند می گفت در زیر لب
که در مصر چون من عزیزی نبود   چو حاصل همین بود چیزی نبود
جهان گِرد کردم نخوردم برش   برفتم چو بیچارگان از سرش
پسندیده رایی که بخشید و خورد   جهان از پیِ خویشتن گِرد کرد
درین کوش تا با تو مانَد مُقیم   که هرچه از تو ماند دریغست و بیم
کند خواجه بر بسترِ جان گداز   یکی دست کوتاه و دیگر دراز
در آن دم ترا می نماید بدست   که دهشت زبانش ز گفتن ببست
که دستی بجود و کرم کن دراز   دِگر دست کوته کن از ظُلم و آز
کنونت که دستست دستی بزن ✽ دِگر کی برآری تو دست از کفن
بتابد بسی ماه و پروین و هُور   که سر برنیاری ز بالینِ گور

حِکایت

قزل ارسلان قلعهٔ سخت داشت ✽ که گردن بالوند بر می فَراشت
نه اندیشه از کس نه حاجت بهیچ   چو زُلفِ عَروسان رهش پیچ پیچ

چنان نادر افتاده در روضهٔ — که بر لاجوردی طبق بیضهٔ
شنیدم که مردی مبارک حضور — بنزدیک شاه آمد از راهِ دور
حقایق شناسی جهان دیده — هنرمندی آفاق گردیده
بزرگی زبان آوری کاردان — حکیمی سخن سنج بسیار دان
قزل گفت چندین که گردیدهٔ — چنین جای محکم دگر دیدهٔ
بخندید کین قلعهٔ خرّم است — ولیکن نپندارمش محکم است
نه پیش از تو گردنکشان داشتند — دمی چند بودند و بگذاشتند
نه بعد از تو شاهانِ دیگر برند — درخت امیدِ ترا بر خورند
ز دورانِ مُلک پدر یاد کن — دل از بندِ اندیشه آزاد کن
چنان روزگارش بکنجی نشاند — که بر یک پشیزش تصرّف نماند
چو نومید ماند از همه چیز و کس — امیدش بفضل خدا بود و بس
بر مرد هشیار دنیا خس است — که هر مدّتی جای دیگر کس است
چنین گفت شوریدهٔ در عجم — بکسری که ای وارث مُلکِ جم
اگر مُلک بر جم بماندی و تخت — ترا چون میسّر شدی تاج و تخت
اگر گنجِ قارون بچنگ آوری — نماند مگر آنچه بخشی بری

حکایت

چو الپ ارسلان جان بجان بخش داد ٭ پسر تاج شاهی بسر بر نهاد
بتربت سپردندش از تاج گاه ٭ نه جاے نشستن بُد آماج گاه
چنین گفت دیوانهٔ هوشیار ٭ چو دیدش پسر روزِ دیگر سوار
زہے دولت و مُلک سر در نشیب ٭ پدر رفت و پاے پسر در رکیب
چنین است گردیدن روزگار ٭ سبک سیر و بدعهد و ناپایدار
چو دیرینه روزے سر آورد عهد ٭ جوان دولتے سر برآرد ز مهد
منه بر جهان دل که بیگانه ایست ٭ چو مُطرب که هر روز در خانه ایست
نه لایق بود عیش با دلبرے ٭ که هر بامدادش بود شوهرے
نکوئی کن امسال چون ده تراست ٭ که سال دِگر دیگرے دهخداست

حکایت

حکیمے دُعا کرد بر کیقباد ٭ که در پادشاهی زوالت مباد
بزرگے دریں خرده بر وے گرفت ٭ که دانا نگوید مُحال اے شگفت
کرا دانی از خسروان عجم ٭ ز عهد فریدون و ضحاک و جم
که در تخت و مُلکش نیامد زوال ٭ ز فرزانه مردم نزیبد مُحال
کرا جاودان بودن امید ماند ٭ چو کس را نبینی که جاوید ماند
چنین گفت فرزانهٔ هوشمند ٭ که دانا نگوید سخن ناپسند

مر او را نه عمرِ ابد خواستم / بتوفیقِ خیرش مدد خواستم
که گر پارسا باشد و پاکرو / طریقت شناسش و نصیحت شنو
ازین مُلک روزی که دل برکند / سراپرده در ملکِ دیگر زند
پس این مملکت را نباشد زوال / ز مُلکی بمُلکی بود انتقال
بمرگش چه نقصان اگر پارساست / که در آخرت نیز او پادشاست
کسی را که گنج است و فرمانِ بیش / جهانداری و شوکت و کام و عیش
گرش سیرت خوب و زیبا بود / همه وقت عیشش مُهیّا بود
وگر زورمندی کند بر فقیر / همین پنج روزش بود دار و گیر
چو فرعون ترک تباهی نکرد / بجز تا لبِ گور پادشاهی نکرد

حکایت

شنیدم که از پادشاهانِ غور * یکی پادشه خر گرفتی بزور
خران زیر بارِ گران بی‌عَلَف / بروزی دو مسکین شدندی تلف
چو منعم کند سفله را روزگار / نهد بر دلِ تنگ درویش بار
چو بامِ بلندش بود خودپرست / کند بَول و خاشاک بر بامِ پست
شنیدم که باری بعزمِ شکار / برون رفت بیدادگر شهریار
تگاور بدنبالِ صیدی براند / شبش در گرفت از حَشَم دور ماند

تنہا ندانست روے و رہے — بینداخت سر عاقبت در دہے
یکے پیر مرد اندر آن دہ مقیم — ز پیرانِ مردم شناسِ قدیم
پسر راہمی گفت کاے شاد بہر — خرت را مبر بامدادان بشہر
کہ این ناجوانمرد برگشتہ بخت — کہ تابوت را بینمش جاے تخت
کمر بستہ دارد بفرمانِ دیو — بگردون شد از دست جورش غریو
درین کشور آسائش و خرمی — ندید و نبیند بچشم آدمی
مگر کین سیہ نامۂ بے صفا — بدوزخ رود لعنت اندر قفا
پسر گفت راہے درازست و سخت — پیادہ نیارم شد اے نیکبخت
طریقے بیندیش و رائے بزن — کہ رائے تو روشن تر از رائے من
پدر گفت اگر رائے من بشنوی — یکے سنگ بر داشت باید قوی
زدن بر خر بارکش چند بار — سر و دست و پہلوش کردن فگار
مگر کان فرومایۂ زشت کیش — بکارش نیاید خر لنگ ریش
چو خضر پیمبر کہ کشتی شکست — وز و دست جبارِ ظالم ببست
بسالے کہ در بحر کشتی گرفت — بسے سالہا نامِ زشتی گرفت
پسر چون شنید این حدیث از پدر — سر از خطِ فرمان نبردش بدر
فرو کوفت بیچارہ خر را بسنگ — خر از دست عاجز شد از پاے لنگ

پدر گفتش اکنون سر خویش گیر … همان ره که می بایدت پیش گیر
پسر در پی کار واسپ فتاد … ز دشنام چندانکه دانست داد
وزین سو پدر روی بر آسمان … که یارب بسجادهٔ راستان
که چندان امانم ده از روزگار … کزین نحس ظالم برآید دمار
اگر من نبینم سر او را هلاک … شب گور چشمم نخسپد بخاک
زن از مرد موذی بسیار به … سگ از مردم مردم آزار به
مخنث که بیداد بر خود کند * از آن به که با مردمان بد کند
شه این جمله بشنید و چیزی نگفت … ببست اسپ و سر بر نمد زین نخفت
همه شب ز بیداری اختر شمرد … ز سودا و اندیشه خوابش نبرد
چو آواز مرغ سحر گوش کرد … پریشانی شب فراموش کرد
سواران همه شب تک تاختند … سحرگه پی اسپ بشناختند
بر آن عرصه بر اسپ دیدند شاه … پیاده دویدند یکسر سپاه
بخدمت نهادند سر بر زمین … چو دریا شد از موج لشکر زمین
بزرگان نشستند و خوان خواستند … بخوردند و مجلس بیاراستند
یکی گفتش از دوستان قدیم … که شب حاجبش بود و روزش ندیم
رعیت چه نزلت نهادند دوش … که ما را نه چشم آرمید و نه گوش

شهنشه نیارست کردن حدیث　　که بروی چه آر ز بخت خبیث
هم آهسته سر برد پیش سرش　　فرو گفت پنهان بگوش اندرش
که سم پای مرغ نیاورد پیش　　ولی دست خر رفت از اندازه بیش
چو شور طرب در نهاد آمدش　　ز دهقان دوشینه یاد آمدش
بفرمود جستند و بستند سخت　　بخواری فگندند در پای تخت
سیه دل بر آهیخت شمشیر تیز　　ندانست بیچاره راه گریز
شمرد آن دم از زندگی آخرش　　بگفت آنچه گر دید در خاطرش
نبینی که چون کارد بر سر بود　　قلم را زبانش روانتر بود
چو دانست کز خصم نتوان گریخت　　به بی باکی او تیر ترکش بریخت
سر ناامیدی بر آورد و گفت　　نشاید شب گور در خانه خفت
نه تنها منت گفتم ای شهریار　　که برگشته بختی و بد روزگار
نه من کردم از دست جورت نفیر　　* که خلقی ز خلقی یکی گشته گیر
ز نامهربانی که در دور تست　　همه عالم آوازه جور تست
چرا خشم بر من گرفتی و بس　　منت پیش گفتم همه خلق پس
عجب گر ز منت بر دل آمد درشت　　بکش گر توانی همه خلق کشت
و گر سخت آمد نکوهش ز من　　بانصاف بیخ نکوهش بکن

چو بیداد کردی توقّع مدار · که نامت به نیکی رود در دیار
ورای دُون که دُشوارت آمد سخن · وگر هرچه دشوارت آید مکن
ترا چاره از ظلم برگشتن است · نه بیچارهٔ بیگناه کشتن است
ترا پنج روز دِگر مانده گیر · دو روز دگر عیشِ خوش رانده گیر
نماند ستمگار بد روزگار · بماند برو لعنت پایدار
ندانم که چون خسپدت دیدگان · نه خفته ز دستت ستم دیدگان
ترا نیک پند است اگر بشنوی · وگر نشنوی خود پشیمان شوی
بدان کی ستوده شود پادشاه · که خلقش ستایند در بارگاه
چه سود آفرین بر سرِ انجمن · پس چرخه نفرین کنان پیرزن
همی گفت و شمشیر بالای سر · سپر کرده جان پیش تیرِ قدر
شه از مستیٔ غفلت آمد بهوش * بگوشش فرو گفت فرّخ سروش
کزین پیر دستِ عقوبت بدار · یکی کشته گیر از هزاران هزار
زمانی سرش در گریبان بماند * پس آنگه بعفو آستینش فشاند
بدستانِ خود بند ازو برگرفت · سرش را ببوسید و در برگرفت
بزرگیش بخشید و فرماندهی · ز شاخ امیدش برآمد بهی
بگیتی حکایت شد این داستان · رود نیک بخت از پیِ راستان

بیاموزی از عاقلان حُسنِ خوے — نه چندان که از جاهلان عیب جوے
ز دشمن شنو سیرتِ خود که دوست — هر آنچه از تو آید بچشمش نکوست
ستایش سرایان نه یارِ تواند — ملامت کنان دوست دارِ تواند
وبال است دادن برنجور قند — که داروے تلخش بود سودمند
تُرُش روے بهتر کند سرزنش — که یارانِ خوش طبع شیرین منش
ازین به نصیحت نگوید کست — اگر عاقلی یک اشارت بس است

حکایت

چو دورِ خلافت بمامون رسید ❖ یکے ماه پیکر کنیزک خرید
بچهر آفتابے بتن گلبنے — بعقلِ خردمند بازی کنے
بخونِ عزیزان فرو برده چنگ — سرانگشتها کرده عُنّاب رنگ
برابروے عابد فریبش خضاب — چو قوسِ قُزَح بود بر آفتاب
شبِ خلوت آن لُعبتِ حورزاد — مگر تن در آغوشِ مامون نداد
گرفت آتشِ خشم در وے عظیم — سرش خواست کردن چو جوزا دونیم
بگفتا سر اینک بشمشیرِ تیز — ببند از و با من مکن خُفت و خیز
بگفت از که بر دل گزند آمدت — چه خصلت ز من ناپسند آمدت
بگفت ار کُشی ور شگافی سرم — ز بوے دهانت برنج اندرم

کشد تیغ پیکار و تیر ستم   بیکبار بوئے دہان دم بہ دم
شنید این سخن سرور نیکبخت   برآشفت نیک و برنجید سخت
ہمہ شب درین فکر بود و نخفت   دگر روز با ہوشمندان بگفت
طبیعت شناسان ہر کشورے   سخن گفت با ہر یک از ہر درے
دلش گرچہ در حال ازو رنجہ شد   دوا کرد و خوشبوے چون غنچہ شد
پری چہرہ را ہمنشین کرد و دوست   کہ این عیبِ من گفت یار من اوست
بنزد من آنکس نکوخواہ تست   کہ گوید فلان خار در راہِ تست
بگمراہ گفتن نکو می روی   جفائے بزرگ ست و جورِ قوی
ہرآنگہ کہ عیبت نگویند پیش   ہنر دانی از جاہلی عیب خویش
مگو شہدِ شیرین شکر فایق ست   کسے را کہ سقمونیا لایق ست
چہ خوش گفت یکروز دارو فروش   شفا بایدت داروئے تلخ نوش
اگر شربتے بایدت سودمند   ز سعدی ستان تلخ داروے پند
بپرویزنِ معرفت بیختہ   بشہدِ عبادت برآمیختہ

حکایت

شنیدم کہ از نیکمردے فقیر   دل آزردہ شد پادشاہے کبیر
مگر بر زبانش حقے رفتہ بود   ز گردن کشی بروے آشفتہ بود

بزندان فرستادش از بارگاه — که زور آزمائیست بازوے شاه
ز یاران یکے گفتش اندر نهفت — مصالح نبود این سخن گفت گفت
رسانیدن امرِ حق طاعت است — ز زندان نترسم که یک ساعت است
همان دم که در خُفیه این راز رفت — حکایت بگوشِ ملک باز رفت
بخندید کو ظنِ بیهوده برد — نداند که خواهد درین حبس مرد
غلامے بدرویش برد آن پیام — بگفتا بخسرو بگو اے غلام
مرا بارِ غم بر دلِ ریش نیست — که دنیا همین ساعتے بیش نیست
نه گر دستگیری کنی خُرّمم — نه گر سر بُری بر دل آید غمم
تو گر کامرانی بفرمان و گنج — دگر کس فرو مانده در خوف و رنج
بدروازهٔ مرگ چون در شویم — بیک هفته با هم برابر شویم
منه دل برین دولتِ پنج روز — بدودِ دلِ خلق خود را مسوز
نه پیش از تو بیش از تو اندوختند — به بیداد کردن جهان سوختند
چنان زی که ذکرت بتحسین کنند — چو مُردی نه بر گور نفرین کنند
نباید برسمِ بد آئین نهاد — که گویند لعنت برو کین نهاد
وگر سر برآرد خداوند زور — نه زیرش کند عاقبت خاکِ گور
بفرمود دل تنگ روے از جفا — که بیرون کنندش زبان از قفا

چنین گفت مرد حقایق شناس   کزین هم که گفتی ندارم هراس
من از بی زبانی ندارم غمی   که دانم که ناگفته داند همی
وگر بی نوائی برم ور ستم   گرم عاقبت خیر باشد چه غم
عروسی بود نوبت ماتمت   گرت نیک روزی بود خاتمت

حکایت

یکی مشت زن بخت و روزی نداشت   نه اسباب شامش مهیا نه چاشت
ز جور شکم گل کشیدی به پشت   که روزی محال است خوردن بمشت
مدام از پریشانی روزگار   دلش حسرت آلوده تن سوگوار
گهش جنگ با عالم خیره کش   گه از بخت شوریده رویش ترش
گه از دیدن عیش شیرین خلق   فرو می شدی آب تلخش بحلق
گه از کار آشفته بگریستی۔   نه کس دید ازین تلختر زیستی
کسان شهد نوشند و مرغ و بره   مرا روی نان می نبیند تره
گر انصاف پرسی نه نیکوست این   برهنه من و گربه را پوستین
چه بودی که پایم درین کار گل   بگنجی فرو رفتی از کام دل
مگر روزگاری هوس راندمی   ز خود گرد محنت بیفشاندمی
شنیدم که روزی زمین می شکافت   عظام زنخدان پوسیده یافت

بجناک اندرش عقد بگسیخته — گهرهای دندان فرو ریخته
دهان بی زبان پندمی گفت و راز — که ای خواجه بابی نوائی بساز
نه اینست خال دهن زیر گل ✽ شکر خورده انگار یا خون دل
غم از گردش روزگار آن مدار — که بی ما بگردد بسی روزگار
همان لحظه کین خاطرش روی داد — غم از خاطرش رخت یکسو نهاد
که ای نفس بی رای و تدبیر و هش — بکش بار تیمار و خود را مکش
اگر بنده بار بر سر برد — وگر سر باوج فلک بر برد
در آن دم که حالش دگرگون شود — بمرگ از سرش هر دو بیرون شود
غم و شادمانی نماند ولیک — جزای عمل ماند و نام نیک
کرم پای دارد نه دیهیم و تخت — بده کز تو این ماند ای نیکبخت
مکن تکیه بر ملک و جاه و حشم — که پیش از تو بودست و بعد از تو هم
نخواهی که ملکت برآید بهم — غم ملک و دین خورد باید بهم
زر افشان چو دنیا بخواهی گذاشت — که سعدی در افشاند چون زر نداشت

حکایت

حکایت کنند از جفا گستری — که فرماندهی داشت بر کشوری
در ایام او روز مردم چو شام — شب از بیم او خواب مردم حرام

همه روز نیکان ازو در بلا   بشب دست پاکان ازو در دعا
گروهی بر شیخ آن روزگار   ز دست ستمگر گرستند زار
که ای پیر دانای فرخنده رای   بگو این جوان را بترس از خدای
بگفتا دریغ آیدم نام دوست * که هر کس نه در خورد پیغام اوست
کسی را که بینی ز حق برکران   منه با وی ای خواجه حق در میان
دریغ است با سفله گفتن علوم   که ضایع شود تخم در شوره بوم
چو در وی نگیرد عدو داندت * برنجد بجان و برنجاندت
ترا عادت ای پادشه حق رویست   دل مرد حق گوی ازینجا قویست
نگین خصلتی دارد ای نیکبخت * که در موم گیرد نه در سنگ سخت
عجب نیست گر ظالم از من بجان   برنجد که دزد است و من پاسبان
تو هم پاسبانی بانصاف و داد   که حفظ خدا پاسبان تو باد
ترا نیست منت ز روی قیاس   خداوند را فضل و منت سپاس
که در کار خیرت بخدمت بداشت   نه چون دیگرانت معطل گذاشت
همه کس بمیدان کوشش درند   ولی گوی دولت نه هر کس برند
تو حاصل نکردی بکوشش بهشت   خدا در تو خوی بهشتی سرشت
دلت روشن و وقت مجموع باد   قدم ثابت و پایه مرفوع باد

حیاتت خوش و رفتنت بر صواب ‌‌‌‌ عبادت قبول و دعا مستجاب

گفتار

همی تا برآید بتدبیر کار ‌‌‌‌ مدارای دشمن به از کارزار
چو نتوان عدو را بقوت شکست ‌‌‌‌ بنعمت بباید در فتنه بست
گر اندیشه باشد ز خصمت گزند ‌‌‌‌ بتعویذ احسان زبانش ببند
عدو را بجای خسک زر بریز * که احسان کند کند دندان تیز
چو دستی نشاید گزیدن ببوس ‌‌‌‌ که با غالبان چاره زرق است و لوس
مراعات دشمن چنان کن که دوست ‌‌‌‌ که ویرا بفرصت توان کند پوست
بتدبیر رستم در آمد ببند * که اسفندیارش نجست از کمند
حذر کن ز پیکار کمتر کسی ‌‌‌‌ که از قطره سیلاب دیدم بسی
مزن تا توانی بر ابرو گره ‌‌‌‌ که دشمن اگرچه زبون دوست به
بود دشمنش تازه و دوست ریش ‌‌‌‌ کسی کش بود دشمن از دوست بیش
مزن با سپاهی ز خود بیشتر ‌‌‌‌ که نتوان زدن مشت بر نیشتر
وگر زو توانا تری در نبرد ‌‌‌‌ نه مردیست بر ناتوان زور کرد
اگر پیل زوری وگر شیر چنگ ‌‌‌‌ بنزدیک من صلح بهتر که جنگ
چو دست از همه حیلتی در گسست ‌‌‌‌ حلال است بردن بشمشیر دست

اگر صلح خواهد عدو سر مپیچ   وگر جنگ جوید عنان بر مپیچ
که گر وی ببندد در کارزار   ترا قدر و هیبت شود ده هزار
ور او پای جنگ آورد در رکاب   نخواهد بحشر از تو داور حساب
تو هم جنگ را باش چون فتنه خواست   که با کینه ور مهربانی خطاست
چو با سفله گوئی بلطف و خوشی   فزون گرددش کبر و گردنکشی
باسپان تازی و مردانه مرد   برآر از نهاد بداندیش گرد
وگر باز آید بنرمی و هوش   بتندی و خشم و درشتی مکوش
چو دشمن در آید بعجز از درت   بدر کن ز دل کین و خشم از سرت
چو زنهار خواهد کرم پیشه کن   ببخشای و از مکرش اندیشه کن
ز تدبیر پیر کهن بر مگرد   که کار آزموده بود سالخورد
برآرند بنیاد رویین ز پای   جوانان بشمشیر و پیران برای
بیندیش در قلب هیجا مفر   چه دانی کرانی که باشد ظفر
چو بینی که لشکر ز هم دست داد *   بتنها مده جان شیرین بباد
وگر بر کناری برفتن بکوش   وگر در میان لبس دشمن بپوش
وگر خود هزاری و دشمن دویست   چو شب شد در اقلیم دشمن مایست
شب تیره پنجه سوار از کمین   چو پانصد بهیبت بدرّد زمین

چو خواهی بریدن بشب راه‌ها حذر کن نخست از کمینگاه‌ها
میان دو لشکر چو یک روزه راه بماند بزن خیمه بر جایگاه
گر او پیش دستی کند غم مدار * ور افراسیاب ست مغزش برآر
ندانی که دشمن چو یک روزه راند سر پنجهٔ زورمندش نماند
تو آسوده بر لشکر مانده زن که نادان ستم کرد بر خویشتن
چو دشمن شکستی بیفگن علم که بازش نیاید جراحت بهم
بسی در قفای هزیمت مران نباید که دور افتی از یاوران
هوا بینی از گرد هیجا چو میغ بگیرند گردت بزوپین و تیغ
بدنبال غارت نراند سپاه که خالی بماند پس پشت شاه
سپه را نگهبانی شهریار به از جنگ در حلقهٔ کارزار
دلاور که باری تهور نمود بباید بمقدارش اندر فزود
که بار دگر دل نهد بر هلاک ندارد ز پیکار یاجوج باک
سپاهی در آسودگی خوش بدار که در حالت سختی آید بکار
کنون دست مردان جنگی ببوس نه آنگه که دشمن فرو کوفت کوس
سپاهی که کارش نباشد ببرگ چرا دل نهد روز هیجا بمرگ
نواحی ملک از کف بدسگال بلشکر نگه دار و لشکر بمال

ملک را بود بر عدو دست چیر — چو لشکر دل آسوده باشند و سیر
بهای سر خویشتن می خورند — نه انصاف باشد که سختی برند
چو دارند گنج از سپاهی دریغ — دریغ آیدش دست بردن به تیغ
چه مردی کند در صف کارزار — چو دستش تهی باشد و کار زار
به پیکار دشمن دلیران فرست — هزبران به ناورد شیران فرست
برای جهاندیدگان کار کن — که صید آزموده ست گرگ کهن
مترس از جوانان شمشیرزن — حذر کن ز پیران بسیار فن
جوانان پیل افگن شیرگیر — ندانند دستان روباه پیر
خردمند باشد جهاندیده مرد — که بسیار گرم آزموده ست و سرد
جوانان شایسته بخت ور — ز گفتار پیران نه پیچند سر
گرت مملکت باید آراسته — مده کار معظم به نوخاسته
سپه را مکن پیشرو جز کسی — که در جنگها بوده باشد بسی
به خردان مفرمای کار درشت — که سندان نشاید شکستن به مشت
رعیت نوازی و سرلشکری — نه کاریست بازیچه و سرسری
نخواهی که ضایع شود روزگار — به ناکار دیده مفرمای کار
نتابد سگ صید روی از پلنگ — ز روبه رمد شیر نادیده جنگ

چو پرورده باشد پسر در شکار — نترسد چو پیش آیدش کارزار
بکشتی و نخچیر و آماج و گوی — دلاور شود مرد پرخاش‌جوی
بگرمابه پرورده و عیش و ناز — بترسد چو بیند در جنگ باز
دو مردش نشانند بر پشت زین — بود کش زند کودکی بر زمین
یکی را که دیدی تو در جنگ پشت — بکش گر عدو در مصافش نکشت
مخنث به از مرد شمشیرزن — که روز وغا سر بتابد چو زن

حکایت

چه خوش گفت گرگین بفرزند خویش — چو قربان پیکار بربست و کیش
اگر چون زنان جست خواهی گریز — مرو آب مردان جنگی مریز
سواری که در جنگ بنمود پشت — نه خود را که نام آوران را بکشت
شجاعت نیاید مگر زان دو یار — که افتند در حلقهٔ کارزار
دو همجنس همسفرهٔ همزبان — بکوشند در قلب هیجا بجان
که ننگ آیدش رفتن از پیش تیر — برادر به چنگال دشمن اسیر
چو بینی که یاران نباشند یار — هزیمت ز میدان غنیمت شمار

گفتار

دو تن پرور ای شاه کشورگشای — یکی اهل بازو یکی اهل رای

زنام‌آوران گوی دولت برند — که دانا و شمشیرزن پرورند
هر آن کو قلم را نورزید و تیغ — برو گر بمیرد مگو ای دریغ
قلم‌زن نگه دار و شمشیرزن — نه مُطرِب که مردی نیاید ز زن
نه مردیست دشمن در اسبابِ جنگ — تو مدهوشِ ساقی و آوازِ چنگ
بسا اهلِ دولت ببازی نشست — که دولت برفتش ببازی ز دست
نگویم ز جنگِ بداندیش ترس — که در حالتِ صُلح ازو بیش ترس
بسا کس بروز آیتِ صلح خواند — چو شب شد سپه برسرِ خفته راند
زره‌پوش خُسپند جنگ‌آوران — که بستر بود خوابگاهِ زنان
بخیمه درون مردِ شمشیرزن — برهنه نخسپد چو در خانه زن
بباید نهان جنگ را ساختن — که دشمن نهان آورد تاختن
حذر کارِ مردانِ کارآگه است — یزک سدِّ رُوینِ لشکرگه است
میانِ دو بدخواهِ کوتاه‌دست — نه فرزانگی باشد ایمن نشست
که گر هر دو باهم سگالند راز — شود دستِ کوتاهِ ایشان دراز
یکی را بنیرنگ مشغول دار — دگر را برآور ز هستی دمار
اگر دشمنی پیش گیرد ستیز — بشمشیرِ تدبیر خونش بریز
برو دوستی گیر با دشمنش — که زندان شود پیرهن بر تنش

چو در لشکر دشمن افتد خلاف تو بگذار شمشیر خود در غلاف
چو گرگان پسندند بر هم گزند برآساید اندر میان گوسفند
چو دشمن بدشمن شود مشتغل تو با دوست بنشین بآرام دل
چو شمشیر و پیکار برداشتی نگه دار پنهان ره آشتی
که لشکر کشایان مغفر شکاف نهان صلح جستند و پیدا مصاف
دل مرد میدان نهانی بجوی که باشد که در پایت افتد چو گوی
چو سالاری از دشمن افتد بچنگ بکشتن درش کرد باید درنگ
که افتد کزین نیمه هم مهتری * بماند گرفتار در چنبری
اگر کشتی این بندی ریش را نبینی دگر بندی خویش را
نترسد که دوران بندی کند که بر بندیان زورمندی کند
کسی بندیان را بود دستگیر که خود بوده باشد ببندی اسیر
اگر سر نهد بر خطت سروری چو نیکش بداری نهد دیگری
اگر خفیه ده دل بدست آوری از آن به که صد ره شبیخون بری
گرت خویش دشمن شود دوستدار ز تلبیس ایمن مشو زینهار
که گردد درونش بکین تو ریش چو یاد آیدش مهر پیوند خویش
بد اندیش را لفظ شیرین مبین که ممکن بود زهر در انگبین

کسی جان از آسیب دشمن برد   که مر دوستان را بدشمن شمرد
نگه دار از آن شوخ در کیسه دُز   که بیند همه خلق را کیسه بُر
سپاهی که عاصی شود بر امیر   ورا تا توانی بخدمت مگیر
ندانست سالار خود را سپاس   ترا هم نداند ز غدرش هراس
بسوگند و عهد استوارش مدار   نگهبان پنهان برو برگمار
نو آموز را ریسمان کن دراز   نه بگسل که دیگر نه بینیش باز
چو اقلیم دشمن بجنگ و حصار   گرفتی بزندانیانش سپار
که بندی چو دندان بخون در برد   ز حلقوم بیدادگر خون خورد
چو بر کندی از چنگ دشمن دیار   رعیت بسامان تر از وی بدار
که گر باز کوبد در کارزار   برآرند عام از دماغش دمار
وگر شهریان را رسانی گزند   در شهر بر روی دشمن مبند
مگو دشمن تیغ زن بر در است   که انبار دشمن بشهر اندر است
بتدبیر جنگ بداندیش کوش   مصالح بیندیش و نیت بپوش
منه در میان راز با هر کسی   که جاسوس همکاسه دیدم بسی
سکندر که با شرقیان حرب داشت   در خیمه گویند در غرب داشت
چو بهمن بزاولستان خواست شد   چپ آوازه افکند و از راست شد

اگر جز تو داند که غم تو چیست — بر آن رای و دانش بباید گریست
کرم کن نه پرخاش و کین آوری — که عالم بزیر نگین آوری
چو کاری برآید بلطف و خوشی — چه حاجت بتندی و گردنکشی
۹۵۵. نخواهی که باشد دلت دردمند — دل دردمندان برآور ز بند
ببازو توانا نباشد سپاه — برو همّت از ناتوانان بخواه
دُعای ضعیفان اُمّیدوار — ز بازوی مردی به آید بکار
هر آن کاستعانت بدرویش برد — اگر بر فریدون زد از پیش برد

باب دوم در احسان

اگر هوشمندی بمعنی گرای * که معنی بماند نه صورت بجای
کرا دانش و جود و تقوی نبود — بصورت درش هیچ معنی نبود
کسی خسپد آسوده در زیر گل — که خسپند ازو مردم آسوده دل
غم خویش در زندگی خور که خویش — بمرده نپردازد از حرص خویش
زر و نعمت اکنون بده کان تست * که بعد از تو بیرون ز فرمان تست
نخواهی که باشی پراگنده دل — پراگندگان را ز خاطر مهل
پریشان کن امروز گنجینه چست — که فردا کلیدش نه در دست تست
تو با خود ببر توشهٔ خویشتن — که شفقت نیاید ز فرزند و زن
کسی گوی دولت ز دنیا ببرد — که با خود نصیبی بعقبی برد
بغمخوارگی چون سر انگشت من — نخارد کسی در جهان پشت من
کنون بر کف دست نه هرچه هست — که فردا بدندان گزی پشت دست
بپوشیدن ستر درویش کوش — که ستر خدایت بود پرده پوش
مگردان غریب از درت بی نصیب — مبادا که گردی بدرها غریب
بزرگی رساند بمحتاج خیر — که ترسد که محتاج گردد بغیر
بحال دل خستگان در نگر — که روزی دلت خسته باشد مگر

فروماندگان را درون شاد کن   ز روز فروماندگی یاد کن
نه خواهندهٔ بر در دیگران   بشکرانه خواهنده از در مران

گفتار

پدر مرده را سایه بر سر فگن   غبارش بیفشان و خارش بکن
ندانی چه بودش فرومانده سخت   بوَد تازه بے بیخ ہرگز درخت
چو بینی یتیمے سر افگنده پیش   مدہ بوسہ بر روئے فرزندِ خویش
یتیم ار بگرید کہ نازش خرد   وگر خشم گیرد کہ بارش برد
اَلا تا نگرید کہ عرش عظیم   بلرزد ہمی چون بگرید یتیم
برحمت بکن آبش از دیده پاک   بشفقت بیفشانش از چہرہ خاک
اگر سایۂ خود برفت از سرش   تو در سایۂ خویشتن پرورش
من آنگہ سر تاجور داشتم   کہ سر در کنار پدر داشتم
اگر بر وجودم نشستے مگس   پریشان شدے خاطرِ چند کس
کنون دشمنان گر برندم اسیر   نباشد کس از دوستانم نصیر
مرا باشد از دردِ طفلان خبر   کہ در طفلی از سر برفتم پدر

حکایت

یکے خار پائے یتیمے بکند * بخواب اندرش دید صدر خجند

که می گفت و در روضها می چمید   کز آن خار بر من چه گلها دمید
مشو تا توانی ز رحمت بری   که رحمت برندت چو رحمت بری
چو انعام کردی مشو خود پرست   که من سرورم دیگری زیر دست
مگو تیغ دورانش انداختست   که شمشیر دوران هنوز آختست
چو بینی دعاگوی دولت هزار   خداوند را شکر نعمت گذار
که چشم از تو دارند مردم بسی   نه تو چشم داری بدست کسی
کرم خوانده ام سیرت سروران   غلط گفتم اخلاق پیغمبران

حکایت

شنیدم که یک هفته ابن السبیل * نیامد بمهمان سرای خلیل
ز فرخنده خوئی نخوردی پگاه   مگر بینوائی در آید ز راه
برون رفت و هر جانبی بنگرید   بر اطراف وادی نگه کرد و دید
بتنها یکی در بیابان چو بید   سر و مویش از برف پیری سفید
بدلداریش مرحبائی بگفت   برسم کریمان صلائی بگفت
که ای چشمهای مرا مردمک * یکی مردمی کن بنان و نمک
نعم گفت و بر جست و برداشت گام * که دانست خلقش علیه السلام
رقیبان مهمان سرای خلیل   بعزت نشاندند پیر ذلیل

بفرمود و ترتیب کردند خوان   نشستند بر هر طرف همگنان
چو بسم الله آغاز کردند جمع   نیامد ز پیرش حدیثی بسمع
چنین گفتش ای پیر دیرینه روز   چو پیران نمی بینمت صدق و سوز
نه شرط است وقتی که روزی خوری   که نام خداوند روزی بری
بگفتا نگیرم طریقی بدست   که نشنیدم از پیر آذر پرست
بدانست پیغمبر نیک فال   که گبر است پیر تبه بوده حال
بخواری براندش چو بیگانه دید * که منکر بود پیش پاکان پلید
سروش آمد از کردگار جلیل   بهیبت ملامت کنان کای خلیل
منش داده صد سال روزی و جان   ترا نفرت آمد از و یک زمان
گر او می برد پیش آتش سجود   تو واپس چرا می بری دست جود

گفتار

گره بر سر بند احسان مزن   که این زرق و شید است و آن مکر و فن
زیان می کند مرد تفسیر دان * که علم و ادب می فروشد بنان
کجا عقل یا شرع فتوی دهد * که اهل خرد دین بدنیا دهد
ولیکن تو بستان که صاحب خرد   ز ارزان فروشان برغبت خرد

حکایت

زبان دانی آمد بصاحب دلی   که محکم فرو مانده ام در گلی

یکی سفله را ده درم بر من است * که دانگی ازو بر دلم ده من است

همه شب پریشان ازو حالِ من   همه روز چون سایه دنبالِ من

بکرد از سخنهای خاطر پریش   درونِ دلم چون درِ خانه ریش

خدایش مگر تا ز مادر بزاد   جز این ده درم چیزِ دیگر نداد

ندانسته از دفترِ دین الف * نخوانده بجز باب لا ینصرف

خور از کوه یک روز سر بر نزد   که آن قلتبان حلقه بر در نزد

در اندیشه ام تا کدام کریم   از آن سنگ دل دست گیرد بسیم

شنید این سخن پیرِ فرخ نهاد * درستی دو در آستینش نهاد

زر افتاد در دستِ افسانه گوی   برون رفت از آنجا چو زر تازه روی

یکی گفت شیخ این ندانی که کیست   برو گر بمیرد نباید گریست

گدایی که بر شیر نر زین نهد * ابو زید را اسپ و فرزین نهد

بر آشفت عابد که خاموش باش   تو مردِ زبان نیستی گوش باش

وگر راست بود آنچه پنداشتم   ز خلق آبرویش نگه داشتم

اگر شوخ چشمی و سالوس کرد   الا تا نپنداری افسوس کرد

که خود را نگه داشتم آبروی   ز دستِ چنان گربزی یاوه گوی

بدو نیک را بذل کن سیم و زر   که این کسب خیر است و آن دفع شر
خنک آنکه در صحبت عاقلان   بیاموزد اخلاق صاحبدلان
گرت عقل و رایست و تدبیر و هوش   بعزت کنی پند سعدی بگوش
که اغلب درین شیوه دارد مقال   نه در چشم و زلف و بناگوش و خال

حکایت

یکی رفت و دینار ازو صد هزار * خلف برد صاحبدلی هوشیار
نه چون ممسکان دست بر زر گرفت * چو آزادگان دست ازو بر گرفت
ز درویش خالی نبودی درش   مسافر بمهمان سرای اندرش
دل خویش و بیگانه خرسند کرد   نه همچون پدر سیم و زر بند کرد
ملامت کنی گفتش ای باد دست   بیکره پریشان مکن هر چه هست
زر و ناز و نعمت نماند بسی   مگر این حکایت نگفتت کسی
درین روزها زاهدی با پسر   شنیدم که میگفت جان پدر
مجرد رو و خانه پرداز باش * جوانمرد و دنیا بر انداز باش
پسر پیش بین بود و کار آزمای   پدر را ثنا گفت کای نیک رای
بسالی توان خرمن اندوختن   بیکدم نه مردی بفرسوختن
چو در تنگدستی نداری شکیب   نگه دار وقت فراخی حسیب

بدختر چه خوش گفت بانوی ده — که روز نوا برگ سختی بنه
همه وقت پُر دار مَشک و سبو — که پیوسته در ده روان نیست جو
بدنیا توان آخرت یافتن — بزر پنجهٔ دیو بر تافتن
اگر تنگدستی مرو پیش یار — وگر سیم داری بیا و بیار
اگر روی بر خاک پایش نهی — جوابت نگوید بدست تهی
خداوند زر بر کند چشم دیو * بدام آورد صخر جنّی بریو
تهی دست در خوبرویان مپیچ — که بی هیچ مردم نیرزند هیچ
ز دست تهی بر نیاید امید * بزر بر کنی چشم دیو سفید
بیکبار بر دوستان زر مپاش — وز آسیب دشمن بر اندیشه باش
وگر هر چه داری بکف بر نهی — کفت وقت حاجت بماند تهی
گدایان بسعی تو هرگز قوی — نگردند ترسم تو لاغر شوی
چو منّاع خیر این حکایت بگفت — ز غیرت جوانمرد را رگ نخفت
پراگنده دل گشت از آن عیبجوی — بر آشفت و گفت ای پراگنده گوی
مرا دستگاهی که پیرامن است — پدر گفت میراث جدّ من است
نه ایشان بخستین نگه داشتند — بحسرت بمردند و بگذاشتند
بدستم بیفتاد مال پدر — که بعد از من افتد بدست پسر

همان به که امروز مردم خورند   که فردا پس از من بیغما برند
خور و پوش بخشای و راحت رسان * نگه می چه داری زبهر کسان
برند از جهان با خود اصحاب رای   فرومایه ماند بحسرت بجای
بدنیا توانی که عقبی خری   بخر جان من ورنه حسرت خوری
زر و نعمت آید کسی را بکار   که دیوار عقبی کند زرنگار
چنان خورد و بخشید کاهل نظر * بدیدند ازان غبن بروی اثر
بآزادمردی ستودش کسی   که در راه حق رنج بردی بسی
همی گفت سر در گریبان خجل   چه کردم که در وی توان بست دل
امیدی که دارم بفضل خداست   که بر سعی خود تکیه کردن خطاست
طریقت همین است کاهل یقین   نکوکار بودند و تقصیر بین
مشایخ همه شب دعا خوانده اند   سحرگه مصلی برافشانده اند
مقالات مردان بمردی شنو * نه سعدی که از سهروردی شنو
مرا شیخ دانای مرشد شهاب * دو اندرز فرمود کشتی بر آب
یکی آنکه در جمع بدبین مباش   دوم آنکه در نفس خودبین مباش
شبی دانم از هول دوزخ نخفت   بگوش آمدم صبحگاهی که گفت
چه بودی که دوزخ زمن پر شدی * مگر دیگران را رهائی شدی

حکایت

بزاری دو وقتے زنے پیش شوے — که دیگر مخر نان زبقال گوے

ببازار گندم فروشان گراے — که این جو فروش است گندم نماے

نه از مشتری کازدحام مگس — بیک هفته رویش ندیدست کس

بدلداری آن مرد صاحب نیاز — بزن گفت کاے روشنائی بساز

بامید ما کلبه آنجا گرفت — نه مردی بود نفع ازو وا گرفت

ره نیک مردان آزاده گیر — چو استاده دست افتاده گیر

ببخشاے کانان که مرد حق اند — خریدار دکان بے رونق اند

جوانمرد اگر راست خواهی ولیست * کرم پیشهٔ شاه مردان علیست

حکایت

شنیدم که پیرے براه حجاز — بهر خطوه کردے دو رکعت نماز

چنان گرم رو در طریق خداے * که خار مغیلان نکندے زپاے

باخر ز وسواس خاطر پریش — پسند آمدش در نظر کار خویش

بتلبیس ابلیس در چاه رفت * که نتوان ازین خوبتر راه رفت

گرش رحمت حق نه دریافتے — غرورش سر از جاده برتافتے

یکے هاتف ازغیبش آواز داد — که اے نیک بخت مبارک نهاد

مپندار اگر طاعتی کرده‌ٔ — که نزلی بدین درگه آورده‌ٔ
باحسانی آسوده کردن دلی — به از الف رکعت بهر منزلی

حکایت

نبه هنگ سلطان چنین گفت زن — که خیز ای مبارک در رزق زن
برو تا ز خوانت نصیبی دهند — که فرزندگانت نظر در دهند
بگفتا بود مطبخ امروز سرد — که سلطان بشب نیت روزه کرد
زن از ناامیدی سر انداخت پیش — همی گفت با خود دل از فاقه ریش
که سلطان ازین روزه گوئی چه خواست — که افطار او عید طفلان ماست
خورنده که خیرش برآید ز دست — به از صایم الدهر دنیا پرست
مسلم کسی را بود روزه داشت — که درمانده‌ٔ را دهد نان چاشت
وگرنه چه حاجت که زحمت بری ✻ ز خود باز گیری و هم خود خوری
خیالات نادانِ خلوت نشین — بهم بر کند عاقبت کفر و دین
صفا هست در آب و آئینه نیز — ولیکن صفا را بباید تمیز

حکایت

یکی را کرم بود و قوت نبود — کفافش بقدر مروت نبود
که سفله خداوند هستی مباد — جوانمرد را تنگدستی مباد

کسی را که همّت بلند اوفتد — مرادش کم اندر کمند اوفتد

چو سیلابِ ریزان که در کوهسار — نگیرد همی بر بلندی قرار

نه در خورد سرمایه کردی کرم — تُنک مایه بودی از این لاجرم

برش تنگدستی دو حرفی نوشت — که ای خوب فرجام فرخ سرشت

یکی دست گیرم بچندی درم — * که چندیست تا من بزندان درم

بچشم اندرش قدرِ چیزی نبود — ولیکن بدستش پشیزی نبود

بخصمانِ بندی فرستاد مرد — که ای نیکنامانِ آزاد مرد

بدارید چندی کف از دامنش — وگر می‌گریزد ضمان بر منش

وز آنجا بزندان درآمد که خیز — از این شهر تا پای داری گریز

چو گنجشک در باز دید از قفس — قرارش نماند اندر و یک نفس

چو بادِ صبا زان زمین سیر کرد — نه سیری که بادش رسیدی بگرد

گرفتند حالی جوانمرد را — که حاصل کنی سیم یا مرد را

بیچارگی راهِ زندان گرفت — که مُرغ از قفس رفته نتوان گرفت

شنیدم که در حبس چندی بماند — نه شکوت نوشت و نه فریاد خواند

زمانها نیاسود و شبها نخفت — بر او پارسایی گذر کرد و گفت

نپندارمت مال مردم خوری — چه پیش آمدت تا بزندان دری

بگفت اے بلیس مبارک نفس | نخوردم بحیلت گری مال کس
یکے ناتوان دیدم از شبدریش | خلاصش ندیدم بجز بند خویش
نیامد بجز دیک رایم پسند | من آسوده و دیگرے در کمند
مرد آخر و نیک نامی ببرد | زہے زندگانی کہ نامش نمرد
تنے مردہ دل زندہ در زیر گل | بہ از عالمے زندۂ مردہ دل
دل زندہ ہرگز نگردد ہلاک | تن زندہ دل گر بمیرد چہ باک

حکایت

یکے در بیابان سگے تشنہ یافت | برون از رمق در حیاتش نیافت
کلہ دلو کرد آن پسندیدہ کیش | چو حبل اندر آن بست دستار خویش
بخدمت میان بست و بازو گشاد | سگ ناتوان را دمے آب داد
خبر داد پیغمبر از حال مرد | کہ داور گناہان او عفو کرد
الا گر جفا کاری اندیشہ کن | وفا پیش گیر و کرم پیشہ کن
کجا گم شود خیر با نیک مرد | کہ او با سگے نیکوی گم نکرد
کرم کن چنان کت بر آید ز دست | جہانبان در خیر بر کس نبست
بقنطار زر بخش کردن ز گنج * نباشد چو قیراطے از دست رنج
برد ہر کسے بار در خورد زور | گران است پائے ملخ پیش مور

تو با خلق نیکی کن ای نیکبخت ‏ که فردا نگیرد خدا بر تو سخت
گر از پا در آید نماند اسیر ‏ که افتادگان را بود دستگیر
بآزار فرمان مده بر رهی * که باشد که افتد بفرمان دهی
چو تمکین و جاهت بود بر دوام ‏ مکن زور بر ضعف درویش عام
که افتد که با جاه و تمکین شود * چو بیذق که ناگاه فرزین شود
نصیحت شنو مردم دوربین ‏ نپاشند در هیچ دل تخم کین
خداوند خرمن زیان می کند ‏ که بر خوشه چین سر گران می کند
نترسد که نعمت بمسکین دهند ‏ وزان بار غم بر دل این نهند
بسا زورمندان که افتاد سخت ‏ پس افتاده را یاوری کرد بخت
دل زیردستان نباید شکست ‏ مبادا که روزی شوی زیردست

حکایت

بنالید درویشی از ضعف حال ‏ بر تندروئی خداوند مال
نه دینار دادش سیه دل نه دانگ ‏ برو زد بسر باری از طیره بانگ
دل سایل از جور او خون گرفت ‏ سر از غم بر آورد و گفت ای شگفت
توانگر ترش روی باری چراست ‏ مگر می نترسد ز تلخی خواست
بفرمود کوته نظر تا غلام ‏ براندش بخواری و زجر تمام

بنا کردن شکر پروردگار   شنیدم که برگشت ازو روزگار
بزرگیش سر در تباهی نهاد * عطارد قلم در سیاهی نهاد
شقاوت برهنه نشاندش چو سیر   نه بارش رها کرد و نه بارگیر
نشاندش قضا بر سر از فاقه خاک * مشعبد صفت کیسه و دست پاک
سراپای حالش دگرگونه گشت   برین ماجرا روزگاری گذشت
غلامش بدست کریمی فتاد   توانگر دل و دست و روشن نهاد
بدیدار مسکین آشفته حال   چنان شاد بودی که مسکین بمال
شبانگه یکی بر درش لقمه جست   ز سختی کشیدن قدمهاش سست
بفرمود صاحب نظر بنده را   که خوشنود کن مرد درمانده را
چو نزدیک بردش ز خوان بهرهٔ   برآورد بی خویشتن نعرهٔ
شکسته دل آمد بر خواجه باز   عیان کرده اشکش بدیباچه راز
بپرسید سالار فرخنده خوی   که اشکت ز جور که آمد بروی
بگفت اندرونم بشورید سخت * بر احوال این پیر شوریده بخت
که مملوک وی بودم اندر قدیم   خداوند اسباب و املاک و سیم
چو کوتاه شد دستش از عز و ناز   کند دست خواهش بدرها دراز
بخندید و گفت ای پسر جور نیست   ستم بر کس از گردش دور نیست

نه آن تُند رویست بازارگان　　که بر دی سر از کبر بر آسمان
من آنم که آن روزم از در براند　　به روز منش دور گیتی نشاند
نگه کرد باز آسمان سوی من　　بیفشاند خاک غم از روی من
خدای ار بحکمت ببندد دری　　گشاید بفضل و کرم دیگری
بسا مُفلس بی نوا سیر شد　　بسا کارِ منعم زبر زیر شد

حکایت

یکی سیرت نیک مردان شنو　　اگر نیک مردی و مردانه رو
که شبلی ز حانوت گندم فروش　　بده برد انبان گندم فروش *
نگه کرد موری در آن غلّه دید　　که سرگشته هر گوشهٔ می دوید
ز رحمت برو شب نیارست خفت　　بماوای خود بازش آورد و گفت
مُروّت نباشد که این مور ریش　　پراگنده گردانم از جای خویش
درون پراگندگان جمع دار　　که جمعیّتت باشد از روزگار
چه خوش گفت فردوسی پاک زاد　　که رحمت بر آن تربت پاک باد
میازار موری که دانه کش است　　که او نیز جان دارد و جان خوش است
سیاه اندرون باشد و سنگ دل　　که خواهد که موری شود تنگدل
مزن بر سر ناتوان دست زور　　که روزی بپایش درافتی چو مور

نبخشید بر حالِ پروانه شمع — نگه کن که چون سوخت در پیش جمع
گرفتم ز تو ناتوانتر بسیست — توانا‌تر از تو هم آخر کسیست

گفتار

بخش اے پسر کآدمی زاده قید — باحسان توان کرد وحشی بقید
عدو را بالطاف گردن ببند — که نتوان بُریدن بتیغ این کمند
چو دشمن کرم بیند و لُطف وجود — نیاید دگر خبث ازو در وجود
مکن بد که بدبینی از یار نیک — نیاید ز تخم بدی بار نیک
چو با دوست دشوار گیری و تنگ — نخواهد که بیند ترا نقش و رنگ
وگر خواجه با دشمنان نیک خوست — بسے بر نیاید که گردند دوست

حکایت

بره در یکے پیشم آمد جوان — بتگ در پَیَش گوسپندے دوان
بدو گفتم این ریسمان است و بند — که می آرد اندر پیت گوسپند
سبک طوق و زنجیر ازو باز کرد — چپ و راست پوئیدن آغاز کرد
هنوز از پَیَش تازیان می‌دوید — که جو خورده بود از کف مرد و خوید
چو باز آمد از عیش و بازی بجاے — مرا دید و گفت اے خداوند راے
نه این ریسمان می بَرَد با مَنَش — که احسان کمندے است در گردنش

به لطفی که دیدست پیل دمان / نیارد همی حمله بر پیلبان
بدان را نوازش کن ای نیک‌مرد / که سگ پاس دارد چو نان تو خورد
بر آن مرد کندست دندان یوز / که مالد زبان بر پنیرش دو روز

حکایت

یکی روبهی دید بی دست و پای / فرو ماند در لطف و صنع خدای
که چون زندگانی بسر می‌برد / بدین دست و پای از کجا می‌خورد
درین بود درویش شوریده رنگ / که شیری برآمد شغالی بچنگ
شغال نگون‌بخت را شیر خورد / بماند آنچه روباه ازان سیر خورد
دگر روز باز اتفاقی فتاد / که روزی رسان قوت روزش بداد
یقین دیدهٔ مرد بیننده کرد / شد و تکیه بر آفریننده کرد
کزین پس بکنجی نشینم چو مور / که روزی نخوردند پیلان بزور
زنخدان فرو برد چندی بجیب / که بخشنده روزی فرستد ز غیب
نه بیگانه تیمار خوردش نه دوست / چو چنگش رگ و استخوان ماند و پوست
چو صبرش نماند از ضعیفی و هوش / ز دیوار محرابش آمد بگوش
برو شیر درنده باش ای دغل / مینداز خود را چو روباه شل
چنان سعی کن کز تو ماند چو شیر * چو روباه چه باشی بوامانده سیر

چو شیران کرا گردن فربه است ‏ ‏ گر افتد چو روبه سگ از وی به است
بچنگ آر و با دیگران نوش کن ‏ ‏ نه بر فضلهٔ دیگران گوش کن
بخور تا توانی ز بازوی خویش ‏ ‏ که سعیت بود در ترازوی خویش
چو مردان ببر رنج و راحت رسان ‏ ‏ مخنث خورد دست رنج کسان
بگیر ای جوان دست درویش پیر ‏ ‏ نه خود را بیفگن که دستم بگیر
خدا را بر آن بنده بخشایش است ‏ ‏ که خلق از وجودش در آسایش است
کرم ورزد آن سر که مغزی در وست ‏ ‏ که دون همتانند بی مغز و پوست
کسی نیک بیند بهر دو سرای ‏ ‏ که نیکی رساند بخلق خدای
ندیدی که در راه پابند کیش ‏ ‏ چه گفت آن شتربان بفرزند خویش
بخور توشه با مردم نیک مرد ‏ ‏ که ایشان تنها نخواهند خورد

حکایت

شنیدم که مردیست پاکیزه بوم ‏ ‏ شناسا و رهرو در اقصای روم
من و چند سالوک صحرا نورد ‏ ‏ برفتیم قاصد بدیدار مرد
سر و چشم هر یک ببوسید و دست ‏ ‏ بتمکین و عزت نشاند و نشست
زرش دیدم و زرع و شاگرد و رخت ‏ ‏ ولی بی مروت چو بی بر درخت
بخلق و لطف گرم رو مرد بود ‏ ‏ ولی دیگدانش قوی سرد بود

همه شب نبودش قرار و هجوع * ز تسبیح و تهلیل و ما را ز جوع
سحرگه میان بست و در باز کرد   همان لطف و پرسیدن آغاز کرد
یکی بد که شیرین و خوش طبع بود * که با ما مسافر در آن ربع بود
مرا بوسه گفتا بتصحیف ده   که درویش را توشه از بوسه به
بخدمت منه دست بر کفش من   مرا نان ده و کفش بر سر بزن
بایثار مردان سبق برده اند   نه شب زنده داران دل مرده اند
همین دیدم از پاسبان تتار   دل مرده و چشم شب زنده دار
کرامت جوانمردی و نان دهیست   مقالات بیهوده طبل تهیست
قیامت کسی بینی اندر بهشت   که معنی طلب کرد و دعوی بهشت
بمعنی توان کرد دعوی درست   دم بی قدم تکیه گاه است سست

حکایت

شنیدم در ایام حاتم که بود * بخیل اندرش بادپایی چو دود
صبا سرعتی رعد بانگ ادهمی   که بر برق پیشی گرفتی همی
بتگ ژاله میریخت بر کوه و دشت   تو گفتی مگر ابر نیسان گذشت
یکی سیل رفتار هامون نورد   که باد از پسش باز ماندی چو گرد
ز اوصاف حاتم بهر مرز و بوم   بگفتند برخی بسلطان روم

که همتاے او در کرم مرد نیست　　چو اسپش بجولان و ناورد نیست
بیابان نوردے چو کشتی بر آب　　که بالاے سیرش نپرّد عقاب
بدستور دانا چنین گفت شاه　　که دعویٰ خجالت بود بے گواه
من از حاتم آن اسپ تازی نژاد　　بخواهم گر او مکرمت کرد و داد
بدانم که در وے شکوه مهیست　　وگر رد کند بانگ طبل تهیست
رسولے هنرمند عالم بطے　　روان کرد و ده مرد همراه وے
زمین مرده و ابر گریان برو　　صبا کرده بار دگر جان درو
بمنزلگه حاتم آمد فرود　　بر آسود چون تشنه بر زنده‌رود
سماطے بیفگند و اسپے بکشت　　بدامن شکر دادشان زر بمشت
شب آنجا ببودند روز دگر　　بگفت آنچه دانست صاحب خبر
همی گفت و حاتم پریشان چو مست　　ز حسرت بدندان همی کند دست
که اے بهره ور موبد نیک نام　　چرا پیش ازینم نگفتی پیام
من آن باد رفتار دلدل شتاب　　ز بهر شما دوشش کردم کباب
که دانستم از هول باران و سیل　　نشاید شدن در چراگاه خیل
بنوعے دگر روے و راهم نبود　　جز او بر در بارگاهم نبود
مروّت ندیدم در آئین خویش　　که مهمان بخسپد دل از فاقه ریش

مرا نام باید در اقلیم فاش   دگر کس بنامور گو مباش
کسان برد و درم داد و تشریف و اسپ * طبیعیست اخلاقِ نیکو نه کسب
خبر شد بروم از جوانمرد طے * ہزار آفرین گفت بر طبعِ وے
ز حاتم بدین نکته راضی مشو   ازین نغزتر ماجرایے شنو

حکایت

ندانم که گفت این حکایت بمن   که بوده است فرماندہے در یمن
ز نام‌آوران گوے دولت ربُود   که در گنج بخشی نظیرش نبود
توان گفتن او را سحاب کرم   که دستش چو باران فشاندے درم
کسے نامِ حاتم نبردے برش * که سودا نرفتے از و بر سرش
که چند از مقالاتِ آن باد سنج * که نه ملک دارد نه فرمان و گنج
شنیدم که جشنے ملوکانه ساخت   چو چنگ اندر آن بزم خلقے نواخت
در ذکر حاتم کسے باز کرد   دگر کس ثنا گفتن آغاز کرد
حسد مرد را بر سر کینه داشت   یکے را بخون خوردنش برگماشت
که تا ہست حاتم در ایّام من   نخواہد بنیکی شدن نام من
بلا جوے راه بنی طے گرفت   بکُشتن جوانمرد را پے گرفت
جوانے بره پیش باز آمدش   کز و بوے اُنسے فراز آمدش

نکوروی و دانا و شیرین زبان — بر خویش برد آن شبش میهمان

کرم کرد و غم خورد و پوزش نمود — بد اندیش را دل به نیکی ربود

نهادش سحر بوسه بر دست و پای — که نزدیک ما چند روزی بپای

بگفتا نیارم شد اینجا مقیم — که در پیش دارم مُهمّی عظیم

بگفت ار نهی با من اندر میان — چو یارانِ یکدل بکوشم بجان

بمن دار گفت ای جوانمرد گوش — که دانم جوانمردرا پرده پوش

درین بوم حاتم شناسی مگر — که فرخنده رایست و نیکو سِیَر

سرش پادشاه یمن خواستست — ندانم چه کین درمیان خاستست

گرم رهنمائی بدانجا که اوست — همین چشم دارم زُلطفِ تو دوست

بخندید برنا که حاتم منم — سر اینک جدا کن بتیغ از تنم

نباید که چون صُبح گردد سفید — گزندت رسد یا شوی نااُمید

چو حاتم بآزادگی سر نهاد — جوان را بر آمد خُروش از نهاد

بخاک اندر افتاد و بر پای جَست — گهش خاک بوسید و گه پا و دست

بینداخت شمشیر و ترکش نهاد — چو بیچارگان دست بر کش نهاد

که گر من گُلی بر وجودت زنم — بنزدیک مردان نه مردم زنم

دو چشمش ببوسید و در بر گرفت — وز آنجا طریق یمن بر گرفت

ملک در میان دو ابروی مرد   بدانست حالی که کاری نکرد
بگفتا بیا تا چه داری خبر   چرا بر نه بستی بفتراک سر
مگر بر تو نام آوری حمله کرد   نیاوردی از ضعف تاب نبرد
جوانمرد شاطر زمین بوسه داد   ملک را ثنا گفت و تمکین نهاد
که دریافتم حاتم نام جوی   هنرمند و خوش منظر و خوب روی
جوانمرد و صاحب خرد دیدمش   بمردانگی فوق خود دیدمش
مرا بار لطفش دوتا کرد پشت   بشمشیر احسان و فضلم بکشت
بگفت آنچه دید از کرمهای وی   شهنشه ثنا گفت بر آل طی
فرستاده را داد مهری درم   که مُهر است بر نام حاتم کرم
مر او را رسد گر گواهی دهند   که معنی و آوازه اش همره اند

حکایت

شنیدم که طی در زمان رسول * نکردند منشور ایمان قبول
فرستاد لشکر بشیر ونظیر   گرفتند از ایشان گروهی اسیر
بفرمود کشتن بشمشیر کین   که ناپاک بودند و ناپاک دین
زنی گفت من دختر حاتمم * بخواهید ازین نامور حاکمم
کرم کن بجائی من ای محترم   که مولای من بود از اهل کرم

بفرمان پیغمبر پاک رای — گشادند زنجیرش از دست و پای
در آن قوم باقی نهادند تیغ — که رانند سیلاب خون بی دریغ
بزاری بشمشیر زن گفت زن — مرا نیز با جمله گردن بزن
مروّت نبینم رهای ز بند — بتنها و یارانم اندر کمند
همی گفت گریان بر اخوان طی — بسمع رسول آمد آواز وی
ببخشیدش آن قوم و دیگر عطا — که هرگز نکرد اصل گوهر خطا

حکایت

ز بنگاه حاتم یکی پیرمرد — طلب ده درم سنگ فانید کرد
ز راوی چنین یاد دارم خبر — که پیشش فرستاد تنگی شکر
زن از خیمه گفت این چه تدبیر بود — همان ده درم حاجت پیر بود
شنید این سخن نامبردار طی — بخندید و گفت ای دلارام حی
گر او در خور حاجت خویش خواست — جوانمردی آل حاتم کجاست.
چو حاتم بآزادمردی دگر * ز دوران گیتی نیامد مگر
ابوبکر سعد آنکه دست نوال — نهد همتش بر دهان سؤال
رعیت پناها دلت شاد باد * بسعیت مسلمانی آباد باد
سرافرازد این خاک فرخنده بوم — ز عدلت بر اقلیم یونان و روم

چو حاتم که گر نیستی فخر وی — نبردی کس اندر جهان نام طی
ثنا ماند ازان نامور در کتاب — ترا هم ثنا ماند و هم ثواب
که حاتم بدان نام و آوازه خواست — ترا جهد و سعی از برای خداست
تکلف بر مرد درویش نیست — نصیحت جز این یک سخن بیش نیست
که چندانکه جهدت بود خیر کن — ز تو خیر ماند ز سعدی سخن

حکایت

یکی راخری در گل افتاده بود — ز سوداش خون در دل افتاده بود
بیابان و باران و سرما و سیل * — فرو هشته ظلمت بر آفاق ذیل
همه شب درین غصه تا بامداد — سقط گفت و نفرین و دشنام داد
نه دشمن برست از زبانش نه دوست — نه سلطان که آن بوم و برزان اوست
قضا را خداوند آن پهن دشت — در آن حال منکر برو برگذشت
شنید این سخنهای دور از صواب — نه صبر شنیدن نه روی جواب
بچشم سیاست درو بنگریست — که سودای این بر من از بهر چیست
یکی گفت شاها به تیغش بزن — ز روی زمین بیخ عمرش بکن
نگه کرد سلطان عالی محل — خودش در بلا دید و خر در وحل
ببخشید بر حال مسکین مرد — فرو خورد خشم از سخنهای سرد

زرش داد و اسپ و قبا پوستین — چه نیکو بود مهر در وقت کین
یکے گفتش اے پیر بے عقل و ہوش — عجب رستی از قتل گفتا خموش
اگر من بنالیدم از درد خویش — وے انعام فرمود در خورد خویش
بدی را بدی سهل باشد جزا * اگر مردی احسن الی من اسا

حکایت

شنیدم که مغرورے از کبر مست — در خانه بر روئے سایل ببست
بکنجے فرو ماند و بنشست سرد — جگر گرم و آه از تف سینه سرد
در آمد یکے مرد پوشیده چشم — بپرسیدش از موجب کین و خشم
فرو گفت و بگریست بر خاک کوے — جفائے که از شخصش آمد بروے
بگفت اے فلان ترک آزار کن — یک امشب بنزد من افطار کن
بخلق و نوازش گریبان کشید — بمنزل در آوردش و خوان کشید
بر آسود درویش روشن نهاد — بگفت ایزدت روشنائی دهاد
شب از نرگسش قطره چندے چکید — سحر دیده برکرد و دنیا بدید
حکایت بشهر اندر افتاد و جوش — که بے دیده دیده برکرد دوش
شنید این سخن خواجهٔ سنگدل — که برگشت درویش از و تنگدل
بگفتا حکایت کن اے نیکبخت — که چون سهل شد بر تو این کار سخت

که برکردت این شمع گیتی فروز — بگفت ای ستمگار آشفته روز
تو کوته نظر بودی و سست رای — که مشغول گشتی بجُغد از همای
بروی من این در کسی کرد باز — که کردی تو بر روی او در فراز
اگر بوسه بر خاک مردان زنی — بمردی که پیش آیدت روشنی
کسانی که پوشیده چشم دل اند — همانا کزین توتیا غافل اند
چو برگشته دولت ملامت شنید — سر انگشت حسرت بدندان گزید
که شهباز من صید دام تو شد — مرا بود دولت بنام تو شد
کسی چون بدست آورد جره باز — فرو برده چون موش دندان آز

گفتار

الا گر طلبگار اهل دلی — ز خدمت مکن یک زمان کاهلی
خورش ده بگنجشک و کبک و حمام — که یک روزت افتد همایی بدام
چو هر گوشه تیر نیاز افگنی — امید است ناگه که صیدی کنی
دُری هم برآید ز چندین صدف — ز صد چوبه آید یکی بر هدف

حکایت

یکی را اسپ گمشد از راحله — شبانگه بگردید در قافله
ز هر خیمه پرسید و هر سو شتافت — بتاریکی آن روشنائی بیافت

چو آمد بر سر و دم کاروان　　شنیدم که می گفت بر ساروان
ندانی که چون راه بردم بدوست　　بر آنکس که پیش آمدم گفتم اوست
از آن اهل دل در پی هرکس اند　　که باشد که روزی بمردی رسند
برند از برای دلی بارها　　خورند از برای گلی خارها

حکایت

ز تاج ملک زاده در مُنساخ　　شبی لعلی افتاد در سنگلاخ
پدر گفتش اندر شب تیره رنگ　　چه دانی که گوهر کدام است و سنگ
همه سنگها پاس دار ای پسر　　که لعل از میانش نباشد بدر
در اوباش پاکانِ شوریده رنگ　　همان جای تاریک لعل اند و سنگ
برغبت بکش بار هر جاهلی　　که اُفتد بسر وقت صاحب دلی
کسی را که با دوستی سرخوش است　　نبینی که چون بارِ دشمن کش است
بدرّد چو گل جامه از دست خار　　که خون در دل افتاده خندد چو نار
غم جمله خور در هوای یکی　　مُراعاتِ صد کن برای یکی
گرت خاک پایان شوریده سر　　حقیر و فقیر اند اندر نظر
تو هرگز مبین شان بچشم پسند　　که ایشان پسندیده حق بسند
کسی را که نزدیک ظنّت بد اوست　　چه دانی که صاحب ولایت خود اوست

در معرفت بر کسانیست باز * که درهاست بر روی ایشان فراز
با تلخ عیشان و تلخی چشان   که باشند در حلقه دامن کشان
بوسی گرت عقل و تدبیر ست * ملکزاده را در نوا خانه دست
که روزی برون آید از شهر بند   بلندیت بخشد چو گردد بلند
مسوزان درخت گل اندر خریف   که در نو بهارت نماید ظریف

حکایت

یکی زهره خرج کردن نداشت   زرش بود و یارا خوردن نداشت
نخوردی که خاطر برآسایدش   ندادی که فردا بکار آیدش
شب و روز در بند زر بود و سیم   زر و سیم در بند مرد لئیم
بدانست روزی پسر در کمین   که ممسک کجا کرده زر در زمین
ز خاکش برآورد و بر باد داد   بشنیدم که سنگی در آنجا نهاد
جوانمرد را زر بقائی نکرد   بیک دستش آمد بدیگر بخورد
کزین کم زنی بود ناپاک رو   کلاهش بباز ار و میزر گرو
نهاده پدر چنگ در نای خویش * پسر چنگی و نائی آورده پیش
پدر زار و گریان همه شب نخفت   پسر بامدادان بخندید و گفت
زر از بهر خوردن بود ای پدر   ز بهر نهادن چه سنگ و چه زر

زر از سنگ خارا برون آورند ‌ ‌ ‌ ‌ که با دوستان و عزیزان خورند
زر اندر کف مرد دنیاپرست ‌ ‌ ‌ ‌ هنوز ای برادر به سنگ اندر ست
چو در زندگانی بدی با عیال ‌ ‌ ‌ ‌ گرت مرگ خواهند از ایشان منال
عیال تو آنگه خورند از تو سیر ‌ ‌ ‌ ‌ که از بام پنجه گز افتی بزیر
بخیل توانگر بدینار و سیم ‌ ‌ ‌ ‌ طلسمیست بالای گنجی مقیم
از آن سالها می بماند زرش ‌ ‌ ‌ ‌ که لرزد طلسمی چنین بر سرش
بسنگ اجل ناگهش بشکنند ‌ ‌ ‌ ‌ بآسودگی گنج قسمت کنند
پس از بردن و گرد کردن چو مور ‌ ‌ ‌ ‌ بخور پیش از آن کت خورد کرم گور
سخنهای سعدی مثالست و پند ‌ ‌ ‌ ‌ بکار آیدت گر شوی کاربند
دریغ است ازین روی برتافتن ‌ ‌ ‌ ‌ کزین روی دولت توان یافتن

حکایت

جوانی بدانگی کرم کرده بود ‌ ‌ ‌ ‌ تمنای پیری بر آورده بود
بجرمی گرفت آسمان ناگهش ‌ ‌ ‌ ‌ فرستاد سلطان بکشتن گهش
تکاپوی ترکان و غوغای عام ‌ ‌ ‌ ‌ تماشاکنان بر در و کوی و بام
چو دید اندر آشوب درویش پیر ‌ ‌ ‌ ‌ جوان را بدست خلایق اسیر
دلش بر جوانمرد مسکین بخست ‌ ‌ ‌ ‌ که باری دل آورده بودش بدست

برآورد زاری که سلطان بمرد   جهان ماند و خوی پسندیده برد
بهم برزدی سود دست دریغ   شنیدند ترکان آهیخته تیغ
بفریاد از ایشان برآمد خروش   طبانچه زنان بر سر و روی و دوش
پیاده بر تا در بارگاه   دویدند بر تخت دیدند شاه
جوان از میان رفت و بردند پیر   بگردون بر تخت سلطان اسیر
بهوشش بپرسید و هیبت نمود   که مرگ منت خواستن از چه بود
چو نیک است خوی من و راستی   بد مردم آخر چرا خواستی
برآورد پیر دلاور زبان   که ای حلقه در گوش حکمت جهان
بقول دروغی که سلطان بمرد   نمردی و بیچاره جان ببرد
ملک زین حکایت چنین برشگفت   که چیزیش بخشید و چیزی نگفت
وزین جانب اُفتان و خیزان جوان   همی رفت بیچاره هر سو دوان
یکی گفتش از چار سوی قِصاص   چه کردی که آمد بجانت خَلاص
بگوشش فرو گفت کی هوشمند   بجانی و دانگی رهیدم ز بند
یکی تُخم بر خاک از آن می نهد   که روز فرو ماندگی بر دهد
جوی باز دارد بلای دُرُشت * عَصای شنیدی که عُوج بکشت
حدیث دُرست آمد از مُصطفی * که بخشایش خیر دَفع بلا

عدو را نبینی درین بقعہ پاے * کہ بوبکر سعد است کشور خداے
بگیر اے جہانے بروے تو شاد * جہان را کہ شادی بروے تو باد
کس از کس بدور تو بارے نبرد * گلے در چمن جور خارے نبرد
توی سایهٔ لطفِ حق بر زمین * پیمبر صفت رحمت العالمین
ترا قدر اگر کس نداند چہ غم * شب قدر را می ندانند ہم

حکایت

کسے دید صحراے محشر بخواب * مس تفتہ روے زمین ز آفتاب
ہمی بر فلک شد ز مردم خروش * دماغ از تبش می بر آمد بجوش
یکے شخص ازین جملہ در سایہ * بگردن بر از خلد پیرایہ
بپرسید کے مجلس آراے مرد * کہ بود اندرین مجلست پاے مرد
رزے داشتم بر در خانہ گفت * بظلّہ درش نیکمردے بخفت
درین وقت نومیدی آن مرد راست * گناہم ز داد ار داور بخواست
کہ یارب برین بندہ بخشایشے * کہ زو دیدہ ام وقتے آسایشے
چہ گفتم چو حل کردم این راز را * بشارت خداوند شیراز را
کہ جمہور در سایهٔ ہمتش * مقیم اند بر سفرهٔ نعمتش
درختیست مرد کرم باردار * وزو بگذری ہیزم کوہسار

خطب را اگر تیشه بر پی زنند   درخت برومند را کی زنند
بسی پایدار ای درخت هنر   که هم میوه داری و هم سایه ور

گفتار

بگفتیم در باب احسان بسی   ولیکن نه شرط است با هر کسی
بخور مردم آزار را خون و مال   که از مرغ بد کنده به پر و بال
یکی را که با خواجهٔ تست جنگ   بدستش چرا می‌دهی چوب و سنگ
برانداز بیخی که خار آورد   درختی بپرور که بار آورد
کسی را بده پایهٔ مهتران   که بر کهتران سر ندارد گران
مبخشای بر هر کجا ظالم است   که رحمت بر او ظلم بر عالم است
جهان سوز را کشته بهتر چراغ   یکی به در آتش که خلقی بداغ
هر آنکس که بر دزد رحمت کند   ببازوی خود کاروان می‌زند
جفا پیشگان را بده سر بباد   ستم بر ستم پیشه عدل است و داد
شنیدم که مردی غم خانه خورد   که زنبور در سقف او لانه کرد
زنش گفت از اینان چه خواهی مکن   که مسکین پریشان شوند از وطن
بشد مرد دانا پی کار خویش   گرفتند یکروز زن را بنیش
زن بی‌خرد بر در و بام و کوی   همی کرد فریاد و می‌گفت شوی

مکن روے بر مردم اے زن ترش / تو گفتی که زنبور مسکین مکش
کسے با بدان نیکوئی چون کند / بدان را تحمل بد افزون کند
چو اندر سرے بینی آزار خلق / بشمشیر تیزش بیازار حلق
سگ آخر که باشد که خوانش نهند / بفرمائے تا استخوانش دهند
چه نیکو زدست این مثل پیر ده * ستور لگد زن گران بار به
اگر نیک مردی نماید عسس / نیارد بشب خفتن از دزد کس
نے نیزه در حلقهٔ کارزار * بقیمت تر از نیشکر صد هزار
نه هر کس سزاوار باشد بمال / یکے مال خواهد یکے گوشمال
چو گربه نوازی کبوتر برد * چو فربه کنی گرگ یوسف درد
بنائے که محکم ندارد اساس / بلندش مکن ور کنی زو هراس
چه خوش گفت بهرام صحرانشین * چو یکران توسن زدش بر زمین
دگر اسپے از گله باید گرفت / که گر سر کشد باز شاید گرفت
ببند اے پسر دجله در آب کاست / که سودے ندارد چو سیلاب خاست
چو گرگ خبیث آمدت در کمند / بکش ورنه دل برکن از گوسفند
از ابلیس هرگز نیاید سجود / نه از بدگهر نیکوئی در وجود
بد اندیش را جاے و فرصت مده * عدو در چه و دیو در شیشه به

مگو شاید این مار کشتن بچوب
چو سر زیر سنگ تو دارد بکوب

قلم زن که بد کرد با زیردست
قلم بهتر او را بشمشیر دست

مدبّر که قانون بد می نهد
ترا می بَرَد تا بآتش دهد

مگو ملک را این مدبّر بس است
مدبّر مخوانش که مُدبر کس است

سعید آورد قول سعدی بجای
که توفیر ملک است و تدبیر و رای

باب سیوم در عشق

خوشا وقت شوریدگان غمش * اگر زخم بینند وگر مرهمش
گدایانی از پادشاهی نفور   بامیدش اندر گدائی صبور
دمادم شراب الم درکشند * وگر تلخ بینند دم درکشند
ملائی خمار است در عیش مل   سلحدار خار است با شاخ گل
نه تلخ است صبری که بر یاد اوست   که تلخی شکر باشد از دست دوست
اسیرش نخواهد رهائی ز بند   شکارش نجوید خلاص از کمند
سلاطین عزلت گدایان حی * منازل شناسان گم کرده پی
ملامت کشانند مستان یار * سبکتر برد اشتر مست بار
بسر وقت شان خلق کی ره برند * که چون آب حیوان بظلمت درند
چو بیت المقدس درون پر قباب * رها کرده دیوار بیرون خراب
چو پروانه آتش بخود در زنند * نه چون کرم پیله بخود در تنند
دلارام در بر دلارام جوی   لب از تشنگی خشک بر طرف جوی
نگویم که بر آب قادر نیند * که بر شاطی نیل مستسقی اند
ترا عشق همچون خودی زاب و گل   رباید همی صبر و آرام دل
ببیداریش فتنه بر خد و خال * بخواب اندرش پای بند خیال

بصدقش چنان سر نهی در قدم　　که بینی جهان با وجودش عدم

چو در چشم شاهد نیاید زرت * زر و خاک یکسان نماید برت

دگر با کست بر نیاید نفس　　که با او نماند دگر جاے کس

تو گوئی بچشم اندرش منزل است * وگر دیده بر هم نهی در دل است

نه اندیشه از کس که رسوا شوی　　نه قوت که یکدم شکیبا شوی

گرت جان بخواهد بکف بر نهی　　ورت تیغ بر سر نهد سر نهی

چو عشقے که بنیاد او بر هوا ست　　چنین فتنه انگیز و فرمان رواست

عجب داری از سالکان طریق * که باشند در بحر معنی غریق

بسوداے جانان ز جان مشتغل * بذکر حبیب از جهان مشتغل

بیاد حق از خلق بگریخته * چنان مست ساقی که مے ریخته

نشاید بدارو دوا کردشان　　که کس مطلع نیست بر دردشان

الست از ازل همچنانشان بگوش * بفریاد قالوا بلی در خروش

گروهے عمل دار عزلت نشین　　قدمهاے خاکی دم آتشین

بیک نعره کوهے ز جا بر کنند　　بیک ناله شهرے بهم بر زنند

چو باداند پنهان و چالاک پوے　　چو سنگ اندر خاموش و تسبیح گوے

سحرها بگریند چندان که آب　　فرو شوید از دیده شان کحل خواب

فرس کشته از بس که شب رانده‌اند * سحرگه خروشان که وامانده‌اند
شب و روز در بحر سودا و سوز　ندانند از آشفتگی شب ز روز
چنان فتنه بر حسن صورت نگار * که با حسن صورت ندارند کار
ندادند صاحب دلان دل بپوست * وگر ابلهے داد بے مغز وگوشت
مے صرف وحدت کسے نوش کرد * که دنیا و عقبیٰ فراموش کرد

حکایت

شنیدم که وقتے گدا زادهٔ　نظر داشت با بادشاه زادهٔ
همی رفت و می پخت سوداے خام　خیالش فرو برده دندان بکام
ز میدانش خالی نبودے چو میل　همه وقت پهلوے اسپش چو پیل
دلش خون شد و راز در دل بماند * ولے پایش از گریه در گل بماند
رقیبان خبر یافتندش ز درد　دگر باره گفتندش اینجا مگرد
دمے رفت و یاد آمدش روے دوست　دگر خیمه زد بر سر کوے دوست
غلامے شکستش سر و دست و پاے　که بارے نگفتیمت اینجا میاے
دگر باره صبر و قرارش نماند　شکیبای از روے یارش نماند
مگس وارش از پیش شکر بجور　براندندے و باز گشتے بفور
کسے گفتش اے شوخ دیوانه رنگ　عجب صبر داری تو بر چوب و سنگ

بگفت این جفا بر من از جورِ اوست | نه شرط است نالیدن از دستِ دوست
من اینک دم دوستی می زنم | گر او دوست دارد وگر دشمنم
ز من صبر بی او توقّع مدار | که با او هم امکان ندارد قرار
نه نیروی صبرم نه جای ستیز | نه امکانِ بودن نه جای گریز
مگو زین در بارگه سر بتاب | وگر سر چو میخم نهد در طناب
نه پروانه جان داده در پای دوست | به از زنده در کنجِ تاریکِ اوست
بگفت ار خوری زخم چوگانِ او | بگفتا به پایش در افتم چو گو
بگفتا سرت گر ببرد به تیغ | بگفت این قدر نبود از وی دریغ
مرا خود ز سر نیست چندان خبر | که تاج است بر تارکم یا تبر
مکن با منِ ناشکیبا عتیب | که در عشق صورت نبندد شکیب
چو یعقوبم ار دیده گردد سفید * | نه ببرم ز دیدارِ یوسف امید
یکی را که سر خوش بود با یکی | نیازارد از وی به هر اندکی
رکابش ببوسید روزی جوان | برآشفت و برتافت از وی عنان
بخندید و گفتا عنان برمپیچ | که سلطان عنان برنپیچد ز هیچ
مرا با وجودِ تو هستی نماند * | بیاد توام خودپرستی نماند
گرم جرم بینی مکن عیب من | تویی سر برآورده از جیب من

بدان زهره دستت زدم در رکاب　　که خود را نیاوردم اندر حساب

کشیدم قلم بر سر نام خویش　　نهادم قدم بر سر گام خویش

مرا خود کشد تیر آن چشم مست　　چه حاجت که آری بشمشیر دست

تو آتش بنی در زن و درگذر　　*　　که نه خشک در بیشه ماند نه تر

حکایت

شنیدم که بر لحن خنیاگری　　برقص اندر آمد پری پیکری

ز دلهای شوریده پیرامنش　　گرفت آتش شمع در دامنش

پراگنده خاطر شد و خشمناک　　یکی گفتش از دوستداران چه باک

ترا آتش ای دوست دامن بسوخت　　*　　مرا خود بیکباره خرمن بسوخت

اگر یاری از خویشتن دم مزن　　که شرکست با یار و با خویشتن

حکایت

چنین دارم از پیر داننده یاد　　که شوریده سر بصحرا نهاد

پدر در فراقش نخورد و نخفت　　پسر را ملامت بکردند و گفت

از آنگه که یارم کس خویش خواند　　دگر با کسم آشنائی نماند

بحقش که تا حق جمالم نمود　　دگر هر چه دیدم خیالم نمود

نشد گم که روی از خلایق بتافت　　*　　که گم گشته خویش را باز یافت

پراگندگان اندر زیر فلک   که هم دد توان خواندشان هم ملک
ز یاد ملک چون ملک نارمند * شب و روز چون دد ز مردم رمند
قوی بازوان اند و کوتاه دست * خردمند شیدا و هشیار مست
گه آسوده در گوشهٔ خرقه دوز   گه آشفته در مجلسی خرقه سوز
نه سودای خودشان نه پروای کس   نه در کنج توحیدشان جای کس
پریشیده عقل و پراگنده هوش   ز قول نصیحت گر آگنده گوش
بدریا نخواهد شدن بط غریق   سمندر چه داند عذاب الحریق
تهی دست مردان پر حوصله   بیابان نوردان بی قافله
ندارند چشم از خلایق پسند   که ایشان پسندیدهٔ حق بسند
عزیزان پوشیده از چشم خلق * نه زنار داران پوشیده دلق
پر از میوه و سایه ور چون رزاند * نه چون ما سیه کار و ازرق رزاند
بخود سر فرو برده همچون صدف * نه مانند دریا برآورده کف
گرت عقل یار است از ایشان رمی   که دیواند در جامهٔ آدمی
نه مردم همین استخوانند و پوست * نه هر صورتی جان معنی در وست
نه سلطان خریدار هر بنده ایست * نه در زیر هر ژندهٔ زنده ایست
اگر ژاله هر قطرهٔ دُر شدی * چو خرمهره بازار ازو پر شدی

چو غازی بخود در ببندد پاے * که محکم رود پاے چوبین ز جاے
حریفان خلوت سراے الست * بیک جرعه تا نفخهٔ صور مست
بتیغ از غرض بر نگیرند چنگ * که پرهیز و عشق آبگینه است و سنگ

حکایت

یکے شاهدے در سمرقند داشت   تو گوی بجاے سمرقند قند داشت
جمالے گرو برده از آفتاب   ز شوخیش بنیاد تقوی خراب
تعالی الله از حسن تا غایتے   که پنداری از رحمت است آیتے
همی رفتی و دیدها در پیش * دل دوستان کرده جان بر خیش
نظر کردے این دوست در وے نهفت   نگه کرد بارے بتندی و گفت
که اے خیره سر چند پوی پیم   ندانی که من مرغ دامت نیم
گرت بار دیگر ببینم بتیغ   چو دشمن ببرم سرت بے دریغ
کسے گفتش اکنون سر خویش گیر   ازین سهلتر مطلبے پیش گیر
نپندارم این کام حاصل کنی   مبادا که جان در سر دل کنی
چو مفتون بے دل ملامت شنید   بدرد از درون نالهٔ بر کشید
که بگذار تا زخم تیغ هلاک   بغلطاندم لاشه در خون و خاک
مگر پیش دشمن بگویند و دوست   که این کشتهٔ دست و شمشیر اوست

نمی بینم از خاکِ کویش گریز * ببیداد گو آبرویم بریز
مرا توبه فرمائی ای خود پرست — ترا توبه زین گفتن اولیتر است
ببخشای برمن که هرچه او کند — وگر قصدِ خون است نیکو کند
بسوزاندم هرشبی آتشش — سحر زنده گردم ببوی خوشش
اگر میرم امروز در کوی دوست — قیامت زنم خیمه پهلوی دوست
مده تا توانی درین جنگ پشت — که زنده است سعدی که عشقش بکشت

حکایت

یکی تشنه می گفت وجان می سپرد — خنک نیکبختی که در آب مرد
بدو گفت نابالغی کای عجب — چو مردی چه سیراب چه خشک لب
بگفتا نه آخر دهان تر کنم — که تا جانِ شیرینش درسر کنم
فتد تشنه در آبدان عمیق — که داند که سیراب میرد غریق
اگر عاشقی دامن او بگیر — وگر گویدت جان بده گو بگیر
بهشتِ تن آسانی آنگه خوری — که بر دوزخ نیستی بگذری
دل تخم کاران بود رنج کش — چو خرمن برآید بخسپند خوش
درین مجلس آنان بکامی رسند * که در دور آخر بجامی رسند

حکایت

چنین نقل دارم ز مردان راه　　فقیران منعم گدایان شاه
که پیری بدریوزه شد بامداد * در مسجدی دید و آواز داد
یکی گفتش این خانهٔ خلق نیست　　که چیزی دهندت بشوخی مایست
بدو گفت کاین خانهٔ کیست پس　　که بخشایشش نیست برحال کس
بگفتا خمش این چه لفظ خطاست　　خداوند خانه خداوند ماست
نگه کرد قندیل و محراب دید　　بسوز از جگر نالهٔ برکشید
که حیفست از اینجا فرا ترشدن　　دریغست محروم ازین در شدن
نرفتم بمحرومی از هیچ کوی　　چرا از در حق شوم زرد روی
هم اینجا کنم دست خواهش دراز　　که دانم نگردم تهی دست باز
شنیدم که سالی مجاور نشست　　چو فریاد خواهان برآورد دست
شبی پای عمرش فرو شد بگل　　طپیدن گرفت از ضعیفیش دل
سحر برد شخصی چراغش بسر　　رمق دید ازو چون چراغ سحر
همی گفت غلغل کنان از فرح * ومن دقّ باب الکریم انفتح
طلبگار باید صبور و حمول　　که نشنیده ام کیمیاگر ملول
چه زرها بخاک سیه در کنند　　که باشد که روزی مسی زر کنند
زر از بهر چیزی خریدن نکوست　　چه خواهی خریدن به از یار و دوست

گر از دلبری دل بتنگ آیدت   دگر غمگساری بچنگ آیدت
مبر تلخ عیشی ز روی ترش   بآب دگر آتشش باز کش
ولی گر بخوبی ندارد نظیر   باندک دل آزار ترکش مگیر
توان از کسی دل بپرداختن   که دانی که بی او توان ساختن

حکایت

شنیدم که پیری شبی زنده داشت   سحر دست حاجت بحق برفراشت
یکی هاتف انداخت در گوش پیر   که بی حاصلی رو سر خویش گیر
برین در دعای تو مقبول نیست   بخواری برو یا بزاری بایست
شب دیگر از ذکر و طاعت نخفت ✻ مریدی ز حالش خبر یافت گفت
چو دیدی کز آن روی بسته ست در   بیحاصلی سعی چندین مبر
بدیباچه بر اشک یاقوت فام   بحسرت ببارید و گفت ای غلام
بنومیدی آنگه بگردیدمی   ازین در که راه دگر دیدمی
مپندار اگر وی عنان برشکست   که من باز دارم ز فتراک دست
چو خواهنده محروم گشت از دری   چه غم گر شناسد در دیگری
شنیدم که راهم درین کوی نیست   ولی هیچ راهم دگر روی نیست
درین بود سر بر زمین فدا   که گفتند در گوش جانش ندا

قبول است اگر چه هنر نیستش　　که جز ما پناهی دگر نیستش

حکایت

شکایت کند نوعروسی جوان　　بپیری ز داماد نامهربان

که مپسند چندین که با این پسر　　بتلخی رود روزگارم بسر

کسانی که با ما درین منزل اند　　نبینم که چون من پریشان دل اند

زن و مرد با هم چنان دوست اند　　که گوئی دو مغز و یکی پوست اند

ندیدم درین مدت از شوی من　　که باری بخندید بر روی من

شنید این سخن پیر فرخنده فال　　سخندان بُد پیرِ دیرینه سال

یکی پاسخش داد شیرین و خوش　　که گر خوب رویست بارش بکش

دریغ است روی از کسی تافتن　　که دیگر نشاید چنو یافتن

چرا سرکشی زان که گر سر کشد　　بحرف وجودت قلم در کشد

رضا ده بفرمان حق بنده وار　　که چون او نبینی خداوندگار

حکایت

یکی روز بر بنده‌ٔ دل بسوخت　　که می گفت و فرماندهش می فروخت

ترا بنده از من به افتد بسی　　مرا چون تو خواجه نیفتد کسی

طبیبی پری چهره در مرو بود　　که در باغ دل قامتش سرو بود

نه از درد دلهای ریشش خبر — نه از چشم بیمار خویشش خبر
حکایت کند دردمندی غریب — که خوش بود چندی سرم با طبیب
نمی خواستم تندرستی خویش — که دیگر نیاید طبیبم به پیش
با عقل زور آور چیره دست — که سودای عشقش کند زیر دست
چو سودا خرد را بمالید گوش — نیارد دگر سر بر آورد هوش

حکایت

یکی پنجهٔ آهنی راست کرد — که با شیر زور آوری خواست کرد
چو شیرش به سرپنجه در خود کشید — دگر زور در پنجه خود ندید
یکی گفتش آخر چه خسپی چو زن — به سرپنجهٔ آهنینش بزن
شنیدم که مسکین در آن زیر گفت — نشاید بدین پنجه با شیر گفت
چو بر عقل دانا شود عشق چیر — همان پنجهٔ آهنین است و شیر
تو در پنجهٔ شیر مردان زنی — چه سودت کند پنجهٔ آهنی
چو عشق آمد از عقل دیگر مگوی — که در دست چوگان اسیر است گوی

حکایت

میان دو عم زاده وصلت فتاد — دو خورشید سیمای مهتر نژاد
یکی را بغایت خوش افتاده بود — دگر نافر و سرکش افتاده بود

یکی لطف و خُلق پری وار داشت — یکی روی در روی دیوار داشت
یکی خویشتن را بیاراستی — دگر مرگِ خویش از خدا خواستی
پسر را نشاندند پیران ده — که مهرت برو نیست مهرش بده
بخندید و گفتا بصد گوسپند — تغابُن نباشد رهائی ز بند
بناخُن پری چهرهٔ کند پوست — که هرگز نبینی که شکیبم ز دوست
نه صد گوسپندم که ششصد هزار — نباید بها دیدنِ رویِ یار
ترا هر چه مشغول دارد ز دوست — اگر راست خواهی دلارامت اوست
یکی پیش شوریده حالی نبشت — که دوزخ تمنا کنی یا بهشت
بگفتا مپرس از من این ماجرا — پسندیدم آنچه او پسندد مرا

حکایت

بمجنون کسی گفت کای نیک پی — چه بودت که دیگر نیائی بحی
مگر در سرت شور لیلی نماند — خیالت دگر گشت و میلی نماند
چو بشنید بیچاره بگریست زار — که ای خواجه دستم ز دامن بدار
مرا خود دلِ دردمندست ریش — تو نیزم نمک بر جراحت مریش
نه دوری دلیلِ صبوری بود — که بسیار دوری ضروری بود
بگفت ای وَفادارِ فرخنده خوی — پیامی که داری بلیلی بگوی

بگفتا مبر نام من پیش دوست — که حیف است نام من آنجا که اوست

حکایت

یکی خرده بر شاه غزنین گرفت — که حسنی ندارد ایاز ای شگفت
گلی را که نه رنگ باشد نه بوی — غریب است سودای بلبل بروی
بمحمود گفت این حکایت کسی — بپیچید از اندیشه با خود بسی
که عشق من ای خواجه بر خوی اوست — نه بر قد و بالای نیکوی اوست
شنیدم که در تنگنای شتر — بیفتاد و بشکست صندوق در
بیغما ملک آستین بر فشاند — وز آنجا بتعجیل مرکب براند
سواران پی دُرّ و مرجان شدند — ز سلطان بیغما پریشان شدند
نماند از وشاقان گردن فراز — کسی در قفای ملک جز ایاز
نگه کرد کای دلبر پیچ پیچ — ز یغما چه آوردهٔ گفت هیچ
من اندر قفای تو می تاختم — ز خدمت بنعمت نپرداختم
گرت قربتی هست در بارگاه — بنعمت مشو غافل از پادشاه
خلاف طریقت بود کاولیا — تمنا کنند از خدا جز خدا
گر از دوست چشمت بر احسان اوست — تو در بند خویشی نه در بند دوست
ترا تا دهن باشد از حرص باز — نیاید بگوش دل از غیب راز

حقایق سرائیست آراسته　　هوا و هوس گرد برخاسته
نه بینی که جائے که برخاست گرد　　نبیند نظر گرچه بیناست مرد

حکایت

قضا را من و پیرے از فاریاب * رسیدیم در خاکِ مغرب بآب
مرا یک درم بود و بردا شتند　　بکشتی و درویش بگذاشتند
سیاهان براندند کشتی چو دود * که آن ناخدا ناخدا ترس بود
مرا گریه آمد ز تیمارِ جفت　　بر آن گریه قهقه بخندید و گفت
مخور غم برائے من اے پرِ خرد　　مرا آنکس آرد که کشتی برد
بگسترد سجاده بر روئے آب　　خیال است پنداشتم یا بخواب
ز مدهوشیم دیده آن شب نخفت　　نگه بامدادان بمن کرد و گفت
عجب داری اے یارِ فرخنده راے　　ترا کشتی آورد و ما را خداے
چرا اهلِ دعوی بدین نگروند * که ابدال در آب و آتش روند
که طفلے کز آتش ندارد خبر　　نگه داردش مادرِ مهرور
پس آنانکه در وجد مستغرق اند * شب و روز در عینِ حفظ حق اند
نگه دارد از تابِ آتش خلیل * چو تابوتِ موسی ز غرقابِ نیل
چو کودک بدستِ شناور برست　　نترسد وگر دجله پهناور ست

تو بر روی دریا قدم چون زنی   چو مردان که بر خشک تر دامنی

حکایت

ره عقل جز پیچ بر پیچ نیست   بر عارفان جز خدا هیچ نیست

توان گفتن این با حقایق شناس * ولی خرده گیرند اهل قیاس

که پس آسمان و زمین چیستند   بنی آدم و دام و دد کیستند

پسندیده پرسیدی ای هوشمند   بگویم گر آید جوابت پسند

که هامون و دریا و کوه و فلک   پری و آدمی زاد و دیو و ملک

همه هرچه هستند از آن کمترند   که با هستیش نام هستی برند

عظیمست پیش تو دریا بموج   بلندست خورشید تابان باوج

ولی اهل صورت کجا پی برند   که ارباب معنی بملکی درند

که گر آفتابست یک ذره نیست   وگر هفت دریاست یک قطره نیست

چو سلطان عزت علم در کشد   جهان سر بجیب عدم در کشد

حکایت

رئیس دهی با پسر در رهی * گذشتند بر قلب شاهنشهی

پسر چاوشان دید و تیغ و تبر   قباهای اطلس کمرهای زر

یلان کماندار نخچیر زن   غلامان ترکش کش و تیرزن

یکے در برش پرنیانی قباه — یکے بر سرش خسروانی کلاه
پسر کان همه شوکت و پایه دید — پدر را بغایت فرومایه دید
که حالش بگردید و رنگش بریخت — ز هیبت به بیغوله در گریخت
پسر گفتش آخر بزرگ دهی — بسرداری از سر بزرگان مهی
چه بودت که برکندی از جان امید — بلرزیدے از باد هیبت چو بید
بلے گفت سالار و فرماندهم — ولے عزتم هست تا در دهم
بزرگان از آن دهشت آلوده اند — که در بارگاه ملک بوده اند
تواے بیخبر همچنان در دهی — که بر خویشتن منصبے می نهی
نگفتند حرفے زبان آوران — که سعدی نگوید مثالے بر آن

حکایت

مگر دیده باشی که در باغ و راغ — بتابد بشب کرمکے چون چراغ
یکے گفتش اے کرمک شب فروز — چه بودت که بیرون نیائی بروز
ببین کآتشین کرمک خاک زاد — جواب از سر روشنائی چه داد
که من روز و شب جز بصحرا نیم — ولے پیش خورشید پیدا نیم

حکایت

بشهرے در از شام غوغا فتاد — گرفتند پیرے مبارک نهاد

هنوز آن حدیثم بگوش اندرست   چو بندش نهادند بر پا و دست
که گفت ار نه سلطان اشارت کند   کرا زهره باشد که غارت کند
بباید چنین دشمنی دوست داشت * که می دانمش دوست بر من گماشت
اگر عز و جاه است و گر ذل و قید * من از حق شناسم نه از عمرو و زید
ز علت مدار ای خردمند بیم * چه داروی تلخت فرستد حکیم
بخور هر چه آید ز دست حبیب   نه بیمار داناتر است از طبیب

حکایت

ثنا گفت بر سعد زنگی کسی   که بر تربتش باد رحمت بسی
درم داد و تشریف و بنواختش   بمقدار خود منزلت ساختش
چو الله و بس دید بر نقش زر * بشورید و برکند خلعت ز بر
ز شورش چنان شعله در جان گرفت   که برجست و راه بیابان گرفت
یکی گفتش از همنشینان دشت   چه دیدی که حالت دگرگونه گشت
تو اول زمین بوسه کردی سه جای   نبایستی آخر زدن پشت پای
بخندید کاول ز بیم و امید   همی لرزه بر تن فتادم چو بید
بآخر ز تمکین الله و بس * نه چیزم بچشم اندر آمد نه کس

حکایت

یکے را چو من دل بدست کسے * گرو بود و می برد خوارے بسے
پس از هوشمندی و فرزانگی * بدف بر زدندش ز دیوانگی
ز دشمن جفا بردے از بهرِ دوست * که تریاک اکبر بود زهرِ دوست
قفا خوردے از دستِ یاران پیش * چو مسمار پیشانی آورده پیش
خیالش چنان بر سر آشوب کرد * که بام دماغش لگدکوب کرد
نبودش ز تشنیع یاران خبر * که غرقه ندارد ز باران خبر
کرا پاے خاطر برآمد بسنگ * نیندیشد از شیشهٔ نام و ننگ
شبے دیو خود را پری چهره ساخت * در آغوشِ آن سروِ بودے بتافت
سحرگه مجالِ نمازش نبود * ز یاران کس آگه ز رازش نبود
بآبے فرورفت نزدیکِ بام * برو بسته سرما درے از رخام
نصیحت گرے عیبش آغاز کرد * که خود را بکشتی درین آبِ سرد
ز برنائے منصف برآمد خروش * که اے یار چند از ملامت خموش
مرا پنج روز این پسر دل فریفت * ز مهرش چنانم که نتوان شگفت
نپرسید بارے بخلق خوشم * ببین تا چه بارش بجان می کشم
پس آنرا که شخصم ز خاک آفرید * بقدرت درو جانِ پاک آفرید
عجب داری ار بارِ حکمش برم * که دایم باحسان و فضلش درم

گفتار

اگر مرد عشقی گُم خویش گیر * وگرنه ره عافیت پیش گیر
مترس از محبت که خاکت کند   که باقی شوی گر هلاکت کند
نروید نبات از حبوب درست   مگر خاک بر روے نگردد نخست
ترا با حق آن آشنائی دهد   که از دستِ خویشت رهائی دهد
که تا با خودی در خودت راه نیست * وزین نکته جز بیخود آگاه نیست
نه مطرب که آواز پای ستور * سماع است گر عشق داری و شور
مگس پیش شوریده دل پر نزد * که او چون مگس دست بر سر نزد
نه بم داند آشفته سامان نه زیر * بآواز مرغی بنالد فقیر
سراینده خود می نگردد خموش * ولیکن نه هر وقت بازاست گوش
چو شوریدگان می پرستی کنند * بآواز دولاب مستی کنند
بچرخ اندر آیند دولاب وار * چو دولاب بر خود بگریند زار
بتسلیم سر در گریبان برند   چو طاقت نماند گریبان درند
مکن عیب درویش حیران و مست   که غرق است از آن می زند پا و دست
نگویم سماع اے برادر که چیست * مگر مستمع را ندانم که کیست
گر از برج معنی پرد طیر او * فرشته فرو ماند از سیر او

وگر مستِ لهو است و بازی و لاغ — قوی تر شود دیوش اندر دماغ
چه مرد سماع است شهوت پرست — به آواز خوش خفته خیزد نه مست
پریشان شود گل به باد سحر — نه هیزم که نشکافدش جز تبر
جهان پر سماع است و مستی و شور — ولیکن چه بیند در آیینه کور
نه بینی شتر بر حُدای عرب — که چونش به رقص اندر آرد طرب
شتر را چو شور طرب در سر است — اگر آدمی را نباشد خر است

حکایت

شکر لب جوانی نی آموختی — که دلها در آتش چو نی سوختی
پدر بارها بانگ بر وی زدی — به تندی و آتش در آن نی زدی
شبی بر ادای پسر گوش کرد — سماعش پریشان و مدهوش کرد
همی گفت و بر چهره افگنده خوی — که آتش بمن در زد این بار نی
ندانی که شوریده حالان مست — چرا بر فشانند در رقص دست
گشاید دری بر دل از واردات * فشاند سر دست بر کائنات
حلالش بود رقص بر یاد دوست * که هر آستینش جانی در اوست
گرفتم که مردانه‌ای در شنا — برهنه توانی زدن دست و پا
بکن خرقهٔ نام و ناموس و زرق — که عاجز بود مرد با جامه غرق

تعلّق حجاب است و بی‌حاصلی * چو پیوندها بگسلی واصلی

حکایت

کسی گفت پروانه را کای حقیر   برو دوستی در خور خود بگیر
رهی رو که بینی طریق رجا   تو و مهر شمع از کجا تا کجا
سمندر نه‌ای گرد آتش مگرد   که مردانگی باید آنگه نبرد
ز خورشید پنهان شود موش کور   که جهل است با آهنین پنجه زور
کسی را که دانی که خصم تو اوست   نه از عقل باشد گرفتن بدوست
ترا کس نگوید نکو می‌کنی   که جان در سر کار او می‌کنی
گدایی که از پادشه خواست دخت   قفا خورد و سودای بیهوده پخت
کجا در حساب آورد چون تو دوست   که روی ملوک و سلاطین در اوست
مپندار کو در چنان مجلسی   مدارا کند با چو تو مفلسی
وگر با همه خلق نرمی کند   تو بیچاره‌ای با تو گرمی کند
نگه کن که پروانهٔ سوزناک   چه گفت ای عجب گر بسوزم چه باک
مرا چون خلیل آتشی در دل است   که پنداری این شعله بر من گل است
نه دل دامن دلستان می‌کشد   که مهرش گریبان جان می‌کشد
نه خود را بر آتش بخود می‌زنم   که زنجیر شوق است در گردنم

مرا همچنان دور بسودم که سوخت   نه این دم که آتش بمن بر فروخت
نه آن می کند یار در شاهدی * که با او توان گفتن از زاهدی
که عیبم کند بر تولای دوست * که من راضیم کشته در پای دوست
مرا بر تلف حرص دانی چراست * چو او هست اگر من نباشم رواست
بسوزم که یار پسندیده اوست * که در وی سرایت کند سوز دوست
مرا چند گوئی که در خورد خویش * حریفی بدست آر همدرد خویش
بدان ماند اندرز شوریده حال   که گوئی بکژدم گزیده منال
کسی را نصیحت مگو ای شگفت   که دانی که در وی نخواهد گرفت
زکف رفته بیچاره را لگام * نگویند کاهسته ران ای غلام
چه نغز آمد این نکته در سندباد   که عشق آتش است ای پسر پند باد
بباد آتش تیز برتر شود   پلنگ از زدن کینه ور تر شود
چو نیکت بدیدم بدی می کنی   که رویم فرا چون خودی می کنی
زخود بهتری جوی و فرصت شمار   که با چون خودی گم کنی روزگار
پی چون خودان خود پرستان روند * بکوی خطرناک مستان روند
من اول که این کار سر داشتم * دل از سر بیکبار بر داشتم
سرانداز در عاشقی صادق است * که بد زهره بر خویشتن عاشق است

اَجل ناگهی در کمینم کشد ‌ ‌ ‌ همان به که آن نازنینم کشد
چو بی‌شک نبشتست بر سر هلاک ‌ ‌ ‌ بدست دلارام خوشتر هلاک
نه روزی به بیچارگی جان دهی ‌ ‌ ‌ پس آن به که در پای جانان دهی

حکایت

شبی یاد دارم که چشمم نخفت ‌ ‌ ‌ شنیدم که پروانه با شمع گفت
که من عاشقم گر بسوزم رواست ‌ ‌ ‌ ترا گریه و سوز باری چراست
بگفت ای هوادار مسکینِ من ‌ ‌ ‌ برفت انگبین یارِ شیرینِ من
چو شیرینی از من بدر میرود * چو فرهادم آتش بسر میرود
همی گفت و هر لحظه سیلابِ درد ‌ ‌ ‌ فرو میدویدش برخسار زرد
که ای مدّعی عشق کارِ تو نیست ‌ ‌ ‌ که نه صبر داری نه یارای ایست
تو بگریزی از پیش یک شعله خام ‌ ‌ ‌ من اِستاده ام تا بسوزم تمام
ترا آتشِ عشق اگر پر بسوخت ‌ ‌ ‌ مرا بین که از پای تا سر بسوخت
مبین تابشِ مجلس افروزیم ‌ ‌ ‌ تپش بین و سیلابِ دلسوزیم
چو سعدی که بیرونش افروخته است ‌ ‌ ‌ ورش اندرون بنگری سوخته است
نرفته ز شب همچنان بهرهٔ ‌ ‌ ‌ که ناگه بکشتش پری چهرهٔ
همی گفت و می رفت دودش بسر ‌ ‌ ‌ همین بود پایانِ عشق ای پسر

ره این است اگر خواهی آموختن * بکُشتن فرج یابی از سوختن
مکن گریه بر گور مقتولِ دوست * قُلِ الحمدُ لله که مقبولِ اوست
اگر عاشقی سر مشوی از مرض * چو سعدی فرو شوی دست از غرض
فدائی ندارد ز مقصود چنگ * وگر بر سرش تیر بارند و سنگ
بدریا مرو گفتمت زینهار * وگر می روی تن بطوفان سپار

باب چهارم در تواضع

ز خاک آفریدت خداوند پاک   پس اے بنده افتادگی کن چو خاک
حریص و جهان سوز و سرکش مباش   ز خاک آفریدت چو آتش مباش
چو گردن کشید آتش هولناک   ببیچارگی تن بینداخت خاک
چو آن سرفرازی نمود ازکمی   ازآن دیو کردند ازین آدمی

حکایت

یکے قطره باران زابرے چکید * خجل شد چو پهنائے دریا بدید
که جائے که دریاست من کیستم   گر او هست حقّا که من نیستم
چو خود را بچشم حقارت بدید   صدف در کنارش بجان پرورید
سپهرش بجائے رسانید کار   که شد نامور لؤلؤے شاهوار
بلندی بدان یافت کو پست شد   در نیستی کوفت تا هست شد

حکایت

جوانے خردمند پاکیزه بوم   ز دریا برآمد بدربند روم
درو فضل دیدند و فقر و تمیز   نهادند رختش بجائے عزیز
مه عابدان گفت روزے بمرد   که خاشاک مسجد بیفشان و گرد
همان کین سخن مرد ره رو شنید   برون رفت و بازش نشان کس ندید

بر آن حمل کردند یاران و پیر　　که پروای خدمت ندارد فقیر
دگر روز خادم گرفتش براه　　که ناخوب کردی برای تباه
ندانستی ای کودک خودپسند　　که مردان ز خدمت بجائی رسند
گرستن گرفت از سر صدق و سوز　　که ای یار جان پرور دل فروز
نه گرد اندر آن بقعه دیدم نه خاک　　من آلوده بودم در آن جای پاک
گرفتم قدم لاجرم بازپس　*　که پاکیزه به مسجد از خاک و خس
طریقت جز این نیست درویش را　　که افگنده دارد تن خویش را
بلندیت باید تواضع گزین　　که آن بام را نیست سلّم جز این

حکایت

شنیدم که وقتی سحرگاه عید　　ز گرمابه آمد برون بایزید
یکی طشت خاکسترش بی خبر　　فرو ریختند از سرائی بسر
همی گفت ژولیده دستار و موی　　کف دست شکرانه مالان بروی
که ای نفس من در خور آتشم　　بخاکستری روی درهم کشم
بزرگان نکردند در خود نگاه　　خدا بینی از خویشتن بین مخواه
بزرگی بناموس و گفتار نیست　　بلندی بدعوی و پندار نیست
تواضع سر رفعت افرازدت　　تکبر بخاک اندر اندازدت

بگردن فتد سرکش تندخوے   بلندیت باید بلندی مجوے

گفتار

زمغرور دنیا رہ دین مجوے   خدا بینی از خویشتن بین مجوے
گرت جاہ باید مکن چون خسان   بچشم حقارت نگہ در کسان
گمان کے برد مردم ہوشمند   کہ در سرگرانیست قدر بلند
ازین نام ورتر محلے مجوے   کہ خوانند خلقت پسندیدہ خوے
نہ گر چون توئی بر تو کبر آورد   بزرگش نہ بینی بچشم خرد
تو نیز ار تکبر کنی ہمچنان   نمائی کہ پیشت تکبر کنان
چو استادۂ در مقام بلند   بر افتادہ گر ہوشمندی مخند
بسا ایستادہ در آمد ز پاے   کہ افتادگانش گرفتند جاے
گرفتم کہ خود ہستی از عیب پاک   تعنت مکن بر من عیبناک
یکے حلقۂ کعبہ دارد بدست   یکے در خرابات افتادہ مست
گر این را بخواند کہ نگذاردش * ور آن را براند کہ باز آردش
نہ مستظہرست آن باعمال خویش   نہ این را در توبہ بستست پیش

حکایت

محدث چنین آورد در کلام   کہ در عہد عیسی علیہ السلام

یکی زندگانی تلف کرده بود　　بجهل و ضلالت سر آورده بود
دلیری سیه نامه سخت دل　　ز ناپاکی ابلیس از وی خجل
بسر برده ایام بی حاصلی　　نیاسوده تا بوده از وی دلی
سرش خالی از عقل و پر ز احتشام　　شکم فربه از لقمه های حرام
بناراستی دامن آلوده　　بناداشتی دوده اندوده
نه پایی چو بینندگان راست رو　　نه گوشی چو مردم نصیحت شنو
چو سال بد از وی خلایق نفور　　نمایان بهم چون مه نو ز دور
هوا و هوس خرمنش سوخته　　جوی نیکنامی نیندوخته
سیه نامه چندان تنعم براند　　که در نامه جای نوشتن نماند
گنهگار و خودرای و شهوت پرست　　بغفلت شب و روز مخمور و مست
شنیدم که عیسی درآمد ز دشت　　بمقصوره عابدی برگذشت
بزیر آمد از غرفه خلوت نشین　　بپایش در افتاد سر بر زمین
گنهگار برگشته اختر ز دور　　چو پروانه حیران در ایشان ز نور
تأمل بحسرت کنان شرمسار　　چو درویش در دست سرمایه دار
خجل زیر لب عذر خواهان بسوز　　ز شبهای در غفلت آورده روز
سرشک غم از دیده باران چو میغ　　که عمرم بغفلت گذشت ای دریغ

برانداختم نقد عمر عزیز — بدست از نکوئی نیاورده چیز
چو من زنده هرگز مبادا کسے — که مرگش به از زندگانی بسے
برست آنکه در عهد طفلی بمرد — که پیرانه سر شرمساری نبرد
گناهم ببخش اے جهان آفرین * که گر با من آید فبئس القرین
درین گوشه نالان گنهکار پیر — که فریاد حالم رس اے دستگیر
نگون مانده از شرمساری سرش — روان آب حسرت بشیب و برش
وز آن نیمه عابد سر پر غرور — ترش کرده بر فاسق ابرو ز دور
که این مدبر اندر پے ما چراست — نگون بخت جاهل چه همجنس ماست
بگردن در آتش در افتاده — بباد هوا عمر بر داده
چه خیر آمد از نفس تر دامنش — که صحبت بود با مسیح و منش
چه بودے که زحمت ببردے ز پیش — بدوزخ برفتے سپے کار خویش
همی رنجم از طلعت ناخوشش — مبادا که در من فتد آتشش
بمحشر که حاضر شوند انجمن — خدایا تو با او مکن حشر من
درین بود و وحی از جلیل الصفات — در آمد بعیسی علیه الصلوات
که گر عالم است این وگر وے جهول — مرا دعوت هر دو آمد قبول
تبه کرده ایام برگشته روز — بنالید بر من بزاری و سوز

بیچارگی هر که آمد برم   نیندازمش ز آستان کرم
ازو در گذارم عملهای زشت   بانعام خویش آرمش در بهشت
وگر عار دارد عبادت پرست   که در خلد با وی بود هم نشست
بگو ننگ ازو در قیامت مدار   که آنرا بجنّت برند این بنار
گر آنرا جگر خون شد از سوز و درد   درین تکیه بر طاعت خویش کرد
ندانست در بارگاه غنی   که بیچارگی به ز کبر و منی
کرا جامه پاک است و سیرت پلید   در دوزخش را نباید کلید
برین آستان عجز و مسکینیت   به از طاعت و خویشتن بینیت
چو خود را ز نیکان شمردی بدی   نمی‌گنجد اندر خدای خودی
اگر مردی از مردی خود مگوی   نه هر شهسواری بدر برد گوی
پیاز آمد آن بی‌هنر جمله پوست   که پنداشت چون پسته مغزی دروست
ازین نوع طاعت نیاید بکار   برو عذر تقصیر طاعت بیار
نخورد از عبادت بر آن بی‌خرد   که با خود نکو بود با خلق بد
چه دیدی پریشان شوریده بخت   چه زاهد که بر خود کند کار سخت
بزهد و ورع کوش و صدق و صفا   ولیکن میفزای بر مصطفی
از اندازه بیرون سپیدی مخواه   که مکروه باشد چه جای سیاه

سخن ماند از عاقلان یادگار — ز سعدی همین یک سخن یاد دار
گنهکار اندیشناک از خدای — به از پارسای عبادت نمای

حکایت

فقیهی کهن جامهٔ تنگدست — در ایوان قاضی بصف برنشست
نگه کرد قاضی درو تیز تیز — معرّف گرفت آستینش که خیز
ندانی که برتر مقام تو نیست — فروتر نشین یا برو یا بایست
نه هر کس سزاوار باشد بصدر — کرامت بفضلست و رتبت بقدر
دگر ره چه حاجت بپند کست — همین شرمساری عقوبت بسست
بعزت هر آنکو فروتر نشست — بخواری نیفتد ز بالا بپست
بجای بزرگان دلیری مکن — چو سرپنجه ات نیست شیری مکن
چو دید آن خردمند درویش رنگ — که بنشست و برخاست بختش بجنگ
چو آتش برآمد ز بیچاره دود — فروتر نشست از مقامی که بود
فقیهان طریق جدل ساختند * لِم و لا نُسلّم در انداختند
گشادند بر هم در فتنه باز * بلا و نعم کرده گردن دراز
تو گفتی خروسان شاطر بجنگ — فتادند در هم بمنقار و چنگ
یکی بیخود از خشمناکی چو مست — یکی بر زمین می زند هر دو دست

فتادند در عقدهٔ پیچ پیچ   که در حل آن ره نبردند هیچ
کهن جامه در صف آخر ترین   بغرّش در آمد چو شیر عرین
بگفت اے صنادید شرع رسول   با بلاغ و تنزیل و فقه و اصول
دلایل قوی باید و معنوی   نه رگهاے گردن بحجت قوی
مرا نیز چوگان لعب است و گوے   بگفتند اگر نیک دانی بگوے
پس آنگه بزانوے عزت نشست   زبان برگشاد و دهنها ببست
بکلک فصاحت بیانے که داشت   بدلها چو نقش نگین برنگاشت
سر از کوے صورت بمعنی کشید *   قلم بر سر حرف دعوے کشید
بگفتندش از هر کنار آفرین   که بر عقل و طبعت هزار آفرین
سمند سخن تا بجاے براند   که قاضی چو خر در وحل بازماند
برون آمد از طاق و دستار خویش   باکرام و لطفش فرستاد پیش
که هیهات قدر تو نشناختم   بشکر قدومت نپرداختم
دریغ آیدم با چنین مایهٔ   که بینم ترا در چنین پایهٔ
معرّف بدلداری آمد برش   که دستار قاضی نهد بر سرش
بدست و زبان منع کردش که دور   منه بر سرم پاے بند غرور
که فردا شود بر کهن میزران *   بدستار پنجه گزم سرگران

چو سالار خوانند صدر کبیر   نمایند سردم بچشم حقیر
تفاوت کند هرگز آب زلال   گرش کوزه زرین بود یا سفال
خرد باید اندر سر مرد و مغز   نباید مرا چون تو دستار نغز
کس از سر بزرگی نباشد بچیز   کدو سر بزرگ است و بی مغز نیز
میفراز گردن بدستار و ریش   که دستار پنبه است سبلت حشیش
بصورت کسانی که مردم وشند   چو صورت همان به که دم درکشند
بقدر هنر جست باید محل   بلندی و نحسی مکن چون زحل
نی بوریا را بلندی نکواست   که خاصیت نیشکر خود در واست
بدین عقل و همت نخوانم کست   وگر می رود صد غلام از پست
چه خوش گفت خرمهره در گلی   چو برداشتش پر طمع جاهلی
مرا کس نخواهد خریدن بهیچ   بدیوانگی در حریرم مپیچ
خزف و همان قدر دارد که هست * وگر در میان شقایق نشست
نه منعم بمال از کسی بهتر است * خر ار جل اطلس بپوشد خر است
بدین گونه مرد سخنگوی چست   بآب سخن کینه از دل بشست
دل آزرده را سخت باشد سخن   چو خصمت بیفتاد سستی مکن
چو دستت رسد مغز دشمن برآر   که فرصت فرو شوید از دل غبار

چنان ماند قاضی بجورش اسیر   که گفت اِنَّ هٰذا لیومٌ عسیر
بدندان گزید از تعجّب یدین   بماندش برو دیده چون فرقدین
وز آنجا جوان روی همّت بتافت   برون رفت و بازش نشان کس نیافت
غریو از بزرگان مجلس بخاست   که گوئی چنین شوخ چشم از کجاست
نقیب از پیش رفت و هر سو دوید   که مردی بدین نعت و صورت که دید
یکی گفت ازین نوع شیرین نفس   درین شهر سعدی شناسیم و بس
بر آن صد هزار آفرین کین بگفت   حق تلخ بین تا چه شیرین بگفت

حکایت

یکی پادشه زاده در گنجه بود   که دور از تو ناپاک و سرپنجه بود
بمسجد در آمد سرایان و مست   مَی اندر سر و ساتگینی بدست
بمقصوره در پارسائی مقیم   زبانی دلاویز و قلبی سلیم
تنی چند بر گفت او مجتمع   چو عالم نباشی کم از مستمع
چو بی عزّتی پیشه کرد آن حرون   شدند آن عزیزان خراب اندرون
چو منکر بود پادشه را قدم   که یارد زد از امر معروف دم
تحکّم کند سیر بر بوی گل   فرو ماند آواز چنگ از دهل
گرت نهی منکر بر آید ز دست   نشاید چو بی دست و پایان نشست

وگر دست قوت نداری بگوی — که پاکیزه گردد...... باندرز خوی
چو دست و زبان را نماند مجال ❊ بهمت نمایند مردی رجال
یکی پیش دانای خلوت نشین — بنالید و بگریست سر بر زمین
که باری بر این رند ناپاک مست — دعا کن که ما بی زبانیم و دست
دمی سوزناک از دل با خبر — قوی‌تر که هفتاد تیغ و تبر
بر آورد مرد جهاندیده دست — چه گفت ای خداوند بالا و پست
خوشست این پسر وقتش از روزگار — خدایا همه وقت او خوش بدار
کسی گفتش ای قدوهٔ راستی — بدین بد چرا نیکوی خواستی
چو بدعهد را نیک خواهی ز بهر — چه بد خواستی بر سر خلق شهر
چنین گفت بینندهٔ تیز هوش — چو سر سخن در نیابی مجوش
بطامات مجلس نیاراستیم — ز داد آفرین توبه اش خواستیم
که هر کس که باز آید از خوی زشت — بعیشی رسد جاودان در بهشت
همین پنج روز است عیش مدام ❊ بترک اندرش عیشهای مدام
حدیثی که مرد سخن ساز گفت — یکی زان میان با ملک باز گفت
ز وجد آب در چشمش آمد چو میغ — ببارید بر چهره سیل دریغ
بنیران شوق اندرونش بسوخت — حیا دیده بر پشت پایش - بدوخت

بزنبیل محضر فرستاد کس　　در توبه کوبان که فریادرس
قدم رنجه فرمای تا سر نهیم * سر جهل و نا راستی بر نهیم
نصیحت گر آمد بایوان شاه　　نظر کرد در صُفّهٔ بارگاه
شکر دید و عُنّاب و شمع و شَراب * ده از نعمت آباد و مردم خراب
یکی غایب از خود یکی نیم مست　　یکی شعر گویان صُراحی بدست
ز سوئی برآورده مُطرب خُروش　　ز دیگر سو آواز ساقی که نوش
حَریفان خَراب از میِ لعل رنگ　　سرِ چنگی از خواب در بر چو چنگ
نبود از ندیمان گردن فراز　　بجز نرگس آنجا کسی دیده باز
دف و چنگ با یکدگر سازگار　　برآورده نی از میان ناله زار
بفرمود درهم شکستند خرد　　مُبَدّل شد آن عیشِ صافی بدُرد
شکستند چنگ و گسستند رود　　بدر کرد گوینده از سر سرود
بمیخانه در سنگ بر دن زدند　　کدو را نشاندند و گردن زدند
می لاله گون از بطِ سرنگون　　روان همچنان کز بطِ کشته خون
خُم آبستنِ خمر نه ماهه بود　　در آن فتنه دختر بینداخت زود
شکم تا بنافش دریدند مَشک　　قدح را بر او چشمِ خونین بُر اشک
بفرمود تا سنگ صحن سرای　　بکندند و کردند نو باز جای

که گلگونهٔ خمر یاقوت فام　　بشستن نمی‌شد ز روی رخام
عجب نیست بالوعه گر شد خراب　　که خورد اندر آن روز چندان شراب
دگر هر که بربط گرفتی بکف　　قفا خوردی از دست مردم چو دف
دگر فاسقی چنگ بردی بدوش　　بمالیدی او را چو تنبور گوش
جوانی سر از کبر و پندار مست　　چو پیران بکنج عبادت نشست
پدر بارها گفته بودش بهول　　که شایسته رو باش و پاکیزه قول
جفای پدر برد و زندان و بند　　چنان سودمندش نیامد که پند
گرش سخت گفتی سخنگوی سهل　　که بیرون کن از سر جوانی و جهل
خیال و غرورش بر آن داشتی * که درویش را زنده نگذاشتی
سپر نفکند شیر غران ز جنگ　　نیندیشد از تیغ بران پلنگ
بنرمی ز دشمن توان کند پوست　　چو با دوست سختی کنی دشمن اوست
چو سندان کسی سخت روئی نکرد　　که خایسک تادیب بر سر نخورد
بگفتن درشتی مکن با امیر　　چو بینی که سختی کند سست گیر
باخلاق با هر که بینی بساز * اگر زیر دست است و گر سر فراز
که این گردن از نازکی برکشد　　بگفتار خوش و آن سر اندر کشد
بشیرین زبانی توان برد گوی　　که پیوسته تلخی برد تندخوی

تو شیرین زبانی ز سعدی بگیر　　ترش روی را گو بتلخی بمیر

حکایت

شکر خنده انگبین می فروخت　　که دلها ز شیرینیش می بسوخت
نباتی میان بسته چون نیشکر　　برو مشتری از مگس بیشتر
گر او زهر بر داشتی فی المثل　　بخوردندی از دست او چون عسل
گرانی نظر کرد در کار او　　حسد برد بر روز بازار او
دگر روز شد گرد گیتی دوان　　عسل بر سر و سرکه بر ابروان
بسی گشت فریاد خوان پیش و پس　　که ننشست بر انگبینش مگس
شبانگه چو نقدش نیامد بدست　　بدل تنگ روئی بکنجی نشست
چو عاصی ترش کرده روی از وعید　　چو ابروی زندانیان روز عید
زنش گفت بازی کنان شوی را　　عسل تلخ باشد ترش روی را
بدوزخ برد مرد را خوی زشت　　نبینند جز نیک خویان بهشت
برو آب گرم از لب جوی خور　　نه جلاب سرد ترش روی خور
حرامت بود نان آنکس چشید　　که چون سفره ابرو بهم در کشید
مکن خواجه بر خویشتن کار سخت　　که بدخوی باشد نگونسار بخت
گرفتم که سیم و زرت چیز نیست　　چو سعدی زبان خوشت نیز نیست

حکایت

شنیدم کہ فرزانۂ حق پرست | گریبان گرفتش یکے رند مست
ازان تیره دل مرد صافی درون | قفا خورد و سر بر نکرد از سکون
یکے گفتش آخر نہ مردی تو نیز | تحمّل دریغ است ازین بے تمیز
شنید این سخن مرد پاکیزه خوے | بدو گفت ازین نوع با من مگوے
دَرَد مستِ نادان گریبانِ مرد | کہ با شیر جنگی سگالد نبرد
ز ہشیارِ عاقل نزیبد کہ دست | زند در گریبانِ نادانِ مست
ہُنرور چنین زندگانی کند | جفا بیند و مِہربانی کند

حکایت

سَگے پاے صحرانشینے گزید | بخشمے کہ زہرش ز دندان چکید
شب از درد بیچاره خوابش نبُرد | بخیل اندرش دخترے بود خرد
پدر را جَفا کرد و تُندی نمود | کہ آخِر ترا نیز دندان نبود
پس از گریہ مردِ پراگنده روز | بخندید کاے مامکِ دلفروز
مرا گرچہ ہم سلطنت بود و نیش | دریغ آمدم کام و دندان خویش
محال است اگر تیغ بر سر خورم | کہ دندان بپاے سگ اندر برم
سگان را طبیعت بود بدرگی | ولیکن نیاید ز مردم سگی

حکایت

بزرگی هنرمند آفاق بود — غلامش نکوهیده اخلاق بود
ازاین خفرقی موی کالیدهٔ — بدی سرکه بر روی مالیده
چو ثعبانش آلوده دندان بزهر — گرو برده از زشت رویان شهر
مدامش بروی آب چشم سبل — دویدی ز بوی پیاز از بغل
گره وقت پختن بر ابرو زدی — چو پختند با خواجه زانو زدی
دمادم بنان خوردنش هم نشست — وگر مردی آبش ندادی بدست
نه گفت اندرو کار کردی نه چوب — شب و روز ازو خانه در کند و کوب
گهی خار و خس در ره انداختی * گهی ماکیان در چه انداختی
ز سیماش وحشت فراز آمدی — نرفتی بکاری که باز آمدی
کسی گفت ازین بندهٔ بدخصال — چه خواهی ادب یا هنر یا جمال
نیرزد وجودی بدین ناخوشی — که جورش پسندی و بارش کشی
منت بندهٔ خوب و نیکوسیر — بدست آرم این را بنخاس بر
وگر یک پشیز آورد سر مپیچ — گران است اگر راست خواهی بهیچ
شنید این سخن مرد نیکونهاد — بخندید کای یار فرخ نهاد
بدست این پسر طبع و خویش ولیک — مرا زو طبیعت شود خوی نیک

چو زو کرده باشم تحمّل بسی ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ توانم جفا بردن از هر کسی
تحمّل چو زهرت نماید نخست ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ ولی شهد گردد چو در طبع رُست

حکایت

کسی راه معروف کرخی بجُست ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ که بنهاد معروفی از سر نخست
شنیدم که مهمانش آمد یکی ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ ز بیماریش تا بمرگ اندکی
سرش موی و رویش صفا ریخته * بموئیش جان در تن آویخته
شب آنجا بیفگند و بالش نهاد ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ روان دست در بانگ و نالش نهاد
نه خوابش گرفتی شبان یکنفس ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ نه از دستِ فریاد او خوابِ کس
نهادی پریشان و طبعی دُرشت ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ نمی مُرد و خلقی بحجّت بکشت
ز فریاد و نالیدن و خُفت و خیز ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ گرفتند ازو خَلق راهِ گریز
ز دیّار مردم در ان بُقعه کس ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ همان ناتوان ماند و معروف بس
شنیدم که شبها ز خدمت نخفت ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ چو مردان میان بست و کرد آنچه گفت
شبی بر سرش لشکر آورد خواب ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ که چند آورد مرد ناخفته تاب
بیکدم که چشمانش خفتن گرفت ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ مسافر پراگنده گفتن گرفت
که لعنت برین نَسلِ ناپاک باد ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ که نام اند و ناموس و زرق اند و باد
پَلید اعتقادانِ پاکیزه پوش ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ فریبندهٔ پارسائی فروش

چه داند لت انبانی از خواب مست — که بیچاره دیده به هم نه بست
سخنهای منکر بمعروف گفت — که یکدم چرا غافل از وی بخفت
فرو خورد شیخ این حدیث از کرم * شنیدند پوشیدگان حرم
یکی گفت معروف را در نهفت — شنیدی که درویش نالان چه گفت
برو زین سپس گو سر خویش گیر — تعنت مبر جای دیگر بمیر
نکوئی و رحمت بجای خود است — ولی با بدان نیکمردی بد است
سر سفله را گرد بالش منه — سر مردم آزار بر سنگ به
مکن با بدان نیکی ای نیکبخت — که در شوره نادان نشاند درخت
نگویم مراعات مردم مکن — کرم پیش نامردمان گم مکن
باخلاق نرمی مکن با درشت — که سگ را نمالند چون گربه پشت
گر انصاف خواهی سگ حق شناس — بسیرت به از مردم ناسپاس
به برف آب رحمت مکن بر خسیس — چو کردی مکافات بر یخ نویس
ندیدم چنین پیچ بر پیچ کس — مکن هیچ رحمت برین هیچ کس
چو بانوی قصه این ملامت بکرد — برآمد خروش از دل نیکمرد
که برگرد و آسوده خاطر بخفت — پریشان مشو زین پریشان که گفت
گر از ناخوشی کرد بر من خروش — مرا ناخوش از وی خوش آمد بگوش

جفای چنین کس بباید شنود که نتواند از بیقراری غنود
چو خود را قوی حال بینی و خوش بشکرانه بار ضعیفان بکش
اگر خود همین صورتی چون طلسم بمیری و اسمت بمیرد چو جسم
وگر پروراني درخت کرم بر نیکنامی خوری لاجرم
نه بینی که در کرخ تربت بسیست بجز گور معروف معروف نیست
تکبّر کند مرد حشمت پرست نداند که حشمت بحلم اندرست

حکایت

طمع برد شوخی بصاحب دلی نبود آن زمان در میان حاصلی
کمربند و دستش تهی بود و پاک که زر بر فشاندی برویش چو خاک
برون تاخت خواهندهٔ خیره روی نکوهیدن آغاز کردش بکوی
که زنهار ازین گژدمان خموش پلنگان درندهٔ صوف پوش
که چون گربه زانو بدل برنهند وگر صیدی افتد چو سگ بر جهند
سوی مسجد آورده دکان شید که در خانه کمتر توان یافت صید
ره کاروان شیرمردان زنند ولی جامهٔ مردم اینان کنند
سپید و سیه پاره بر دوخته بضاعت نهاده زر اندوخته
زهی جو فروشان گندم نمای جهان گرد شب کوک خرمن گدای

ببین در عبادت که پیر اند و سست   که در رقص و حالت جوان اند و چست
چرا کرد باید نماز از نشست   چو در رقص بر می توانند جست
عصای کلیم اند بسیار خوار * بظاهر چنین زرد روی و نزار
نه پرهیزگار و نه دانشور اند   همین بس که دنیا بدین می خرند
عبای بلیلانه در تن کنند * بدخل حبش جامهٔ زن کنند
ز سنت نه بینی در ایشان اثر * مگر خواب پیشین و نان سحر
شکم تا سر آگنده از لقمه تنگ   چو زنبیل دریوزه هفتاد رنگ
نخواهم در این وصف از این بیش گفت   که شنعت بود سیرت خویش گفت
فرو گفت از این شیوه نادیده گوی   نه بیند هنر دیدهٔ عیب جوی
یکی کرده بی آبروی بسی * چه غم دارد از آب روی کسی
مریدی بشیخ این سخن نقل کرد   اگر راست خواهی نه از عقل کرد
بدی در قفا عیب من گفت و خفت * بتر زو قرینی که آورد و گفت
یکی تیر افگند و در راه فتاد   وجودم نیازرد و رنجم نداد
تو برداشتی و آمدی سوی من   همی در سپوزی به پهلوی من
بخندید صاحب دل نیک خوی   که سهل است از این صعبتر گو بگوی
هنوز آنچه گفت از بدم اندکیست   از آنها که من دانم از صد یکیست

ز روی گمان بر من اینها که بست — من از خود یقین می شناسم که هست

وی امسال پیوست با ما وصال — کجا دادندم عیب هفتاد سال

به از من کس اندر جهان عیب من — نداند بجز عالم الغیب من

ندیدم چنین نیک پندار کس — که پنداشت عیب من اینست و بس

بمحشر گواه گناهم گر اوست — ز دوزخ نترسم که کارم نکوست

گرم عیب گوید بداندیش من — بیا گو ببر نسخه از پیش من

کسان مرد راه خدا بوده اند — که برجاس تیر بلا بوده اند

کلاه تکبر بینداختند — بتاج معالی سر افراختند

زبون باش تا پوستینت درند — که صاحب دلان بار شوخان برند

گر از خاک مردان سبوی کنند — بسنگش ملامت کنان بشکنند

حکایت

ملک صالح از پادشاهان شام — برون آمدی صبحدم با غلام

بگشتی در اطراف بازار و کوی — برسم عرب نیمه بربسته روی

که صاحب نظر بود و درویش دوست — هر آن کین دو دارد ملک صالح اوست

دو درویش در مسجدی خفته یافت — پریشان دل و خاطر آشفته یافت

شب سردشان دیده نابرده خواب — چو حربا تأمل کنان آفتاب

یکی زان دو می‌گفت با دیگری ... که هم روز محشر بود داوری
گر این پادشاهان گردن فراز ... که در لهو و عیشند و با کام و ناز
درآیند با عاجزان در بهشت ... من از گور سر برنگیرم ز خشت
بهشت برین ملک و ماوای ماست ... که بند غم امروز بر پای ماست
همه عمر از اینان چه دیدی خوشی ... که در آخرت نیز زحمت کشی
اگر صالح آنجا بدیوار باغ ... درآید بکفشش بدرم دماغ
چو مرد این سخن گفت و صالح شنید ... دگر بودن آنجا مصالح ندید
دمی رفت تا چشمهٔ آفتاب ... ز چشم خلایق فرو شست خواب
دوان هر دو کس را فرستاد و خواند ... بهیبت نشست و بحرمت نشاند
بر ایشان ببارید باران جود ... فرو شستشان گرد ذل از وجود
پس از رنج سرما و باران سیل ... نشستند با تاجداران خیل
گدایان بی جامه شب کرده روز ... معطر کنان جامه بر عود سوز
یکی گفت از ایشان ملک را نهان * که ای حلقه در گوش حکمت جهان
پسندیدگان در بزرگی رسند ... ز ما بندگانت چه آمد پسند
شهنشه ز شادی چو گل بر شگفت ... بخندید در روی درویش گفت
من آنکس نیم کز غرور حشم ... ز بیچارگان روی درهم کشم

تو هم با من از سر بنه خوی زشت   که ناسازگاری کنی در بهشت

من امروز کردم در صلح باز   تو فردا مکن در برویم فراز

چنین راه اگر مقبلی پیش گیر   چو دستت رسد دست درویش گیر

بر از شاخ طوبی کسی برنداشت * که امروز تخم ارادت نکاشت

ارادت نداری سعادت مجوی   بچوگان خدمت توان برد گوی

ترا کی بود چون چراغ التهاب   که از خود پری همچو قندیل از آب

وجودی دهد روشنائی بجمع   که سوزیش در سینه باشد چو شمع

حکایت

یکی در نجوم اندکی دست داشت   ولی از تکبر سر مست داشت

بر گوشیار آمد از راه دور   دلی پر ارادت سری پر غرور

خردمند ازو دیده بر دوختی   یکی حرف در وی نیاموختی

چو بی بهره عزم سفر کرد باز   بدو گفت دانای گردن فراز

تو خود را گمان برده پر خرد   انائی که پر شد دگر چون برد

ز دعوی پری زان تهی می روی   تهی آی تا پر معانی شوی

ز هستی در آفاق سعدی صفت   تهی گرد و باز آی پر معرفت

حکایت

بخشم از ملک بندهٔ سر بتافت　　بفرمود جستن کسش در نیافت
چو باز آمد از راه خشم و ستیز　　بشمشیر زن گفت خونش بریز
بخون تشنه جلاد نامهربان　　برون کرد دشنه چو تشنه زبان
شنیدم که گفت از دل تنگ ریش　　خدایا بحل کردمش خون خویش
که پیوسته در نعمت و ناز و نام　　در اقبال او بوده‌ام دوستکام
مبادا که فردا بخون منش　　بگیرند و خرم شود دشمنش
ملک را چو گفت وی آمد بگوش　　دگر دیگ خشمش نیامد بجوش
بسی بر سرش داد و بر دیده بوس　　خداوند رایت شد و طبل و کوس
برفق از چنین مهلکش جایگاه　　رسانید دهرش بدان پایگاه
غرض زین سخن آنکه گفتار نرم　　چو آبست بر آتش مرد گرم
تواضع کن ای دوست با خصم تند　　که نرمی کند تیغ برنده کند
نه بینی که در معرض تیغ و تیر　　بپوشند خفتان صد تو حریر

حکایت

ز ویرانهٔ عارفی ژنده پوش　　یکی را نباح سگ آمد بگوش
بدل گفت کوی سگ اینجا چراست　　درآمد که درویش صالح کجاست
نشان سگ از پیش و از پس ندید　　بجز عارف آنجا دگر کس ندید

خجل بازگردیدن آغاز کرد   که شرم آمدش بحث آن راز کرد
شنید از درون عارف آواز پاے   بلا گفت بر در چه پائی در آے
نپنداری اے دیدهٔ روشنم   کز ایدر سگ آواز کرد این منم
چو دیدم که بیچارگی می خرد   نهادم ز سر کبر و راے و خرد
چو سگ بر درش بانگ کردم بسے   که مسکین‌تر از سگ ندیدم کسے
چو خواهی که در قدر والا رسی   ز شیب تواضع ببالا رسی
دراین حضرت آنان گرفتند صدر   که خود را فرو تن نهادند قدر
چو سیل اندر آمد بهول و نهیب   فتاد از بلندی بسر در نشیب
چو شبنم بیفتاد مسکین و خرد   بمهر آسمانش بعیوق برد

حکایت

گروهے برآنند از اهل کرم   که حاتم اصم بود باور مکن
برآمد طنین مگس بامداد   که در چنبر عنکبوتے فتاد
همه ضعف و خاموشیش کید بود   مگس قند پنداشتش قید بود
نگه کرد شیخ از سر اعتبار   که اے پاے بند طمع پایدار
نه هرجا شکر باشد و شهد و قند   که در گوشها دام بازاست و بند
یکے گفت ازان حلقهٔ اهل راے   عجب دارم اے مرد راه خداے

مگس را تو چون فهم کردی خروش که ما را بدشواری آمد بگوش
تو آگاه گردی ببانگ مگس نشاید اصم خواندنت زین سپس
تبسم کنان گفتش ای تیزهوش اصم به که گفتار باطل نیوش
کسانی که با من بخلوت دراند مرا عیب پوش و ثنا گستر اند
چو پوشیده میدارم اخلاق دون * کنند هستیم زیر نفسم زبون
فرا می نمایم که می نشنوم مگر کز تکلف مبرا شوم
چو کالیوه دانندم اهل نشست بگویند نیک و بدم هر چه هست
اگر بد شنیدن نیاید خوشم ز کردار بد دامن اندر کشم
بحبل ستایش فرا چه مشو چو حاتم اصم باش و غیبت شنو
سعادت نجست و سلامت نیافت که گردن ز گفتار سعدی بتافت
ازین به نصیحت گری بایدت ندانم پس از وی چه پیش آیدت

حکایت

عزیزی در اقصای تبریز بود که همواره بیدار و شب خیز بود
شبی دید جایی که دزدی کمند بپیچید بر طرف بامی فگند
کسان را خبر کرد و آشوب خاست ز هر جانبی مرد با چوب خاست
چو نامردم آواز مردم شنید میان خطر جای بودن ندید

نهیبی ازان گنبد و دار آمدش — گریزی بوقت اختیار آمدش

ز رحمت دل پارسا موم شد — که شب دزد بیچاره محروم شد

بتاریکی از پی فرا آمدش — براه دگر پیش باز آمدش

که یارا مرو کآشنای توام — بمردانگی خاک پای توام

ندیدم بمردانگی چون تو کس — که جنگ آوری بر دو نوع است و بس

یکی پیش خصم آمدن مرد وار — دوم جان بدر بردن از کارزار

بدین هر دو خصلت غلام توام — چه نامی که مولای نام توام

گرت رای باشد بحکم کرم — بجایی که میدانمت ره برم

سرائیست کوتاه و در بسته سخت — نپندارم آنجا خداوند رخت

کلوخی دو بالای هم بر نهیم — یکی پای بر دوش دیگر نهیم

بچندانکه در دستت افتد بساز — ازان به که گردی تهی دست باز

بدلداری و چاپلوسی و فن — کشیدش سوی خانهٔ خویشتن

جوانمرد شب رو فرو داشت دوش — بکتفش در آمد خداوند هوش

یغلطاق و دستار و رختی که داشت — ز بالا بدامان او در گذاشت

وز آنجا بر آورد غوغا که دزد — ثواب ای جوانان و یاری و مزد

بدر جست از آشوب دزد دغل — دوان جامهٔ پارسا در بغل

دل آسوده شد مرد نیک اعتقاد　　که سرگشته را بر آمد مراد

بخشی که بر کس ترحم نکرد　　بجوشد بر وی دل نیک مرد

عجب نایداز سیرت بخردان　　که نیکی کنند از کرم با بدان

در اقبال نیکان بدان می زیند　　اگرچه بدان اهل نیکی نیند

حکایت

یکی را چو سعدی دل ساده بود * که با ساده روی در افتاده بود

جفا بردی از دشمن سخت گوی　　ز چوگان سختی بخستی چو گوی

ز کس چین برابرو نینداختی　　ز نازی بتندی نپرداختی

یکی گفتش آخر ترا ننگ نیست　　خبر زین همه سیلی و سنگ نیست

تن خویشتن سغبه دونان کنند　　ز دشمن تحمل زبونان کنند

نشاید ز دشمن خطا در گذاشت　　که گویند یارا و مردی نداشت

بدو گفت شیدای شوریده سر　　جوابی که شاید نوشتن بزر

دلم خانهٔ مهر یارست و بس　　از آن می نگنجد درو کین کس

چه خوش گفت بهلول فرخنده خوی * چو بگذشت بر عارف جنگ جوی

گر این مدعی دوست بشناختی * به پیکار دشمن نپرداختی

گر از هستی حق خبر داشتی　　همه خلق را نیست پنداشتی

حکایت

شنیدم که لقمان سیه فام بود ‌ ‌ ‌ نه تن پرور و نازک اندام بود
یکی بندهٔ خویش پنداشتش ‌ ‌ ‌ زبون بود در کار گل داشتش
جفا دید و با جور قهرش بساخت ‌ ‌ ‌ به سالی سرایی ز بهرش بساخت
چو پیش آمدش بندهٔ رفته باز * ز لقمانش آمد نهیبی فراز
بپایش درافتاد و پوزش نمود ‌ ‌ ‌ بخندید لقمان که پوزش چه سود
بسالی ز جورت جگر خون کنم ‌ ‌ ‌ بیک ساعت از دل بدر چون کنم
ولی هم ببخشایم ای نیک مرد ‌ ‌ ‌ که سود تو ما را زیانی نکرد
تو آباد کردی شبستان خویش ‌ ‌ ‌ مرا حکمت و معرفت گشت بیش
غلامیست در خیلم ای نیک بخت ‌ ‌ ‌ که فرمایمش وقتها کار سخت
دگر ره نیازارمش سخت دل ‌ ‌ ‌ چو یاد آیدم سختی کار گل
هر آن کس که جور بزرگان نبرد ‌ ‌ ‌ نسوزد دلش بر ضعیفان خرد
گر از حاکمان سختت آید سخن ‌ ‌ ‌ تو بر زیر دستان درشتی مکن

حکایت

شنیدم که در دشت صنعا جنید * سگی دید بر کنده دندان صید
ز نیروی سرپنجهٔ شیرگیر ‌ ‌ ‌ فرومانده عاجز چو روباه پیر

پس از غرم و آهو گرفتن پیی ‏ ‏ ‏ ‏ لگد خوردی از گوسپندان حی
چو مسکین و بیطاقتش دید و ریش ‏ ‏ ‏ ‏ بدو داد یک نیمه از زاد خویش
شنیدم که می گفت و خون می گریست ‏ ‏ ‏ ‏ که داند که بهتر ز ما هر دو کیست
بظاهر من امروز ازین بهترم ‏ ‏ ‏ ‏ دگر تا چه راند قضا بر سرم
گرم پای ایمان نلغزد ز جای ‏ ‏ * ‏ ‏ بسر بر نهم تاج عفو خدای
وگر کسوت معرفت در برم ‏ ‏ ‏ ‏ نماند به بسیار ازین کمترم
که سگ با همه زشتی نامی چو مرد ‏ ‏ ‏ ‏ مر او را بدوزخ نخواهند برد
ره این است سعدی که مردان راه ‏ ‏ ‏ ‏ بعزت نکردند بر خود نگاه
از آن بر ملایک شرف داشتند ‏ ‏ ‏ ‏ که خود را به از سگ نپنداشتند

حکایت

یکی بربطی در بغل داشت مست ‏ ‏ ‏ ‏ بشب در سر پارسائی شکست
چو روز آمد آن نیک مرد سلیم ‏ ‏ ‏ ‏ بر سنگدل برد یک مشت سیم
که دوشینه معذور بودی و مست ‏ ‏ ‏ ‏ ترا و مرا بربط و سر شکست
مرا به شد آن زخم و برخاست بیم ‏ ‏ ‏ ‏ ترا به نخواهد شد الا بسیم
ازان دوستان خدا بر سرند ‏ ‏ ‏ ‏ که از خلق بسیار بر سر خورند

حکایت

شنیدم که در خاک وخش از مهان * یکی بود در کنج خلوت نهان
مجرد بمعنی نه عارف بدلق * که بیرون کند دست حاجت بخلق
سعادت گشاده دری سوی او * در دیگران بسته بر روی او
زبان آوری بی خرد سعی کرد * ز شوخی ببد گفتن آن نیکمرد
که زنهار ازین مکر و دستان و ریو * بجای سلیمان نشستن چو دیو
دمادم بشوید چو گربه روی * طمع کرده در صید موشان کوی
ریاضت کش از بهر نام و غرور * که طبل تهی را رود بانگ دور
همی گفت و خلقی برو انجمن * بر ایشان تفرج کنان مرد و زن
شنیدم که بگریست دانای وخش * که یارب مر این بنده را تو ببخش
وگر راست گفت ای خداوند پاک * مرا توبه ده تا نگردم هلاک
پسند آمد از عیب جوی خودم * که معلوم من کرد خوی بدم
گر آنی که دشمنت گوید مرنج * وگر نیستی گو برو باد سنج
اگر ابلهی مشک را گنده گفت * تو مجموع شو کو پراگنده گفت
وگر می رود در پیاز این سخن * چنین است گو گنده مغزی مکن
نگیرد خردمند روشن ضمیر * زبان بند دشمن ز هنگامه گیر
نه آیین عقل است و رای و خرد * که دانا فریب از مشعبد خورد

پس کار خویش آنکه عاقل نشست — زبان بداندیش بر خود ببست
تو نیکو روش باش تا بدسگال — بنقص تو گفتن نیابد مجال
چه دشوارت آید ز دشمن سخن — نگر تا چه عیبت گرفت آن مکن
جز آنکس ندانم نکوگوی من — که روشن کند بر من آهوی من

حکایت

کسی مشکلی برد پیش علی — مگر مشکلش را کند منجلی
امیر عدوبند کشورگشای — جوابش بگفت از سر علم و رای
شنیدم که شخصی در این انجمن — بگفتا چنین نیست یا بوالحسن
نرنجید از و حیدر نامجوی — بگفت ار تو دانی از این به بگوی
بگفت آنچه دانست و شایسته گفت — بگل چشمهٔ خور نشاید نهفت
پسندید از و شاه مردان جواب — که من بر خطا بودم او بر صواب
به از من سخن گفت دانا یکیست — که بالاتر از علم او علم نیست
گر امروز بودی خداوندجاه — نکردی خود از کبر در وی نگاه
بدر کردی از بارگاه حاجبش — فروکوفتندی بناواجبش
که من بعد بی آبروی مکن * ادب نیست پیش بزرگان سخن
یکی را که پندار در سر بود — مپندار هرگز که حق بشنود

ز علمش ملال آید از وعظ ننگ   شقایق بباران نروید ز سنگ
گرت دُرِّ دریاے فضل است خیز   بتذکیر در پاے درویش ریز
نه بینی که در خاکِ افتاده خوار   بروید گل و بشگفد نو بهار
بچشم کسان در نیاید کسے   که از خود بزرگی نماید بسے
مریزاے حکیم آستینهاے دُر   چو می بینی از خویشتن خواجه پر
مگو تا بگویند شکرت هزار   چو خود گفتی از کس توقُّع مدار

حکایت

گداے شنیدم که در تنگناے * نهادش عُمر پاے بر پشت پاے
ندانست درویش بیچاره کوست   که رنجیده دشمن نداند ز دوست
برآشفت بر وے که کوری مگر   بدو گفت سالار عادل عُمر
نه کورم ولیکن خطا رفت کار   ندانستم از من گنه درگذار
چه منصف بزرگان دین بوده اند   که با زیردستان چنین بوده اند
فروتن بود هوشمند گزین   نهد شاخ پُر میوه سر بر زمین
بنازند فردا تواضُع کنان   نگون از خجالت سر گردنان
اگر می بترسی ز روز شمار   ازان کز تو ترسد خطا درگذار
مکن خیره بر زیردستان ستم   که دستیست بالاے دست تو هم

حکایت

یکے خوب کردار خوش خوے بود ۔۔۔ کہ بد سیرتان را نکوگوے بود
بخوابش کسے دید چون درگذشت ۔۔۔ کہ با من حکایت کن از سرگذشت
دہانے بخندہ چو گل باز کرد ۔۔۔ چو بلبل بصوت خوش آواز کرد
کہ بر من نکردند سختی بسے ۔۔۔ کہ من سخت نگرفتمے با کسے

حکایت

چنین یاد دارم کہ سقائے نیل ۔۔۔ نکرد آب بر مصر سالے سبیل
گروہے سوئے کوہساران شدند ۔۔۔ بفریاد خواہان باران شدند
گریستند و از گریہ جوے روان ۔۔۔ نیامد مگر آب چشم زنان
بذوالنون خبر برد زایشان کسے ۔۔۔ کہ بر خلق رنج است سختی بسے
فرو ماندگان را دعائے بکن ۔۔۔ کہ مقبول را رد نباشد سخن
شنیدم کہ ذوالنون بمدین گریخت ۔۔۔ * بسے بر نیامد کہ باران بریخت
خبر شد بمدین پس از روز بیست ۔۔۔ کہ ابر سیہ دل بر ایشان گریست
سبک عزم باز آمدن کرد پیر ۔۔۔ کہ پر شد بسیل بہاران غدیر
بپرسید ازو عارفے در نہفت ۔۔۔ چہ حکمت درین رفتنت بود گفت
شنیدم کہ بر مرغ و مور و ددان ۔۔۔ شود تنگ روزی ز فعل بدان

درین کشور اندیشه کردم بسی — پریشان تر از خود ندیدم کسی
برفتم مبادا که از شرّ من — به بندد در خیر بر انجمن
مهی بایدت لطف کن کآن مهان — ندیدند از خود بتر در جهان
تو آنگه شوی پیش مردم عزیز — که مر خویشتن را نگیری بچیز
بزرگی که خود را از خردان شمرد — بدنیا و عُقبیٰ بزرگی ببرد
ازین خاکدان بندهٔ پاک شد — که در پای کمتر کسی خاک شد
الا ای که بر خاک ما بگذری — بخاک عزیزان که یاد آوری
که گر خاک شد سعدی او را چه غم — که در زندگی خاک بود است هم
به بیچارگی تن فرا خاک داد — وگر گردِ عالم برآمد چو باد
بسی بر نیاید که خاکش خورد — دگر باره بادش بعالم بَرد
نگر تا گلستان معنی شگفت — برو هیچ بلبل چنین خوش نگفت
عجب گر بمیرد چنین بلبلی — که بر استخوانش نروید گُلی

باب پنجم در رضا

شبی زیت فکرت همی سوختم * چراغ بلاغت بر افروختم
پراگنده گویی حدیثم شنید * جز احسنت گفتن طریقی ندید
هم از خبث نوعی دران درج کرد * که ناچار فریاد خیزد ز درد
که فکرش بلیغ است ورایش بلند * درین شیوهٔ زهد وطامات وپند
نه در خشت وکوپال وگرز گران * که این شیوه ختم است بر دیگران
نداند که مارا سر جنگ نیست * وگرنه مجال سخن تنگ نیست
توانم که تیغ زبان برکشم * بیک دم وجودش بهم درکشم
بیا تا درین شیوه چالش کنیم * سر خصم را سنگ بالش کنیم

گفتار

سعادت ببخشایش داور است * نه در چنگ وبازوی زور آور است
چو دولت نبخشد سپهر بلند * نیاید بمردانگی در کمند
نه سختی رسید از ضعیفی بمور * نه شیران بسرپنجه خوردند وزور
چو نتوان بر افلاک دست آختن * ضرورست با گردشش ساختن
گرت زندگانی نبشته ست دیر * نه مارت گزاید نه شمشیر وتیر
وگر در حیاتت نماندست بهر * چنانت کشد نوشدارو که زهر

نه رستم چو پایان روزی بخورد * شغاد از نهادش بر آورد گرد

حکایت

مرا در سپاهان یکی یار بود * که جنگ آور و شوخ و عیار بود
مدامش بخون دست و خنجر خضاب * بر آتش دل خصم ازو چون کباب
ندیدمش روزی که ترکش نبست * ز پیکان پولادش آتش نجست
دلاور بسر پنجهٔ گاو زور * ز هولش بشیران در افتاده زور
بدعوی چنان ناوک انداختی * که عذرا بهر یک یک انداختی
چنان خار در گل ندیدم که رفت * که پیکان او در سپرها نرفت
نزد تارک جنگجوئی نخست * که خود و سرش را نه درهم شکست
چو گنجشک روز ملخ در نبرد * بکشتن چه گنجشک پیشش چه مرد
گرش بر فریدون بدی تاختن * امانش ندادی به تیغ آختن
پلنگانش از زور سرپنجه زیر * فرو برده چنگال در مغز شیر
گرفتی کمربند جنگ آزمای * وگر کوه بودی بکندی ز جای
زره پوش را چون تبرزین زدی * گذر کردی از مرد و بر زین زدی
نه در مردی او را نه در مردمی * دوم در جهان کس ندید آدمی
مرا یکدم از دست نگذاشتی * که با راست طبعان سری داشتی

سفر ناگهم زان زمین در ربود   که پیشم دران بقعه روزی نبود
قضا نقل کرد از عراقم بشام   خوش آمد دران خاک پاکم مقام
مع القصه چندی ببودم مقیم * برنج و براحت بامید و بیم
دگر پر شد از شام پیمانه ام   کشید آرزومند سوی خانه ام
قضا را چنین اتفاق اوفتاد   که بازم گذر بر عراق اوفتاد
شبی سر فرو شد باندیشه ام   بدل برگذشت آن هنرپیشه ام
نمک ریش دیرینه ام تازه کرد   که بودم نمک خورده از دست مرد
بدیدار او زی سپاهان شدم * بمهرش طلبگار و خواهان شدم
جوان دیدم از گردش دهر پیر   خدنگش کمان ارغوانش زریر
چو کوه سپیدش سر از برف موی   دوان آبش از برف پیری بروی
فلک دست قوت برو یافته   سر دست مردیش برتافته
بدر کرده گیتی غرور از سرش   سر ناتوانی بزانو برش
بدو گفتم ای سرور شیرگیر   چه فرسوده کردت چو روباه پیر
بخندید کز روز جنگ تتر   بدر کردم آن جنگجوئی ز سر
زمین دیدم از نیزه چون نیستان   گرفته علمها چو آتش دران
برانگیختم گرد هیجا چو دود   چو دولت نباشد تهوّر چه سود

من آنم که چون حمله آوردمی
برمح از کف انگشتری بردمی

ولی چون نکرد اخترم یاوری
گرفتند گردم چو انگشتری

غنیمت شمردم طریق گریز
که نادان کند با قضا پنجه تیز

چه یاری کند مغفر و جوشنم
چو یاری نکرد اختر روشنم

کلید ظفر چون نباشد بدست
ببازو در فتح نتوان شکست

گروهی پلنگ افگن و پیل زور
در آهن سر مرد و سم ستور

همان دم که دیدیم گرد سپاه
زره جامه کردیم و مغفر کلاه

چو ابر اسپ تازی بر انگیختیم
چو باران پلالک فرو ریختیم

دو لشکر بهم بر زدند از کمین
تو گفتی زدند آسمان بر زمین

ز باریدن تیر همچون تگرگ
بهر گوشه برخاست طوفان مرگ

بصید هژبران پرخاش ساز
کمند اژدهائے دهن کرده باز

زمین آسمان شد ز گرد کبود
چو انجم درو برق شمشیر و خود

سواران دشمن چو دریافتیم
پیاده سپر در سپر بافتیم

بتیر و سنان موی بشگافتیم
چو دولت نبد روی برتافتیم

چه زور آورد پنجهٔ جهد مرد
چو بازوی توفیق یاری نکرد

نه شمشیر کین آوران کند بود
که کین آوری ز اختر تند بود

کس از لشکر ما ز هیجا برون　　نیامد جز آغشته خفتان بخون

کمان را نشد ناوک اندر حریر　　که گفتیم بدوزند سندان به تیر

چو صد دانه مجموع در خوشه　　فتادیم هر دانه در گوشه

بنامردی از هم بدادیم دست　　چو ماهی که با جوشن افتد بشست

چو طالع ز ما روی برپیچ بود　　سپر پیش تیر قضا هیچ بود

حکایت

یکی آهنین پنجه در اردبیل * همی بگذرانید بیلک ز بیل

نمدپوشی آمد بجنگش فراز　　جوانی جهانسوز پیکارساز

بپرخاش جستن چو بهرام گور　　کمندی بکتفش بر از خام گور

چو دید اردبیلی نمدپاره پوش　　کمان را زه آورد و زه را بگوش

به پنجاه تیر خدنگش نزد　　که یک چوبه بیرون نرفت از نمد

دلاور درآمد چو دستان گرد　　بخم کمندش درآورد و برد

بلشکرگهش بر در خیمه دست　　چو دزدان خونی بگردن ببست

شب از غیرت و شرمساری نخفت　　سحرگه پرستاری از خیمه گفت

تو کاهن بناوک بدوزی و تیر　　نمدپوش را چون فتادی اسیر

شنیدم که می گفت و خون می گریست　　ندانی که روز اجل کس نزیست

من آنم که در شیوهٔ طعن و ضرب / برستم در آموزم آداب حرب
چو بازوی بختم قوی حال بود / سطبری پیلم نمد می نمود
کنونم که در پنجه اقبال نیست / نمد پیش تیرم کم از بیل نیست
بروز اجل نیزه جوشن درد / ز پیراهن بی اجل نگذرد
کرا تیغ قهر اجل در قفاست / برهنه ست اگر جوشنش چند لاست
ورش بخت یاور بود در پشت / برهنه نشاید بساطور کشت
نه دانا بسعی از اجل جان برد / نه نادان بناساز خوردن بمرد

حکایت

شبی کردی از درد پهلو نخفت / طبیبی در آن ناحیت بود گفت
ازین دست کو برگ رز می خورد / عجب دارم ار شب بپایان برد
که در سینه پیکان تیر تتار / به از ثقل مأکول ناسازگار
گر افتد بیک لقمه در روده پیچ / همه عمر نادان بر آید بهیچ
قضا را طبیب اندر آن شب بمرد / چهل سال ازین شد که زنده است کرد

حکایت

یکی روستایی سقط شد خرش / علم کرد بر تاک بستان سرش
جهان دیده پیری برو برگذشت / چنین گفت خندان بناطور دشت

مپندار جان پدر کین حمار　　کند دفع چشم بد از کشت زار
که این دفع چون از سر و گوش خویش　　نمی کرد تا ناتوان مرد و ریش
چه داند طبیب از کسی رنج برد　　که بیچاره خواهد خود از رنج مرد

حکایت

شنیدم که دیناری از مفلسی　　بیفتاد و مسکین بجستش بسی
بآخر سر از ناامیدی بتافت　　یکی دیگرش ناطلب کرده یافت
ببدبختی و نیکبختی قلم　　برانند ما همچنان در شکم
نه روزی بسرپنجگی می خورند * که سرپنجگان تنگ روزی ترند
فرو کوفت پیری پسر را بچوب　　بگفت ای پدر بی گناهم مکوب
توان بر تو از جور مردم گریست　　ولی چون تو جورم کنی چاره چیست
بداور خروش ای خداوند هوش　　نه از دست داور بر آور خروش

حکایت

بلند اختری نام او بختیار　　قوی دستگه بود و سرمایه دار
هم او را دران بقعه زر بود و مال　　دگر تنگدستان برگشته حال
بکوی گدایان درش خانه بود　　زرش همچو گندم به پیمانه بود
چو درویش بیند توانگر بناز　　دلش بیش سوزد بداغ نیاز

زنی جنگ پیوست با شوی خویش ‏ شبانگه چو رفتش تهیدست پیش
که کس چون تو بدبخت درویش نیست ‏ چو زنبور سرخت جز این نیش نیست
بیاموز مردی ز همسایگان ‏ که آخر نیم قحبه رایگان
کسان را زر و سیم و ملکست و رخت ‏ چرا همچو ایشان نه‌ای نیکبخت
برآورد صافی دل صوف پوش ‏ چو طبل از تهیگاه خالی خروش
که من دست قدرت ندارم بهیچ ‏ بسرپنجه دست قضا بر مپیچ
نکردند بر دست من اختیار ‏ که من خویشتن را کنم بختیار

حکایت

یکی مرد درویش در خاک کیش * چه خوش گفت با همسر زشت خویش
چو دست قضا زشت رویت سرشت ‏ میندای گلگونه بر روی زشت
که حاصل کند نیکبختی بزور ‏ بسرمه که بینا کند چشم کور
نیاید نکوکاری از بدرگان ‏ محالست دوزندگی از سگان
همه فیلسوفان یونان و روم ‏ ندانند کرد انگبین از زقوم
ز وحشی نیاید که مردم شود ‏ بسعی اندرو تربیت گم شود
توان پاک کردن ز زنگ آینه ‏ ولیکن نیاید ز سنگ آینه
بکوشش نروید گل از شاخ بید ‏ نه زنگی بگرمابه گردد سفید

چو زد می نگردد خدنگ قضا   سپر نیست مر بنده را جز رضا

حکایت

چنین گفت پیش زغن کرکسی   که نبود ز من دور بین تر کسی
زغن گفت ازین در نشاید گذشت   بیا تا چه بینی بر اطراف دشت
شنیدم که مقدار یک روزه راه   بکرد از بلندی به پستی نگاه
چنین گفت دیدم گرت باورست   که یک دانه گندم بهامون درست
زغن را نماند از تعجب شکیب   ز بالا نهادند سر در نشیب
چو کرکس بر دانه آمد فراز   گره شد برو پای بند دراز
ندانست ازان دانه بر خوردنش   که دهر افکند دام در گردنش
نه آبستن دُر بود هر صدف   نه هر بار شاطر زند بر هدف
زغن گفت ازین دانه دیدن چه سود   چو بینائی دام خصمت نبود
شنیدم که می گفت گردن به بند   نباشد حذر با قدر سودمند
اجل چون بخونش بر آورد دست   قضا چشم باریک بینش ببست
در آبی که پیدا نباشد کنار   غرور شناور نیاید بکار

حکایت

چه خوش گفت شاگرد منسوج باف   چو عنقا بر آورد و پیل و زراف

مرا صورتی بر نیامد ز دست * که نقشش معلّم ز بالا نبست

گرت صورت حال بد یا نکوست — نگاریدهٔ دست تقدیر اوست

درین نوع از شرک پوشیده هست — که زیدم بیازرد و عمرم بخست

گرت دیده بخشد خداوند امر — نبینی دگر صورت زید و عمر

نپندارم ار بنده دم در کشد — خدایش بروزی قلم در کشد

جهان آفرینت گشایش دهاد — که گر وی ببندد نشاید گشاد

حکایت

شتر بچه با مادر خویش گفت — پس از رفتن آخر زمانی بخفت

بگفت ار بدست منستی مهار — ندیدی کسم بارکش در قطار

قضا کشتی آنجا که خواهد برد — وگر ناخدا جامه بر تن درد

مکن سعدیا دیده بر دست کس — که بخشنده پروردگار است و بس

اگر حق پرستی ز درها بست — که گر وی براند نخواهد کست

گر او تاجدارت کند سر برآر — وگر نه سر ناامیدی بخار

حکایت

عبادت باخلاص نیّت نکوست — وگر نه چه آید ز بی مغز پوست

چه زنار مغ بر میانت چه دلق — که در پوشی از بهر پندار خلق

مکن گفتمت مردئی خویش فاش	چو مردی نمودی مخنث مباش
باندازهٔ بود باید نمود	خجالت نبرد انگه نه نمود و بود
که چون عاریت برکشند از سرت	بماند کهن جامه در برت
اگر کوتهی پاے چوبین مبند	که در چشم طفلان نمائی بلند
وگر نقره اندوده باشد نحاس	توان خرج کردن بر ناشناس
منه جانِ من آب زر بر پشیز	که صرّافِ دانا نگیرد بچیز
زر اندودگان را بآتش برند	پدید آید انگه که مس یا زرند

حکایت

ندانی که بابا کوهی چه گفت	بمردے که ناموس را شب نخفت
برو جانِ بابا بر اِخلاص پیچ	که نتوانی از خلق بربست هیچ
کسانی که فعلت پسندیده اند	هنوز از تو نقش برون دیده اند
چه قدر آورد بندهٔ خوردیس	که زیر قبا دارد اندام پیس
نشاید بدستان شدن در بهشت	که بازت رود چادر از روے زشت

حکایت

شنیدم که نابالغی روزه داشت	بصد محنت آورده روزے بچاشت
بکتابش آن روز سائق نبرد	بزرگ آمدش طاعت از طفلِ خرد

پدر دیده بوسید و مادر سرش　　فشاندند بادام و زر بر سرش
چو بر وی گذر کرد یک نیمه روز　　فتاد اندر و ز آتش معده سوز
بدل گفت اگر لقمه چندی خورم　　چه داند پدر غیب یا مادرم
چو روی پسر در پدر بود و قوم　　نهان خورد و پیدا بسر برد صوم
که داند چو در بند حق نیستی　　اگر بی وضو در نماز ایستی
پس این پیر از آن طفل نادان‌تر است　　که از بهر مردم بطاعت در است
کلید در دوزخ است آن نماز　　که در چشم مردم گزاری دراز
اگر جز بحق می رود جاده ات　　در آتش فشانند سجاده ات
سیه کاری از نردبانی فتاد　　شنیدم که هم در نفس جان بداد
پسر چند روزی گرستن گرفت　　دگر با حریفان نشستن گرفت
بخواب اندرش دید و پرسید حال　　که چون رستی از حشر و نشر و سوال
بگفت ای پسر قصه بر من مخوان　　بدوزخ فتادم من از نردبان
نکو سیرتی بی تکلف برون　　به از نیک نامی خراب اندرون
بنزدیک من شب رو راه زن　　به از فاسق پارسا پیرهن
یکی بر در خلق رنج آزمای　　چه مزدش دهد در قیامت خدای
ز عمرو ای پسر چشم اجرت مدار　　چو در خانهٔ زید باشی بکار

نگویم تواند رسیدن بدوست ✻ درین ره جز آنکس که رویش دراوست
ره راست رو تا بمنزل رسی ✻ تو بر ره نهٔ زین قبل واپسی
چو گاوی که عصار چشمش ببست   دوان تا بشب شب هم آنجا که هست
کسی کو بتابد ز محراب روی   بکفرش گواهی دهند اهل کوی
تو هم پشت بر قبله‌ئی در نماز   گرت در خدا نیست روی نیاز
درختی که بیخش بود برقرار   بپرور که روزی دهد میوه بار
گرت بیخ اخلاص در بوم نیست   ازین در کسی چون تو محروم نیست
هر آن کافکند تخم بر روی سنگ   جوی وقت دخلش نیاید بچنگ
منه آبروی ریا را محل   که این آب در زیر دارد وحل
چو در خفیه بد باشی و خاکسار   چه سود آب ناموس بر روی کار
بروی ریا خرقه سهل است دوخت   گرش با خدا در توانی فروخت
چه دانند مردم که در جامه کیست   نویسنده داند که در نامه چیست
چه وزن آورد جای انبان باد   که میزان عدل است و دیوان داد
مرائی که چندین ورع می‌نمود   بدیدند هیچش در انبان نبود
کنند ابره پاکیزه‌تر ز آستر   که این در حجاب است و آن در نظر
بزرگان فراغ از نظر داشتند   ازان پرنیان آستر داشتند

گر آوازه خواهی در اقلیم فاش * برون حُلّه کن گو درون حشو باش

بِبازی نگفت این سخن بایزید | که از مُنکِر ایمن ترم کز مرید

کسانی که سلطان و شاهنشه اند | سراسر گدایان این درگه اند

طمع در گدا مردِ معنی نه بست | نشاید گرفتن در افتاده دست

همان به گر آبستن گوهری | که همچون صدف سر بخود در بری

چو روئے پرستیدنت در خداست | اگر جبرئیلت نه بیند رواست

ترا پندِ سعدی بس است ای پسر | اگر گوش گیری چو پند پدر

گر امروز گفتارِ ما نشنوی | مبادا که فردا پشیمان شوی

ازین به نصیحت گرے بایدت | ندانم پس از من چه پیش آیدت

باب ششم در قناعت

خدا را ندانست و طاعت نکرد   که بر بخت و روزی قناعت نکرد
قناعت توانگر کند مرد را   خبر کن حریص جهان گرد را
سکونی بدست آور ای بی‌ثبات   که بر سنگ گردان نروید نبات
مپرور تن ار مرد رای و هشی   که او را چو می‌پروری می‌کشی
خردمند مردم هنر پرورند   که تن پروران از هنر لاغر اند
خور و خواب تنها طریق دد است   برین بودن آئین نابخرد است
کسی سیرت آدمی گوش کرد   که اول سگ نفس خاموش کرد
خنک نیکبختی که در گوشهٔ * بدست آرد از معرفت توشهٔ
بر آنان که شد سر حق آشکار * نکردند باطل برو اختیار
ولیکن چو ظلمت نداند ز نور   چه دیدار دیوش چه رخسار حور
تو خود را از آن در چه انداختی   که چه را ز ره باز نشناختی
بر اوج فلک چون پرد جرّه باز   که در شهپرش بسته شد سنگ آز
گرت دامن از چنگ شهوت رها * کنی رفتی تا سدرة المنتهی
بکم خوردن از عادت خویش خورد   توان خویشتن را ملک خوی کرد
کجا سیر وحشی رسد در ملک   نشاید پرید از ثری تا فلک

نخست آدمی سیرتی پیشه کن   پس آنگه ملک خوئی اندیشه کن
تو بر کرّهٔ توسنی بر کمر   نگر تا نپیچد ز حکم تو سر
که گر پالهنگ از کفت در گسیخت   تن خویشتن کشت و خون تو ریخت
باندازه خور زاد اگر مردمی   چنین پر شکم آدمی یا خمی
درون جای قوتست و ذکر و نفس * تو پنداری از بهر نانست و بس
کجا ذکر گنجد در انبان آز   بسختی نفس می کند پا دراز
ندارند تن پروران آگهی   که پر معده باشد ز حکمت تهی
دو چشم و شکم پر نگردد بهیچ   تهی بهتر این روده پیچ پیچ
چو دوزخ که سیرش کنند از وقید * دگر بانگ دارد که هل من مزید
همی میردت عیسی از لاغری * تو در بند آنی که خر پروری
بدین ای فرومایه دنیا مخر   تو خر را بانجیل عیسی مخر
مگر می نه بینی که دد را و دام   نینداخت جز حرص خوردن بدام
پلنگی که گردن کشد در وحوش   بدام افتد از بهر خوردن چو موش
چو موش آنکه نان و پنیرش خوری   بدامش در افتی و تیرش خوری

حکایت

شکم صوفئی را زبون کرد و فرج   دو دینار بر هر دو آن کرد خرج

یکی گفتش از دوستان در نهفت / چه کردی بدین هر دو دینار گفت
بدیناری از پشت راندم نشاط * بدیگر شکم را کشیدم بساط
فرومایگی کردم و ابلهی / که این همچنان پر نشد وان تهی
غذا گر لطیفست وگر سرسری / چو دیرت بدست اوفتد خوش خوری
سر آنگه ببالش نهد هوشمند / که خوابش بقهر آورد در کمند
مجال سخن تا نیابی مگوی / چو میدان نه بینی نگهدار گوی
مگوی و منه تا توانی قدم / از اندازه بیرون و ز اندازه کم

حکایت

برو اندرونی بدست آر پاک / شکم پر نخواهد شد الا بخاک
مرا حاجتی شانه عاج داد * که رحمت بر اخلاق حجاج باد
شنیدم که باری سگم خوانده بود * که از من بنوعی دلش مانده بود
بینداختم شانه کاین استخوان / نمی بایدم دیگرم سگ مخوان
مپندار اگر سرکه خود خورم / که جور خداوند حلوا برم
قناعت کن ای نفس بر اندکی / که سلطان و درویش بینی یکی
چرا پیش خسرو بخواهش روی / چو یکسو نهادی طمع خسروی
وگر خود پرستی شکم طبله کن / در خانهٔ این و آن قبله کن

وگر هر دو دست نفس گوید بده بخواری بگرداندت ده بده
قناعت سرافرازد ای مرد هوش سر پُر طمع بر نیاید ز دوش

حکایت

یکی با طمع پیش خوارزم شاه شنیدم که شد بامدادی پگاه
چو دیدش بخدمت دوتا گشت و راست دگر روی بر خاک مالید و خاست
پسر گفتش ای بابک نامجوی یکی مشکلت می بپرسم بگوی
نگفتی که قبله ست خاک حجاز چرا کردی امروز ازین سو نماز
مبر طاعت نفس شهوت پرست که هر ساعتش قبلهٔ دیگر است
طمع آب روی توقُّر بریخت برای دو جو دامنی دُر بریخت
چو سیراب خواهی شدن ز آب جوی چرا ریزی از بهر برف آب روی
مگر کز تنعُّم شکیبا شوی * وگر نه ضرورت بدرها شوی
برو خواجه کوتاه کن دست آز چه می بایدت ز آستین دراز
کسی را که دُرجِ طمع در نوشت نباید بکس عبد و خادم نوشت
توقُّع براند ز هر مجلست بران از خودش تا نراند کست

حکایت

یکی را تپ آمد ز صاحبدلان * کسی گفت شکّر بخواه از فلان

بگفت ای پسر تلخیِ مُردنم ❊ به از جورِ روئی تُرُش بردنم
شکر عاقل از دست آنکس نخورد ❊ که روی از تکبّر بر او سرکه کرد
مرو در پیِ هرچه دل خواهدت ❊ که تمکینِ تن نورِ جان کاهدت
کند مرد را نفسِ امّاره خوار * اگر هوشمندی عزیزش مدار
اگر هرچه باشد مرادت خوری ❊ ز دوران بسی نامرادی بری
تنورِ شکم دمبدم تافتن ❊ مُصیبت بود روزِ نا یافتن
به تنگی بریزاندت روی رنگ ❊ چو وقتِ فراخی کنی معده تنگ
کشد مردِ پرخواره بارِ شکم ❊ وگر در نیابد کشد بارِ غم
شکم بنده بسیار بینی خجل ❊ شکم نزد من تنگ بهتر که دل
دریغ آدمی زادهٔ پرمحل * که باشد چو اَنعام بل هم اَضل
مکن رحم بر گاو بسیار بار ❊ که بسیار خُسپ است و بسیار خوار
چو گاو ار همی بایدت فربهی ❊ چو خر تن بجورِ کسان درنهی

حکایت

چه آوردم از بصره دانی عجب ❊ حدیثی که شیرین‌تر است از رُطب
تنی چند در خرقهٔ راستان * گذشتیم بر طرفِ خُرماستان
یکی در میان معده انبار بود ❊ ازین تنگ چشمی شکم خوار بود

میان بست مسکین و شد بر درخت — وز آنجا بگردن درافتاد سخت
رئیس ده آمد که این را که کشت — بگفتم مزن بانگ بر ما درشت
شکم دامن اندر کشیدش ز شاخ — بود تنگ دل رودگان فراخ
نه هر بار خرما توان خورد و برد — لت انبان بد عاقبت خورد و مرد
شکم بند دست است و زنجیر پای — شکم بنده کمتر پرستد خدای
سراسر شکم شد ملخ لاجرم — بپایش کشد مور کوچک شکم

حکایت

یکی نیشکر داشت در طبقی — چپ و راست گردنده بر مشتری
بصاحبدلی گفت در کنج ده — که بستان و چون دست یابی بده
بگفت آن خردمند زیبا سرشت — جوابی که بر دیده باید نوشت
ترا صبر بر من نباشد مگر — ولیکن مرا باشد از نیشکر
حلاوت ندارد شکر در نیش — چو باشد تقاضای تلخ از پیش

حکایت

یکی را ز مردان روشن ضمیر — امیر ختن داد طاقی حریر
ز شادی چو گلبرگ خندان شگفت — ببوسید دستش بپوشید و گفت
چه خوب است تشریف شاه ختن — وزان خوبتر خرقهٔ خویشتن

گر آزاده‌ای بر زمین خسپ و بس   مکن بهر قالی زمین بوس کس

حکایت

یکی نان خورش جز پیازی نداشت   چو دیگر کسان برگ و سازی نداشت
یکی گفتش ای سفلهٔ روزگار   برو طبخی از خوان یغما بیار
بخواه و مدار از کس ای خواجه باک   که مقطوع روزی بود شرمناک
قبا بست و چابک نوردید دست   قبایش دریدند و دستش شکست
شنیدم که می‌گفت و خون می‌گریست   که مر خویشتن کرده را چاره چیست
بلاجوی باشد گرفتار آز * من و خانهٔ من بعد نان و پیاز
جوینی که از دست بازو خورم   به از میده بر خوان اهل کرم
چه دلتنگ خفت آن فرومایه دوش   که بر قبلهٔ دیگران کرد گوش

حکایت

یکی گربه در خانهٔ زال بود   که برگشته ایام و بد حال بود
روان شد به مهمانسرای امیر   غلامان سلطان زدندش به تیر
چکان خونش از استخوان می‌دوید   همی گفت و از هول جان می‌دوید
که گر جستم از دست این تیرزن * من و موش و ویرانهٔ پیرزن
نیرزد عسل جان من زخم نیش   قناعت نکوتر به دوشاب خویش

خداوند از آن بنده خرسند نیست　　　که راضی بقسم خداوند نیست

حکایت

یکی طفل دندان برآورده بود　　　پدر سر بفکرت فرو برده بود
که من نان و برگ از کجا آرمش　　　مروت نباشد که بگذارمش
چو بیچاره گفت این سخن پیش جفت　　　نگر تا زن او را چه مردانه گفت
مخور هول ابلیس تا جان دهد　　　همان کس که دندان دهد نان دهد
تواناست آخر خداوند روز　　　که روزی رساند تو چندین مسوز
نگارندهٔ کودک اندر شکم　　　نویسندهٔ عمر و روزیست هم
خداوندگاری که عبدی خرید　　　بدارد فکیف آنکه عبد آفرید
ترا نیست آن تکیه بر کردگار　　　که مملوک را بر خداوندگار
شنیدم که در روزگار قدیم　　　شدی سنگ در دست ابدال سیم
نپنداری این قول معقول نیست　　　چو راضی شدی سیم و سنگت یکیست
چو طفل اندرون دارد از حرص پاک　　　چه مشتی زرش پیش همت چه خاک
خبر ده بدرویش سلطان پرست　　　که سلطان ز درویش مسکین ترست
گدا را کند یک درم سیم سیر　　　فریدون بملک عجم نیم سیر
نگهبانی ملک و دولت بلاست　　　گدا پادشاهست و نامش گداست

گدائے که بر خاطرش بند نیست   به از بادشاهے که خرسند نیست
بخسپند خوش روستائی و جفت   بذوقے که سلطان در ایوان نخفت
اگر بادشاه است وگر پینه دوز   چو خفتند گردد شب هر دو روز
وگر سیل مرگ آمد و هر دو برد   چه بر تخت سلطان چه بر دشت گرد
چو بینی توانگر سر از کبر مست   برو شکرِ یزدان کن اے تنگ دست
نداری بحمد الله آن دسترس   که برخیزد از دستت آزار کس

حکایت

شنیدم که صاحبدلے نیک مرد   یکے خانه بر قامت خویش کرد
یکے گفت می دانمت دسترس   کزین خانه بهتر کنی گفت بس
چه می خواهم از طارم افراشتن   همینم بس از بهر بگذاشتن
مکن خانه بر راه سیل اے غلام   که کس را نگشت این عمارت تمام
نه از معرفت باشد و عقل و رائے * که بر ره کند کاروانے سرائے

حکایت

یکے سلطنت رانِ صاحب شکوه * فرو خواست رفت آفتابش بکوه
بشیخے دران بقعه کشور گذاشت   که در خانه قایم مقامے نداشت
چو خلوت نشین کوس دولت شنید   دگر ذوق در کنجِ خلوت ندید

چپ و راست لشکر کشیدن گرفت دل پردلان زور میدان گرفت
چنان سخت بازو شد و تیز چنگ که از جنگ جویان طلب کرد جنگ
ز قوم پراگنده خلقی بکشت دگر جمع گشتند همرای و پشت
چنان در حصارش کشیدند تنگ که عاجز شد از تیرباران و سنگ
بر نیک مردی فرستاد کس که صعبم فرو ماند فریادرس
بهمت مدد کن که شمشیر و تیر نه در هر وغائی بود دستگیر
چو بشنید عابد بخندید و گفت چرا نیم نانی نخورد و نخفت
ندانست قارون نعمت پرست که گنج سلامت بکنج اندرست

حکایت

کمالست در نفس مرد سلیم گرش زر نباشد چه نقصان و بیم
مپندار گر سفله قارون شود که طبع لئیمش دگرگون شود
وگر در نیابد کرم پیشه نان نهادش توانگر بود همچنان
مروت زمین است و سرمایه زرع بده کاصل خالی نماند ز فرع
خدای که از خاک مردم کند عجب دارم ار مردمی گم کند
ز نعمت نهادن بلندی مجوی که ناخوش کند آب استاده بوی
ببخشندگی کوش کآب روان بسیلش مدد می‌رسد ز آسمان

گر از جاه و دولت بیفتد لئیم — دگر باره نادر شود مستقیم
وگر قیمتی گوهری غم مدار — که ضایع نگرداندت روزگار
کلوخ ار چه افتاده باشد براه — نه بینی که در وی کند کس نگاه
وگر خردهٔ زر ز دندان گاز — بیفتد بشمعش بجویند باز
بدر می کند آبگینه ز سنگ — کجا ماند آئینه در زیر زنگ
هنر باید و دین و فضل و کمال — که گاه آید و گه رود جاه و مال

حکایت

شنیدم ز پیران شیرین سخن — که بود اندرین شهر پیری کهن
بسی دیده شاهان و دوران امر — سر آورده عمری ز تاریخ عمر
درخت کهن میوهٔ تازه داشت — که شهر از نکوئی پر آوازه داشت
عجب در زنخدان آن دلفریب — که هرگز نبودست بر سرو سیب
ز شوخی و مردم خراشیدنش — فرج دید در سر تراشیدنش
بموسی کهن عمر کوته امید — سرش کرد چون دست موسی سفید
ز سر تیزی آن آهنین دل که بود — بر عیب پری رخ زبان بر گشود
بموسی که کرد از نکوئیش کم — نهادند حالی سرش در شکم
چو چنگ از خجالت سر خوبروی — نگونسار و در پیشش افتاده موی

یکی را که خاطر درو رفته بود ‌ ‌ چو چشمان دلبندش آشفته بود
کسی گفت جور آزمودی و درد ‌ ‌ دگر گرد سودای باطل مگرد
نه مهرش بگردان چو پروانه پشت ‌ ‌ چو مقراض شمع جمالش بکشت
بر آمد خروش از هوادار چُست ‌ ‌ که تر دامنان را بود عهد سست
پسر خوش منش باید و خوب روی ‌ ‌ پدر گو بجهلش بینداز موی
مرا جان بمهرش بر آمیختست ‌ ‌ نه خاطر بموی در آویختست
چو روی نکو داری انُده مخور ‌ ‌ که موی ار بیفتد بروید دگر
نه پیوسته رز خوشهٔ تر دهد ‌ ‌ گهی برگ ریزد گهی بر دهد
بزرگان چو خور در حجاب اوفتند ‌ ‌ حسودان چو اخگر در آب اوفتند
برون آید از زیر ابر آفتاب ‌ ‌ بتدریج و اخگر بمیرد در آب
ز ظلمت مترس ای پسندیده دوست ‌ ‌ که ممکن بود کآب حیوان دروست
نه گیتی پس از جنبش آرام یافت ‌ ‌ نه سعدی سفر کرد تا کام یافت
دل از بی مرادی بفکرت مسوز ‌ ‌ شب آبستن است ای برادر بروز

باب هفتم در تربیت

سخن در صلاح است و تدبیر و خوی * نه در اسپ و میدان و چوگان و گوی
تو با دشمن نفس همخانهٔ * چه در بند پیکار بیگانهٔ
عنان باز پیچان نفس از حرام بمردی ز رستم گذشتند و سام
تو خود را چو کودک ادب کن بچوب بگرز گران مغز مردم مکوب
کس از چون تو دشمن ندارد غمی که با خویشتن بر نیائی همی
وجودِ تو شهریست پر نیک و بد تو سلطان و دستورِ دانا خرد
همانا که دونان گردن فراز درین شهر کبرند و سودا و آز
رضا و ورع نیکنامانِ حر * هوا و هوس رهزن و کیسه بر
چو سلطان عنایت کند با بدان کجا ماند آسایش بخردان
ترا شهوت و حرص و کبر و حسد چو خون در رگ اند و چو جان در جسد
گر این دشمنان تربیت یافتند سر از حکم و رای تو بر تافتند
هوا و هوس را نماند ستیز چو بینند سرپنجهٔ عقل تیز
رئیسی که دشمن سیاست نکرد هم از دستِ دشمن ریاست نکرد
چه حاجت درین باب گفتن بسی که حرفی بس ار کار بندد کسی

حکایت

اگر پائے در دامن آری چو کوہ   سرت ز آسمان بگذرد از شکوہ
زبان درکش اے مرد بسیاردان * کہ فردا قلم نیست بر بے زبان
صدف دار گوہر فشانان راز   دہان جز بلؤلؤ نکردند باز
فراوان سخن باشد آگندہ گوش * نصیحت نگیرد مگر در خموش
چو خواہی کہ گوئی نفس بر نفس * حلاوت نیابی ز گفتارِ کس
نباید سخن گفت ناساختہ * نشاید بُریدن نہ نینداختہ
تأمل کنان در خطا و صواب   بہ از ژاژ خایان حاضر جواب
کمال است در نفسِ انسان سخن   تو خود را بگفتار ناقص مکن
کم آواز ہرگز نہ بینی خَجِل   جَوے مشک بہتر زیک تودہ گل
حذر کن ز نادانِ دَہ مردہ گوے   چو دانا یکے گوے پروردہ گوے
صد انداختے تیر و ہر صد خطاست   اگر ہوشمندی یک انداز راست
چرا گوید آن چیز در خفیہ مرد   کہ گر فاش گردد شود روے زرد
مکن پیش دیوار غیبت بسے   بود کز پسش گوش دارد کسے
درونِ دلت شہر بند است راز   نگر تا نہ بیند در شہر باز
ازآن مردِ دانا دہان دوختست * کہ بیند کہ شمع از زبان سوختست

حکایت

تکش با غلامان یکی راز گفت　　　که این را نباید بکس باز گفت
بیک سالش آمد ز دل بر دهان　　　بیک روز شد منتشر در جهان
بفرمود جلّاد را بی دریغ　　　که بر دار سرهای اینان به تیغ
یکی زان میان گفت و زنهار خواست　　　مکش بندگان کین گناه از تو خاست
تو اوّل نه بستی که سرچشمه بود　　　چو سیلاب شد پیش بستن چه سود
تو پیدا مکن راز دل بر کسی　　　که او خود بگوید بر هر کسی
جواهر به گنجینه داران سپار　　　ولی راز با خویشتن پاس دار
سخن تا نگوئی برو دست هست　　　چو گفته شود یابد او بر تو دست
تو دانی که چون دیو رفت از قفس　　✽　نیاید بلاحول کس باز پس
سخن دیو بندیست در چاه دل　　　ببالای کام و زبانش مهل
توان باز دادن ره نرّه دیو　　　ولی باز نتوان گرفتن بریو
یکی طفل بر دارد از رخش بند　　　نیاید بصد رستم اندر کمند
مگو آنکه گر بر ملا اوفتد　　　وجودی ازو در بلا اوفتد
بدهقان نادان چه خوش گفت زن　　　بدانش سخن گوی یا دم مزن
مگوی آنچه طاقت نداری شنود　　　که جو کشته گندم نخواهی درود
چه نیکو زدست این مثل برهمن　　　بود حرمت هر کس از خویشتن

نباید که بسیار بازی کنی　　　که مر قیمت خویش را بشکنی

حکایت

یکی خوب خلق و خَلَق پوش بود * که در مصر یکچند خاموش بود

خردمند مردم ز نزدیک و دور　　　بگردش چو پروانه جویانِ نُور
تفکّر شبی با دلِ خویش کرد　　　که پوشیده زیرِ زبان است مرد
اگر همچنین سر بخود در بَرَم　　　چه دانند مردم که دانشورم
سخن گفت و دشمن بدانست و دوست　　　که در مصر نادان تر از وی اوست
حُضورش پریشان شد و کار زشت　　　سفر کرد و بر طاقِ مسجد نبشت
در آئینه گر خویشتن دیدمی　　　به بیدانشی پرده ندریدمی
چنین زشت از آن پرده برداشتم　　　که خود را نکو روی پنداشتم
کم آواز را باشد آواز تیز　　　چو گفتی و رونق نماندت گریز
ترا خامشی ای خداوند هوش　　　وقار است و نا اهل را پرده پوش
اگر عالمی هیبت خود مَبَر　　　وگر جاهلی پردهٔ خود مدر
ضمیر دل خویش منمای زود　　　که هرگه که خواهی توانی نمود
ولیکن چو پیدا شود راز مرد　　　بکوشش نشاید نهان باز کرد
قلم سرِّ سلطان چه نیکو نهفت　　　که تا کارد بر سر نبودش نگفت

بهایم خموش اند و گویا بشر　　پراگنده گوی از بهایم بتر
چو مردم سخن گفت باید بهوش　　وگر نه شدن چون بهایم خموش
بنطق است و عقل آدمی زاده فاش　　چو طوطی سخن گوی و نادان مباش

حکایت

یکی ناسزا گفت در وقت جنگ　　گریبان دریدند وی را چو چنگ
قفا خورده و عریان و گریان نشست　　جهاندیده گفتش ای خودپرست
چو غنچه گرت بسته بودی دهن　　دریده ندیدی چو گل پیرهن
سراسیمه گوید سخن بر گزاف　　چو طنبور بی مغز بسیار لاف
نه بینی که آتش زبانست و بس　　بآبی توان کشتنش در نفس
اگر هست مرد از هنر بهره ور　　هنر خود بگوید نه صاحب هنر
اگر مشکِ خالص تو داری مگوی　　که گر هست خود فاش گردد ببوی
بسوگند گفتن که زر مغربیست　　چه حاجت محک خود بگوید که چیست
بگویند از این حرف گیران هزار　　که سعدی نه اهل است و آمیزگار
روا باشد ار پوستینم درند　　که طاقت ندارم که مغزم برند

حکایت

عَضُد را پسر سخت رنجور بود　　شِکیب از نهاد پدر دور بود

یکی پارسا گفتش از روی پند — که بگذار مرغان وحشی ز بند
قفسهای مرغ سحرخوان شکست — که در بند ماند چو زندان شکست
نگه داشت بر طاق بستان سرای — یکی نامور بلبل خوش سرای
پسر صبحدم سوی بستان شتافت — جز آن مرغ بر طاق ایوان نیافت
بخندید کای بلبل خوش نفس — تو از گفت خود مانده در قفس
ندارد کسی با تو ناگفته کار — ولیکن چو گفتی دلیلش بیار
چو سعدی که چندی زبان بسته بود — ز طعن زبان آوران رسته بود
کسی گیرد آرام دل در کنار — که از صحبت خلق گیرد کنار
مکن عیب خلق ای خردمند فاش — بعیب خود از خلق مشغول باش
چو باطل سرایند مگمار گوش — چو بی ستر بینی بصیرت بپوش

حکایت

شنیدم که در بزم ترکان مست — مریدی دف و چنگ مطرب شکست
چو چنگش کشیدند حالی بموی — غلامان چو دف برزدندش بروی
شب از درد چوگان و سیلی نخفت — دگر روز پیرش بتعلیم گفت
نخواهی که باشی چو دف روی ریش — چو چنگ ای برادر سر انداز پیش
دو کس گرد دیدند و آشوب و جنگ * پراگنده نعلین و پرنده سنگ

یکی فتنه دید از طرف بر شکست   یکی در میان آمد و سر شکست
کسی خوشتر از خویشتن دار نیست   که با خوب و زشتت کسش کار نیست
ترا دیده در سر نهادند و گوش   دهن جای گفتار و دل جای هوش
مگر باز دانی نشیب از فراز   نگوئی که این کوته است آن دراز

حکایت

چنین گفت پیری پسندیده هوش   خوش آید سخنهای پیران بگوش
که در هند رفتم بکنجی فراز   چه دیدم چو یلدا سیاهی دراز
در آغوش او دختری چون قمر   فرو برده دندان بلبهاش در
چنان تنگش آورده اندر کنار * که پنداری اللیل یغشی النهار
مرا امر معروف دامن گرفت   فضول آتشی گشت و دامن گرفت
طلب کردم از پیش و پس چوب و سنگ   که ای ناخدا ترس بی نام و ننگ
بتشنیع و دشنام و آشوب و زجر   سپید از سیه فرق کردم چو فجر
شد آن ابر ناخوش ز بالای باغ   پدید آمد آن بیضه از زیر زاغ
ز لاحول آن دیو هیکل بجست   پری پیکر اندر من آویخت دست
که ای زرق سجادهٔ ازرق پوش   سیه کار دنیا خر دین فروش
مرا عمرها دل ز کف رفته بود   برین شخص و جان بر وی آشفته بود

کنون پخته شد لقمهٔ خام من ‌‌‌‌ ‌ که گرمش بدر کردی از کام من
تظلّم بر آورد و فریاد خواند ‌ ‌ که شفقت بر افتاد و رحمت نماند
نماند از جوانان کسی دستگیر ‌ ‌ که بستاندم داد ازین مرد پیر
که شرمش نیاید ز پیری همی ‌ ‌ زدن دست در ستر نامحرمی
همی کرد فریاد دامن بچنگ ‌ ‌ مرا مانده سر در گریبان زننگ
برون رفتم از جامه در دم چو سیر ‌ ‌ که ترسیدم از زجر برنا و پیر
برهنه دوان رفتم از پیش زن ‌ ‌ که در دست او جامه بهتر که من
پس از مدّتی کرد بر من گذار ‌ ‌ که می دانیم گفتمش زینهار
که من توبه کردم بدست تو بر ‌ ‌ که گرد فضولی نگردم دگر
کسی را نیاید چنین کار پیش ‌ ‌ که عاقل نشیند پس کار خویش
ازین شنعت این پند برداشتم ‌ ‌ دگر دیده نادیده انگاشتم
زبان درکش ار عقل داری و هوش ‌ ‌ چو سعدی سخن گوی ورنه خموش

حکایت

یکی پیش داود طائی نشست * که دیدم فلان صوفی افتاده مست
قی آلوده دستار و پیراهنش ‌ ‌ گروهی سگان حلقه پیرامنش
چو فرخنده خوی این حکایت شنید ‌ ‌ ز گوینده ابرو بهم در کشید

زمانی برآشفت و گفت ای رفیق　　بکار آید امروز یار شفیق
برو زان مقام شنیعش بیار　　که در شرع نهیست و در خرقه عار
به پشتش در آور چو مردان که مست　　عنان سلامت ندارد بدست
نیوشیده شد زین سخن تنگدل　　بفکرت فرو رفت چون خر بگل
نه زهره که فرمان نگیرد بگوش　　نه یارا که مست اندر آرد بدوش
زمانی به پیچید و درمان ندید　　ره سرکشیدن ز فرمان ندید
میان بست و بی اختیارش بدوش　　در آورد و شهری برو عام جوش
یکی طعنه می زد که درویش بین　　زهی پارسایان پاکیزه دین
تو این صوفیان بین که می خورده اند　　مُرقّع بسیکی گرو کرده اند
اشارت کنان این و آنرا بدست　　که این سرگران است و ان نیم مست
بگردن بر از جورِ دشمن حُسام　　به از شُنعت شهر و جوشِ عوام
بلا خورد و روزی بمحنت گذاشت　　بناکام بردش بجایی که داشت
شب از شرمساری و فکرت نخفت　　بخندید طائی دگر روز و گفت
مریز آب روی برادر بکوی　　که دهرت نریزد بشهر آب روی

حکایت

بد اندر حق مردم نیک و بد　　مگو ای جوانمرد صاحب خرد

که بد مرد را خصم خود می‌کنی   وگر نیک مردست بد می‌کنی
ترا هرکه گوید فلان کس بدست * چنین دان که در پوستین خودست
که فعل فلان را بباید بیان * وزین فعل بد می‌نماید عیان
ببد گفتن خلق چون دم زدی   اگر راست گوی سخن هم بدی

حکایت

زبان کرد شخصی بغیبت دراز   بدو گفت داننده سرفراز
که یاد کسان پیش من بد مکن   مرا بدگمان در حق خود مکن
گرفتم ز تمکین او کم ببود   نخواهد بجاه تو اندر فزود

حکایت

کسے گفت پنداشتم طیبت است   که دُزدی بسامان تر از غیبت است
بدو گفتم اے یار آشفته هوش   شگفت آمد آن داستانم بگوش
بناراستی در چه بینی بهی   که بر غیبتش مرتبت می‌نهی
بلے گفت دُزدان تهور کنند   ببازوے مردی شکم پر کنند
چه می‌خواهد از غیبت آن ساده مرد   که دیوان سیه کرد و چیزے نخورد

حکایت

مرا در نظامیه ادرار بود * شب و روز تلقین و تکرار بود

استاد را گفتم ای پرخرد فلان یار بر من حسد می برد
چو من داد معنی دهم در حدیث برآید بهم اندرون خبیث
شنید این سخن پیشوای ادب به تندی برآشفت و گفت ای عجب
حسودی پسندت نیاید ز دوست که معلوم کردت که غیبت نکوست
گر او راه دوزخ گرفت از خسی ازین راه دیگر تو در وی رسی

حکایت

کسی گفت حجاج خون خواره ایست ✻ دلش همچو سنگ سیه پاره ایست
نترسد همی ز آه و فریاد خلق خدایا تو بستان ازو داد خلق
جهاندیده پیر دیرینه زاد جوان را یکی پند پیرانه داد
کزو داد مظلوم مسکین او بخواهند و از دیگران کین او
تو دست ازوی و روزگارش بدار که خود زیر دستش کند روزگار
نه بیداد ازو بهره مند آیدم نه نیز از تو غیبت پسند آیدم
بدوزخ برد مدبری را گناه ✻ که پیمانه پر کرد و دیوان سیاه
دگر کس بغیبت پیش می دود مبادا که تنها بدوزخ رود

حکایت

شنیدم که از پارسایان یکی بطیبت بخندید با کودکی

دگر پارسایان خلوت نشین بعیبش فتادند در پوستین

بآخر نماند این حکایت نهفت بصاحب نظر باز گفتند و گفت

مدر پرده بر یار شوریده حال نه طیبت حرام است و غیبت حلال

حکایت

بطفلی درم رغبت روزه خاست ندانستمی چپ کدام است و راست

یکی عابد از پارسایان کوی همی شستن آموختم دست و روی

که بسم الله اول بسنت بگوی دوم نیت آور سوم کف بشوی

پس آنگه دهن شوی و بینی سه بار مناخر بانگشت کوچک بخار

بسبابه دندان پیشین بمال * که نهی است در روزه بعد از زوال

وز آن پس سه مشت آب بر روی زن ز رستنگه موی سر تا ذقن

دگر دستها تا بمرفق بشوی ز تسبیح و ذکر آنچه دانی بگوی

دگر مسح سر بعد از آن غسل پای همین است و ختمش بنام خدای

کس از من نداند درین شیوه به نه بینی که فرتوت شد پیر ده

شنید این سخن دهخدای قدیم بشورید و گفت ای خبیث رجیم

نه مسواک در روزه گفتی خطاست * بنی آدم مرده خوردن رواست

دهن گو ز ناگفتنیها نخست بشوی آن که از خوردنیها بشست

کسی را که نام آمد اندر میان — به نیکوترین نام و نعتش بخوان
چو همواره گویی که مردم خرند — مبر ظن که نامت چو مردم برند
چنان گوی سیرت بکوی اندرم — که گفتن توانی برو اندرم
وگر شرمت از دیدهٔ ناظر است * نه ای بی بصر غیب دان حاضر است
نیاید همی شرمت از خویشتن — کزو فارغ و شرم داری ز من

حکایت

طریقت شناسان ثابت قدم — بخلوت نشستند چندی بهم
یکی زان میان غیبت آغاز کرد — در ذکر بیچارهٔ باز کرد
کسی گفتش ای یار شوریده رنگ — تو هرگز غزا کردهٔ در فرنگ
بگفت از پس چار دیوار خویش — همه عمر ننهاده ام پای پیش
چنین گفت درویش صادق نفس — ندیدم چنین سخت برگشته کس
که کافر ز پیکارش ایمن نشست — مسلمان ز جور زبانش نرست

حکایت

چه خوش گفت دیوانهٔ مرغزی — حدیثی کزو لب بدندان گزی
من ار نام مردم بزشتی برم — نگویم بجز غیبت مادرم
که دانند پروردگان خرد — که طاعت همان به که مادر برد

رفیقی که غایب شد ای نیکنام　　دو چیز است ازو بر رفیقان حرام

یکی آنکه مالش بباطل خورند　　دوم آنکه نامش بزشتی برند

هر آن کو برد نام مردم بعار　　تو شکرِ خود از وی توقع مدار

که اندر قفای تو گوید همان　　که پیش تو گفت از پس مردمان

کسی پیش من در جهان عاقل است　　که مشغولِ خود وز جهان غافل است

حکایت

سه کس را شنیدم که غیبت رواست　　چو زین در گذشتی چهارم خطاست

یکی پادشاهی ملامت پسند　　کزو بر دلِ خلق بینی گزند

حلال است ازو نقل کردن خبر　　مگر خلق باشند ازو بر حذر

دوم پرده بر بی‌حیائی متن　　که خود می‌درد پردهٔ خویشتن

ز حوضش مدار ای برادر نگاه　　که او می‌در افتد بگردن بچاه

سیوم گر ترازوی ناراست خوی　　ز فعلِ بدش هرچه دانی بگوی

حکایت

شنیدم که دزدی در آمد ز دشت　　بدروازهٔ سیستان در گذشت

بدزدید بقال ازو نیم دانگ　　برآورد دزدِ سیه کار بانگ

خدایا تو شب رو بآتش مسوز ✲ که ره می‌زند سیستانی بروز

حکایت

یکی گفت با صوفیی در صفا   ندانی فلانت چه گفت از قفا
بگفتا خموش ای برادر بخفت   ندانسته بهتر که دشمن چه گفت
کسانی که پیغام دشمن برند * ز دشمن همانا که دشمن ترند
کسی قول دشمن نیارد بدوست   مگر آنکه در دشمنی یار اوست
نیارست دشمن جفا گفتنم   چنان کز شنیدن بلرزد تنم
تو دشمن تری کاوری بر دهان   که دشمن چنین گفت اندر نهان
سخن چین کند تازه جنگ قدیم   بخشم آورد نیک مرد سلیم
از آن همنشین تا توانی گریز   که مر فتنهٔ خفته را گفت خیز
سیه چال مرد اندرو بسته پای   به از فتنه از جای بردن بجای
میان دو تن جنگ چون آتش است   سخن چین بدبخت هیزم کش است

حکایت

فریدون وزیری پسندیده داشت   که روشن دل و دوربین دیده داشت
رضای حق اول نگه داشتی   دگر پاس فرمان شه داشتی
نهد عامل سفله بر خلق رنج   که تدبیر ملک است و توفیر گنج
اگر جانب حق نداری نگاه   گزندت رساند هم از پادشاه

یکی رفت پیش ملک بامداد   که هر روزت آسایش و کام باد

غرض بشنو از من نصیحت پذیر   ترا در جهان دشمن است این وزیر

کس از خاص لشکر نماندست و عام   که سیم و زر از وی ندارند وام

بشرطی که چون شاهِ گردن فراز   بمیرد دهند آن زر و سیم باز

نخواهد ترا زنده آن خودپرست   مبادا که نقدش نیاید بدست

یکی سوی دستورِ دولت پناه   بچشم سیاست نگه کرد شاه

که در صورت دوستان پیشِ من   بخاطر چرائی بد اندیش من

زمین پیش تختش ببوسید و گفت   چو پرسیدی اکنون نشاید نهفت

چنین خواهم ای نامور پادشاه   که باشد چو من عالمت نیکخواه

چو مرگت بود وعدهٔ سیم من   بقا بیش خواهندت از بیم من

نخواهی که مردم بصدق و نیاز   سرت سبز خواهند و عمرت دراز

غنیمت شمارند مردم دعا   که جوشن بود پیش تیرِ بلا

پسندید ازو شهریار آنچه گفت   گل رویش از تازگی برشگفت

ز قدر و مکانی که دستور داشت   مکانش بیفزود و قدرش فراشت

ندیدم ز غماز سرگشته‌تر   نگون طالع و بخت برگشته‌تر

بنادانی و تیره رایی که اوست   خلاف افگند درمیان دو دوست

کنند این و آن خوش دگرباره دل — وی اندر میان کوربخت و خجل
میان دو کس آتش افروختن — نه عقل است خود در میان سوختن
چو سعدی کسی ذوق خلوت چشید — که از هر دو عالم زبان درکشید
بگو آنچه دانی سخن سودمند — وگر هیچ کس را نیاید پسند
که فردا پشیمان برآرد خروش — که آوخ چرا حق نکردم بگوش

حکایت

زن خوب فرمان بر پارسا — کند مرد درویش را پادشا
برو پنج نوبت بزن بر درت — که یاری موافق بود در برت
همه روز اگر غم خوری غم مدار — چو شب غمگسارت بود در کنار
کرا خانه آباد و همخوابه دوست — خدا را برحمت نظر سوی اوست
چو مستور باشد زن خوب روی — بدیدار او در بهشت است شوی
کسی برگرفت از جهان کام دل — که یکدل بود با وی آرام دل
اگر پارسا باشد و خوش سخن — نگه در نکوئی و زشتی مکن
زن خوش منش دلستان ترکه خوب — که آمیزگاری بپوشد عیوب
ببرد از پری چهره زشت خوی — زن دیو سیمای خوش طبع گوی
چو حلوا خورد سرکه از دست شوی — نه حلوا خورد سرکه اندوده روی

دل آرام باشد زن نیک خواه — ولیک از زن بد خدایا پناه
چو طوطی کلاغش بود هم نفس — غنیمت شمارد خلاص از قفس
سر اندر جهان نه بآوارگی — وگرنه بنه دل به بیچارگی
تهی پای رفتن به از کفش تنگ — بلای سفر به که در خانه جنگ
بزندان قاضی گرفتار به — که در خانه دیدن بر ابرو گره
سفر عید باشد بران کدخدای — که بانوی زشتش بود در سرای
در خرّمی بر سرائی ببند — که بانگ زن از وی بر آید بلند
چو زن راه بازار گیرد بزن — وگرنه تو در خانه بنشین چو زن
اگر زن ندارد سوی مرد گوش — سراویل کحلیش در مرد پوش
زنی را که جهل است و ناراستی — بلای سر خود نه زن خواستی
چو در کیلهٔ جو امانت شکست — از انبار گندم فروشوی دست
بر آن بندهٔ حق نیکوئی خواستست — که با وی دل و دست زن راستست
چو در روی بیگانه خندید زن — دگر مرد گو لاف مردی مزن
ز بیگانگان چشم زن کور باد — چو بیرون شد از خانه در گور باد
زن شوخ چون دست در قلیه کرد — برو گو بنه پنجه در روی مرد
چو بینی که زن پای بر جای نیست — ثبات از خردمندی و رای نیست

گریز از کفش در دهان نهنگ — که مردن به از زندگانی به ننگ

بپوشانش از مرد بیگانه روے — وگر نشنود چه زن آنگه چه شوے

زن خوب خوش طبع بخت است و یار — رها کن زن زشت ناسازگار

چه نغز آمد این یک سخن زان دو تن — که بودند سرگشته از دستِ زن

یکے گفت کس را زن بد مباد — دگر گفت زن در جهان خود مباد

زن نو کن اے دوست هر نوبهار — که تقویم پارین نیاید بکار

کسے را که بینی گرفتار زن — مکن سعدیا طعنه بروے مزن

تو هم جور بینی و بارش کشی — اگر یک شبے در کنارش کشی

حکایت

جوانے ز ناسازگاری جفت — بر پیر مردے بنالید و گفت

گرانبار زے از دست این خصم چیر — چنان می برم کاسیا سنگ زیر

بسختی بنه گفتش اے خواجه دل — کس از صبر کردن نگردد خجل

بشب سنگ بالاے اے خانه سوز — چرا سنگِ زیرین نباشی بروز

چو از گلبنے دیده باشی خوشی — روا باشد ار بار خارش کشی

درختے که پیوسته بارش خوری — تحمل کن آنگه که خارش خوری

گفتار

پسر چون ز ده برگذشتش سنین * ز نامحرمان گو فراتر نشین
بر پنبه آتش نشاید فروخت — که تا چشم برهم زنی خانه سوخت
چو خواهی که نامت بماند بجای — پسر را خردمندی آموز و رای
چو فرهنگ و رایش نباشد بسی — بمیری و از تو نماند کسی
بسا روزگارا که سختی برد — پسر چون پدر نازکش پرورد
خردمند و پرهیزگارش بدار — گرش دوست داری بنازش مدار
بخردی درش زجر و تعلیم کن — به نیک و بدش وعده و بیم کن
نوآموز را ذکر و تحسین و زه — ز توبیخ و تهدید استاد به
بیاموز پرورده را دسترنج — وگر دست داری چو قارون بگنج
چه دانی که گردیدن روزگار — بغربت بگرداندش در دیار
مکن تکیه بر دستگاهی که هست — که باشد که نعمت نماند بدست
چو بر پیشهٔ باشدش دسترس — کجا دست حاجت برد پیش کس
بپایان رسد کیسهٔ سیم و زر — نگردد تهی کیسهٔ پیشه ور
ندانی که سعدی مراد از چه یافت — نه هامون نوشت و نه دریا شکافت
بخردی بخورد از بزرگان قفا — خدا دادش اندر بزرگی صفا
هر آن کس که گردن بفرمان نهد — بسی بر نیاید که فرمان دهد

هر آن طفل کو جور آموزگار　　نه بیند جفا بیند از روزگار

پسر را نکو دار و راحت رسان　　که چشمش نماند بدست کسان

هر آن کس که فرزند را غم نخورد　　دگر کس غمش خورد و بدنام کرد

نگه دار از آموزگار بدش　　که بدبخت و گمره کند چون خودش

سیه نامه‌تر زان مخنث مخواه * که پیش از خطش روی گردد سیاه

ازان بی حمیت بباید گریخت　　که نامردیش آب مردان بریخت

پسر کو میان قلندر نشست　　پدر گو ز خیرش فروشوی دست

دریغش مخور بر هلاک و تلف * که پیش از پدر مرده به ناخلف

حکایت

شبی دعوتی بود در کوی من　　ز هر جنس مردم دران انجمن

چو آواز مطرب درآمد ز کوی　　بگردون شد از عاشقان های و هوی

پری پیکری بود محبوب من　　بدو گفتم ای لعبت خوب من

چرا با رفیقان نه آئی بجمع　　که روشن کنی مجلس ما چو شمع

شنیدم که می رفت و با خویشتن　　همی گفت با من که ای یار من

محاسن چو مردان نداری بدست　　نه مردی بود پیش مردان نشست

گفتار

خرابت کند شاهد خانه کن | برو خانه آباد گردان بزن
نشاید هوس باختن با گلی | که هر بامدادش بود بلبلی
چو خود را بهر مجلسی شمع کرد | تو دیگر چو پروانه گردش مگرد
زن خوب و خوش خوی و آراسته | چه ماند بنادان نو خاسته
برو دم چو غنچه دمی از وفا | که از خنده افتد چو گل در قفا
نه چون کودک پیچ بر پیچ سنگ | که چون مقل نتوان شکستن بسنگ
مبین دلفریبش چو حور بهشت | کزان روی دیگر چو دیوار زشت
گرش پای بوسی ندارد سپاس | وگر خاک باشی ندارد هراس
سر از مغز و دست از درم کن تهی | چو خاطر بفرزند مردم دهی
مکن بد بفرزند مردم نگاه | که فرزند خویشت بر آید تباه

حکایت

درین شهر باری بسمعم رسید | که بازارگانی غلامی خرید
شبانگه مگر دست بردش بسیب | که سیمین زنخ بود و خاطر فریب
پری چهره هرچه اوفتادش بدست | بکین در سر و مغز نادان شکست
نه هر جا که بینی خط دلفریب | توانی طمع کردنش در کتیب
گوا کرد بر خود خدا و رسول | که دیگر نگردم بگرد فضول

رحیل آمدش هم درین هفته پیش   دل افگار و سر بسته و روی ریش
چو بیرون شد از کازرون یک دو میل * به پیش آمدش سنگلاخ مهیل
بپرسید کین قلعه را نام چیست   که بسیار بیند عجب هر که زیست
چنین گفتش از کاروان همدمی * مگر تنگ تُرکان ندانی همی
برنجید چون تنگِ ترکان شنید   تو گفتی که دیدارِ دشمن بدید
سیه را یکی بانگ برداشت سخت   که دیگر چه رانی بینداز رخت
نه عقل است و نه معرفت یک جَوَم   اگر من دگر تنگِ ترکان روم
در شهوت نفس کافر ببند   وگر عاشقی لت خور و سر ببند
چو مر بندهٔ را همی پروری   بهیبت برآرش کزو برخوری
وگر سیدش لب بدندان گزد   دماغ خداوندگاری بزد
غلام آبکش باید و خشت زن * بود بنده نازنین مُشت زن

حکایت

گروهی نشینند با خوش پسر   که ما پاکبازیم و صاحب نظر
ز من پُرس فرسودهٔ روزگار   که بر سُفرهٔ حسرت خورد روزه دار
ازآن تُخمِ خُرما خورد گوسفند   که قفل است بر تنگِ خرما بند
سر گاوِ عصّار ازآن درگه است * که از کنجدش ریسمان کوته است

حکایت

یکی صورتی دید صاحب جمال — بگردیدش از شورش عشق حال
بر انداخت بیچاره چندان عرق * که شبنم بر آرد بهشتی ورق
گذر کرد بقراط بروی سوار * بپرسید کین را چه افتاد کار
کسی گفتش این عابد پارساست — که هرگز خطایی ز دستش نخاست
رود روز و شب در بیابان و کوه — ز صحبت گریزان ز مردم ستوه
ربودست خاطر فریبی دلش — فرو رفته پای نظر در گلش
چو آید ز خلقش ملامت بگوش — بگوید که چند از ملامت خموش
مگوی ار بنالم که معذور نیست — که فریادم از علتی دور نیست
نه این نقش دل می رباید ز دست * دل آن می رباید که این نقش بست
شنید این سخن مرد کار آزمای — کهن سال پروردهٔ پخته رای
بگفت ارچه صیت نکوئی رود * نه با هر کسی هرچه گوئی رود
نگارنده را خود همین نقش بود * که شوریده را دل بیغما ربود
چرا طفلِ یک روزه هوشش نبرد — که در صُنع دیدن چه بالغ چه خرد
مُحقّق همان بیند اندر اِبل — که در خوبرویانِ چین و چگل
نقابیست هر سطرِ من زین کتیب * فرو هشته بر عارضِ دلفریب

معانیست در زیر حرف سیاه   چو در پرده معشوق و در میغ ماه
در اوقات سعدی نگنجد ملال * که دارد پس پرده چندین ملال
مرا کین سخنهاست مجلس فروز   چو آتش درو روشنای و سوز
نرنجم ز خصمان اگر برطپند   کزین آتش پارسی در تب اند

گفتار

اگر در جهان از جهان رسته ایست   در از خلق بر خویشتن بسته ایست
کس از دست جور زبانها نرست   اگر خود نمایست اگر حق پرست
اگر بر پری چون ملک ز آسمان   بدامن در آویزدت بد گمان
بکوشش توان دجله را پیش بست   نشاید زبان بد اندیش بست
فراهم نشینند تردامنان   که این زهد خشک است و آن دام نان
تو روی از پرستیدن حق مپیچ   بهل تا نگیرند خلقت بهیچ
چو راضی شد از بنده یزدان پاک   گر اینها نگردند راضی چه باک
بد اندیش خلق از حق آگاه نیست   ز غوغای خلقش بحق راه نیست
از آن ره بجایی نیاورده اند   که اول قدم پی غلط کرده اند
دو کس بر حدیثی گمارند گوش * ازین تا بدان ز اهرمن تا سروش
یکی پند گیرد دگر نا پسند * نه پردازد از حرف گیری به پند

فرو مانده در کنج تاریک جاے   چه دریابد از جامِ گیتی نماے
مپندار اگر شیر و گر روبهی   کز اینان بمردی و حیلت رهی
اگر کُنج خلوت گُزیند کسے   که پرواے صحبت ندارد بسے
مذمّت کنندش که زرق است و ریو   ز مردم چنان می گریزد که دیو
اگر خنده رو هست و آمیزگار   عفیفش ندانند و پرهیزگار
غنی را بغیبت بکاوند پوست   که فرعون اگر هست در عالم اوست
اگر بے نوائے بگرید بسوز   نگون بخت خوانندش و تیره روز
اگر مرد درویش در سختی است   بگویند از اِدبار و بدبختی است
وگر کامرانی درآید ز پائے   غنیمت شمارند و فضلِ خداے
که تا چند ازین جاه و گردنکشی   خوشی را بود در قفا ناخوشی
وگر تنگدستے تنک مایهٔ   سعادت بلندش کند پایهٔ
بخائیدش از کینه دندان بزهر   که دون پرور است این فرومایه دهر
چو بینند کارے بدستت درست   حریصت شمارند و دنیاپرست
وگر دستِ همّت بداری ز کار * گدا پیشه دانندت و پُخته خوار
اگر ناطقی طبل پر یاوهٔ   وگر خامُشی نقشِ گرماوهٔ
تحمّل کنان را نخوانند مرد   که بیچاره از بیم سر بر نکرد

وگر در سرش هول و مردانگیست — گریزند ازو کین چه دیوانگیست
تعنّت کنندش گر اندک خورست — که مالش مگر روزیِ دیگرست
وگر نغز و پاکیزه باشد خورش — شکم بنده خوانند و تن پرورش
وگر بی تکلّف زید مالدار — که زینت بر اهلِ تمیزست عار
زبان در نهندش بایذا چو تیغ — که بدبخت زر دارد از خود دریغ
وگر کاخ و ایوان منقّش کند — تنِ خویش را کسوتی خوش کند
بجان آید از دستِ طعنه زنان — که خود را بیاراست همچو زنان
اگر پارسائی سیاحت نکرد — سفر کرده گانش نخوانند مرد
که نا رفته بیرون ز آغوشِ زن — کدامش هنر باشد و رای و فن
جهاندیده را هم بدرند پوست — که سرگشتهٔ بخت برگشته اوست
گرش حظ از اقبال بودی و بهر — زمانه نراندی ز شهرش بشهر
عزب را نکوهش کند خرده بین — که می رنجد از خفت و خیزش زمین
وگر زن کند گوید از دستِ دل — بگردن در افتاده چون خر بگل
نه از جورِ مردم رهد زشت روی — نه شاهد ز نامردمِ زشت گوی
اگر بر کند خشم روزی ز جای — سراسیمه خوانندش و تیره رای
وگر بردباری کند از کسی — بگویند غیرت ندارد بسی

سخی را باندازه گوینده بس * که فردا دو دستت بود پیش کس
وگر قانع و خویشتن دار گشت * بتشنیع خلقی گرفتار گشت
که همچون پدر خواهد این سفله مرد * که نعمت رها کرد و حسرت ببرد
که یارد بکنج سلامت نشست * که پیغمبر از خبث دشمن نرست
خدا را که مانند و انباز و جفت * ندارد شنیدی که ترسا چه گفت
رهای نیابد کس از دست کس * گرفتار را چاره صبر است و بس

حکایت

جوانی هنرمند و فرزانه بود * که در وعظ چالاک و مردانه بود
نکونام و صاحبدل و حق پرست * خط عارضش خوشتر از خط دست
قوی در بلاغات و در نحو چست * ولی حرف ابجد نگفتی درست
مگر لکنتی بودش اندر زبان * که تحقیق معجم نکردی بیان
یکی را بگفتم ز صاحبدلان * که دندان پیشین ندارد فلان
برآمد ز سودای من سرخ روی * کزین جنس بیهوده دیگر مگوی
تو در وی همان عیب دیدی که هست * ز چندان هنر چشم عقلت ببست
یقین بشنو از من که روز یقین * نه بینند بد مردم نیک بین
یکی را که فضل است و فرهنگ و رای * گرش پای عصمت بلغزد ز جای

بیک خرده مپسند بر وی جفا * بزرگان چه گفتند خذ ما صفا
بود خار و گل باهم ای هوشمند * چه در بند خاری تو گلدسته بند
کرا زشت خوئی بود در سرشت * نه بیند ز طاوس جز پای زشت
صفائی بدست آر ای خیره روی * که ننماید آئینه تیره روی
طریقی طلب کز عقوبت رهی * نه حرفی که انگشت بر وی نهی
منه عیب خلق ای خردمند پیش * که چشمت فرو دوزد از عیب خویش
چرا دامن آلوده را حد زنم * چو در خود شناسم که تر دامنم
نشاید که با کس درشتی کنی * که خود را بتاویل پشتی کنی
چو بد ناپسند آیدت خود مکن * پس آنگه بهمسایه گو بد مکن
من ار حق پرستم وگر خودنمای * برون با تو دارم درون با خدای
چو ظاهر بعفت بیاراستم * تصرف مکن در کژ و راستم
اگر سیرتم خوب وگر منکرست * خدایم بسر از تو داناترست
کسی را بکردار بد کن عذاب * که چشم از تو دارد به نیکی ثواب
تو خاموش اگر من بهم یا بدم * که حمالِ سود و زیان خودم
نکوکاری از مردم نیک رای * یکی را بده می نویسد خدای
تو نیز ای پسر هر کرا یک هنر * به بینی ز ده عیبش اندر گذر

نه یک عیب او را بانگشت هیچ جهانی فضیلت برآور بهیچ
چو دشمن که بر شعر سعدی نگاه بنفرت کند اندرون تباه
ندارد بصد نکتهٔ نغز گوش چو زحفی ببیند برآرد خروش
جز این علتش نیست کان بدپسند حسد دیدهٔ نیک بینش بکند
نه مر خلق را صُنع باری سرشت سیاه و سپید آمد و خوب و زشت
نه هر چشم و ابرو که بینی نکوست بخور مغز پسته بینداز پوست

باب هشتم در شکر

نفس می نیارم زد از شکرِ دوست * که شکری ندانم که در خوردِ اوست
عطائیست هر موی از او بر تنم ‌ ‌ چگونه بهر موی شکری کنم
ستایش خداوندِ بخشنده را ‌ ‌ که موجود کرد از عدم بنده را
کرا قوّتِ وصفِ احسانِ اوست ‌ ‌ که اوصاف مستغرقِ شانِ اوست
بدیعی که شخص آفریند ز گل ‌ ‌ روان و خرد بخشد و هوش و دل
ز پشت پدر تا بپایان شیب ‌ ‌ نگر تا چه تشریف دادت ز غیب
چو پاک آفریدت بهش باش و پاک * که ننگ است ناپاک رفتن بخاک
پیاپی بیفشان از آئینه گرد ‌ ‌ که صیقل نگیرد چو زنگار خورد
نه در ابتدا بودی آبِ منی * اگر مردی از سر بدر کن منی
چو روزی بسعی آوری سوی خویش ‌ ‌ مکن تکیه بر زور بازوی خویش
چرا حق نمی بینی ای خودپرست ‌ ‌ که بازو بگردش در آورد دست
چو آید بکوشیدنت پیش چیز * بتوفیقِ حق دان نه از سعیِ خویش
بسرپنجگی کس نبردست گوی ‌ ‌ سپاسِ خداوندِ توفیق گوی
تو قائم بخود نیستی یک قدم * ز غیبت مدد می رسد دم بدم
نه طفل زبان بسته بودی ز لاف ‌ ‌ همی روزی آمد بجوفت ز ناف

چو نافش بریدند روزی گسست　　به پستان مادر در آویخت دست
غریبی که رنج آورد دهر پیش　　بدارو دهند آبش از شهر خویش
پس او در شکم پرورش یافتست　　ز انبان معده خورش یافتست
دو پستان که امروز دلخواه اوست　　دو چشمه هم از پرورشگاه اوست
کنار و بر مادر دلپذیر　　بهشت است و پستان ازو جوی شیر
درختیست بالای جان پرورش　　ولد میوهٔ نازنین بر برش
نه رگهای پستان درون دل است　　پس ار بنگری شیر خون دل است
بخونش فرو برده دندان چو نیش　　سرشته درو مهر خونخوار خویش
چو بازو قوی کرد و دندان ستبر　　براندایدش دایه پستان بصبر
چنان صبرش از شیر خامش کند　　که پستان و شیرش فرامش کند
تو نیز ای که در توبه طفل راه　　بصبرت فراموش گردد گناه

حکایت

جوانی سر از رای مادر بتافت　　دل دردمندش چو آذر بتافت
چو بیچاره شد پیشش آورد مهد　　که ای سست مهر فراموش عهد
نه گریان و درمانده بودی و خرد　　که شبها ز دست تو خوابم نبرد
نه در مهد نیروی حالت نبود　　مگس راندن از خود مجالت نبود

* دو صد مهره در یکدگر ساختست   که رنگ مهره چنین تو پرداختست

تو آنی که از یک مگس رنجهٔ   که امروز سالار و سرپنجهٔ
بجای شوی باز در قعر گور   که نتوانی از خویشتن دفع مور
دگر دیده چون برفروزد چراغ   چو کرم لحد خورد پیه دماغ
چو پوشیده چشمی نه بینی که راه   نداند همی وقت رفتن ز چاه
تو گر شکر کردی که با دیدهٔ   وگرنه تو هم چشم پوشیدهٔ
معلم نیاموختت فهم و رای   سرشت این صفت در وجودت خدای
گرت منع کردی دل حق نیوش   حقت عین باطل نمودی بگوش

گفتار

ببین تا یک انگشت از چند بند   بصنع خدائی بهم در فگند
پس آشفتگی باشد و ابلهی * که انگشت بر حرف صنعش نهی
تأمل کن از بهر رفتار مرد   که چند استخوان پی زد و وصل کرد
که بی گردش کعب و زانو و پای   نشاید قدم بر گرفتن ز جای
ازان سجده بر آدمی سخت نیست * که در صلب او مهره یک لخت نیست
رگان در تنت ای پسندیده خوی   زمینی درو سیصد و شصت جوی
بصر در سر و فکر و رای و تمیز * جوارح بدل دل بدانش عزیز
بهایم بروی اندر افتاده خوار * تو همچون الف بر قدمها سوار

نگون کرده ایشان سر از بهر خور   تو آری بعزت خورش پیش بر
نزیبد ترا با چنین سروری * که سر جز بطاعت فرود آوری
بانعام خود دانه دادت نگاه * نکردت چو انعام سر در گیاه
ولیکن بدین صورت دل پذیر   فریفته مشو سیرت خوب گیر
ره راست باید نه بالای راست   که کافر هم از روی صورت چو ماست
ترا آنکه چشم و دهن داد و گوش   اگر عاقلی در خلافش مکوش
گرفتم که دشمن بکوبی بسنگ * مکن باری از جهل با دوست جنگ
خردمند طبعان منت شناس * بدوزند نعمت بمیخ سپاس

حکایت

ملک زادهٔ ز اسپ ادهم فتاد   بگردن درش مهره بر هم فتاد
چو پیلش فرو رفت گردن بتن   نگشتی سرش تا نگشتی بدن
پزشکان بماندند حیران درین   مگر فیلسوفی ز یونان زمین
سرش باز پیچید و رگ راست شد   وگر وی نبودی زمن خاست شد
وگر نوبت آمد بنزدیک شاه   نکرد آن فرومایه در وی نگاه
خردمند را سر فرو شد بشرم   شنیدم که می رفت و می گفت نرم
اگر وی نپیچیدمی گردنش   نه پیچیدی امروز روی از منش

فرستاد تخمی بدست رهی — که باید که بر عود سوزش نهی
ملک را یکی عطسه آمد ز دود — سر و گردنش همچنان شد که بود
بعذر از پی مرد بشتافتند — بجستند بسیار و کم یافتند
مکن گردن از شکر منعم مپیچ — که روز پسین سر برآری بهیچ

حکایت

یکی گوش کودک بمالید سخت * که ای بوالعجب رای برگشته بخت
ترا تیشه دادم که هیزم شکن — نگفتم که دیوار مسجد بکن
زبان آمد از بهر شکر و سپاس — بغیبت نگرداندش حق شناس
گذرگاه قرآن و پندست گوش — به بهتان و باطل شنیدن مکوش
دو چشم از پی صنع باری نکوست — ز عیب برادر فرو گیر و دوست

گفتار

شب از بهر آسایش تست و روز — مه روشن و مهر گیتی فروز
صبا از برای تو فراش وار — همی گستراند بساط بهار
اگر باد و برفست و باران و میغ — وگر رعد چوگان زند برق تیغ
همه کارداران و فرمانبر اند * که تخم تو در خاک می پرورند
وگر تشنه مانی ز سختی مجوش * که سقای ابر آبت آرد بدوش

ز خاک آورد رنگ و بوی و طعام — تماشاگه دیده و مغز و کام
عسل دادت از نحل و منّ از هوا — رُطَب دادت از نخل و نخل از نوا
همه نخلبندان بخایند دست — ز حیرت که نخلی چنین کس نبست
خور و ماه و پروین برای تواند — قنادیل سقف سرای تواند
ز خارت گُل آورد و از نافه مُشک — زر از کان و برگ تر از چوب خشک
بدستِ خودت چشم و ابرو نگاشت — که مَحرَم بأغیار نتوان گذاشت
توانا که او نازنین پرورد — بالوانِ نعمت چنین پرورد
بجان گفت باید نَفَس بر نفس — که شکرش نه کار زبانست و بس
خدایا دلم خون شد و دیده ریش — که می بینم انعامت از گفت بیش
نگویم دد و دام و مور و سمک — که فَوجِ ملایک بر اَوجِ فلک
هنوزت سپاس اندکی گفته اند — ز چندین هزاران یکی گفته اند
برو سعدیا دست و دفتر بشوی — براهی که پایان ندارد مپوی

حکایت

نداند کسی قدرِ روزِ خوشی — مگر روزی افتد بسختی کشی
زمستانِ درویش در تنگ سال — چه سهل است پیش خداوند مال
سلیمی که یکچند نالان نخفت — خداوند را شکرِ صحّت نگفت

چو مردانه رو باشی و تیز پاے * بشکرانه با کند پایان بپاے
به پیر کهن بر ببخشد جوان   توانا کند رحم بر ناتوان
چه دانند جیحونیان قدر آب * ز واماندگان پرس در آفتاب
عرب را که بر دجله باشد قعود   چه غم دارد از تشنگان زرود
کسے قیمت تندرستی شناخت   که یکچند بیچاره در تب گداخت
ترا تیره شب کے نماید دراز   که غلطی ز پهلو به پهلو بناز
براندیش از افتان و خیزان تب   که رنجور داند درازی شب
ببانگ دهل خواجه بیدار گشت   چه داند شب پاسبان چون گذشت

حکایت

شنیدم که طغرل شبے در خزان   گذر کرد بر هندوے پاسبان
ز باریدن برف و باران و سیل   بلرزش در افتاده همچون سهیل
دلش بروے از رحمت آورد جوش   که اینک قبا پوستینم بپوش
دمے منتظر باش بر طرف بام   که بیرون فرستم بدست غلام
درین بود باد صبا در وزید   شهنشه در ایوان شاهی خزید
وشاقے پری چهره در خیل داشت   که طبعش بدو اندکے میل داشت
تماشاے ترکش چنان خوش فتاد   که هندوے مسکین برفتش ز یاد

قبا پوستینی گذشتش بگوش ‌ ‌ ‌ ‌ ز بدبختیش در نیامد بدوش
مگر رنج سرما بر او بس نبود ‌ ‌ ‌ ‌ که دور سپهر انتظارش فزود
نگه کن چو سلطان بغفلت بخفت ‌ ‌ ‌ ‌ که چابک زنش بامدادان چه گفت
مگر نیکبختت فراموش شد ‌ ‌ ‌ ‌ چو دستت در آغوشِ آغوش شد
ترا شب بعیش و طرب می رود ‌ ‌ ‌ ‌ چه دانی که بر ما چه شب می رود
فرو برده سر کاروانی بدیگ ‌ ‌ ‌ ‌ چه از پا فرو رفتگانش بریگ
بدار ای خداوند زورق بر آب * که بیچارگان را گذشت از سُراب
توقف کنید ای جوانان چست ‌ ‌ ‌ ‌ که در کاروانند پیرانِ سست
تو خوش خفته در هودجِ کاروان ‌ ‌ ‌ ‌ مهارِ شتر در کفِ ساروان
چه هامون و کوهت چه سنگ و رمال ‌ ‌ ‌ ‌ ز ره باز پس ماندگان پرس حال
ترا کوه پیکر هیون می برد ‌ ‌ ‌ ‌ پیاده چه داند که خون می خورد
بآرامِ دل خفتگان در بنه ‌ ‌ ‌ ‌ چه دانند حالِ شکم گرسنه

حکایت

یکی را عسس دست بربسته بود ‌ ‌ ‌ ‌ همه شب پریشان و دل خسته بود
بگوش آمدش در شب تیره رنگ ‌ ‌ ‌ ‌ که شخصی همی نالد از دست تنگ
شنید این سخن دزد مغلول گفت ‌ ‌ ‌ ‌ ز بیچارگی چند نالی بخفت

برو شکر یزدان کن ای تنگدست — که دستت عسس تنگ بر هم نبست
مکن ناله از بینوائی بسی — چو بینی ز خود بینواتر کسی

حکایت

برهنه تنی یک درم وام کرد — تن خویش را کسوتی خام کرد
بنالید کای طالع بد لگام — بگرما بپختم درین زیر خام
چو ناپخته آمد ز سختی بجوش — یکی گفتش از چاه زندان خموش
بجا آور ای خام شکر خدای — که چون ما نهٔ خام بر دست و پای

حکایت

یکی گرد بر پارسائی گذر — بصورت جهود آمدش در نظر
قفائی فرو کوفت بر گردنش — ببخشید درویش پیراهنش
خجل گشت کانچه از من آمد خطاست — ببخشای بر من چه جای عطاست
بشکرانه گفتا برین بیستم * که آنم که پنداشتی نیستم

حکایت

ز ره باز پس مانده می گریست — که مسکین تر از من درین دشت کیست
خری بارکش گفتش ای بی تمیز — ز جور فلک چند نالی تو نیز
برو شکر کن گر بخر بر نهٔ * که آخر بنی آدمی خر نهٔ

حکایت

فقیهی بر افتاده مستی گذشت   به مستوری خویش مغرور گشت
ز نخوت برو التفاتی نکرد   جوان سر بر آورد کای پیر مرد
برو شکر کن چون بنعمت دری   که محرومی آید ز مستکبری
یکی را که در بند بینی مخند   مبادا که ناگه در افتی به بند
نه آخر در امکان تقدیر هست   که فردا چو من باشی افتاده مست
ترا آسمان خط بمسجد نوشت   مزن طعنه بر دیگران در کنشت
به بند ای مسلمان بشکرانه دست   که زنار مغ بر میانت نه بست
نه خود می رود هر که جویای اوست   بعنفش کشان می برد لطف دوست

حکایت

نگر تا قضا از کجا سیر کرد * که کوری بود تکیه بر غیر کرد
سرشتست باری شفا در عسل   نه چندانکه زور آورد بر اجل
عسل خوش کن زندگان بامزاج   ولی درد مردن ندارد علاج
رمق مانده را که جان از بدن   بر آید چه سود انگبین در دهن
یکی گرز پولاد بر مغز خورد   کسی گفت صندل بمالش بدرد
ز پیش خطر تا توانی گریز   ولیکن مکن با قضا پنجه تیز

درون تا بود قابل شرب و اکل بدن تازه رویست و پاکیزه شکل
خراب آنکه این خانه گردد تمام که با هم نسازند طبع و طعام
مزاجت تر و خشک و گرم است و سرد مرکب ازین چار طبع است مرد
یکی زین چو بر دیگری یافت دست ترازوی عدل طبیعت شکست
اگر باد سرد نفس نگذرد تف معده جان در خروش آورد
وگر دیگ معده نجوشد طعام تن نازنین را شود کار خام
در اینان نه بندد دل اهل شناخت * که پیوسته با هم نخواهند ساخت
توانائی تن مدان از خورش که لطف حقت می دهد پرورش
بحقش که گر دیده بر تیغ و کارد نهی حق شکرش نخواهی گذارد
چو روی بخدمت نهی بر زمین خدا را ثنا گوی و خود را مبین
گدائیست تسبیح و ذکر و حضور * گدا را نباید که باشد غرور
گرفتم که خود خدمتی کردهٔ * نه پیوسته اقطاع او خوردهٔ

گفتار

نخست او ارادت بدل بر نهاد پس این بنده بر آستان سر نهاد
گر از حق نه توفیق خیری رسد کی از بنده خیری بغیری رسد
زبان را چه بینی که اقرار داد ببین تا زبان را که گفتار داد

در معرفت دیدهٔ آدمی است * که بگشوده بر آسمان و زمین است
کیت فهم بودے نشیب و فراز گر این در نکردے بروے تو باز
سر آورد و دست از عدم در وجود درین جود بنهاد و در وے سجود
وگرنہ کے از دست جود آمدے محال ست کز سر سجود آمدے
بحکمت زبان داد و گوش آفرید که باشند صندوق دل را کلید
اگر نه زبان قصه برداشتے کس از سرِّ دل کے خبر داشتے
وگر نیستے سعیِ جاسوس گوش خبر کے رسیدے بسلطان هوش
مرا لفظ شیرین خواننده داد ترا سمع و ادراک داننده داد
مدام این دو چون حاجبان بر درند ز سلطان بسلطان خبر می برند
چه اندیشی از خود که فعلم نکوست ازآن در نگه کن که توفیق اوست
برد بوستان بان بایوان شاه بنو باوهٔ گل هم ز بستان شاه

حکایت سفر هندوستان و ضلالت بت پرستان

بتے دیدم از عاج در سومنات * مرصع چو در جاهلیت منات
چنان صورتش بسته تمثال گر که صورت نه بندد ازآن خوبتر
ز هر ناحیت کاروانها روان بدیدار آن صورت بے روان
طمع کرده رایان چین و چگل چو سعدی وفا زان بت سنگدل

زبان آوران رفته از هر مکان   تضرّع کنان پیش آن بی زبان
فرو ماندم از کشف این ماجرا * که حیّی جمادی پرستد چرا
مغی را که با من سروکار بود   نکوگوی و هم حجره و یار بود
بنرمی بگفتم که ای برهمن * عجب دارم از کارِ این بقعه من
که مدهوش این ناتوان پیکرند   مقیّد بچاهِ ضلالت درند
نه نیروی دستش نه رفتارِ پای   ورش بفگنی بر نخیزد ز جای
نه بینی که چشمانش از کهرباست   وفا جستن از سنگ چشمان خطاست
برین گفتن آن دوست دشمن گرفت   چو آتش شد از خشم و در من گرفت
مغان را خبر کرد و پیرانِ دیر   ندیدم در آن انجمن روی خیر
فتادند گبرانِ پازند خوان * چو سگ بر من از بهر آن استخوان
چو آن راه کژ پیش شان راست بود   ره راست در چشم شان کژ نمود
که مرد ار چه هشیار و صاحب دل است   بنزدیک بیدانشان جاهل است
فرو ماندم از چاره همچون غریق   برون از مدارا ندیدم طریق
چو بینی که جاهل بکین اندرست   سلامت بتسلیم و لین اندرست
مهین برهمن را ستودم بلند * که ای پیر تفسیر و استاد زند
مرا نیز با نقش این بت خوش است   که شکلی خوش و صورتی دلکش است

دریغ آیدم صورتش در نظر * ولیکن ز معنی ندارم خبر
که سالوک این منزلم عنقریب　　بد از نیک کمتر شناسد غریب
تو دانی که فرزین این رقعه　　نصیحتگر شاه این بقعه
چه معنیست در صورت این صنم　　که اوّل پرستندگانش منم
عبادت بتقلید گمراهی است　　خنک رهروی را که آگاهی است
برهمن ز شادی برافروخت روی　　پسندید و گفت ای پسندیده روی
سوالت صواب است و فعلت جمیل　　بمنزل رسد هر که جوید دلیل
بسی چون تو گردیدم اندر سفر　　بتان دیدم از خویشتن بی خبر
جز این بت که هر صبح از اینجا که هست　　بر آرد به یزدانِ دادار دست
وگر خواهی امشب هم اینجا باش　　که فردا شود سرِ این بر تو فاش
شب آنجا ببودم بفرمان پیر * چو بیژن بچاه بلا در اسیر
شبی همچو روز قیامت دراز　　مغان گردِ من بی وضو در نماز
کشیشان هرگز نیازرده آب　　بغلها چو مردار در آفتاب
مگر کرده بودم گناهی عظیم　　که بردم در آن شب عذاب الیم
همه شب درین قیدِ غم مبتلا　　یکم دست بر دل یکی بر دعا
که ناگاه دهل زن فروکوفت کوس * بخواند از فضا برهمن چون خروس

خطیب سیه پوش شب بی‌خلاف ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ برآورد شمشیر روز از غلاف
فتاد آتش صبح در سوخته ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ بیکدم جهانی شد افروخته
تو گفتی که در خطهٔ زنگبار ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ زیک گوشه ناگه در آمد تتار
مغان تبه رای ناشسته روی ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ پدید آمدند از در و دشت و کوی
کس از مرد در شهر و از زن نماند ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ در آن بتکده جای سوزن نماند
من از غصه رنجور و از خواب مست ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ که ناگاه تمثال برداشت دست
بیکبار ازیشان بر آمد خروش ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ تو گفتی که دریا در آمد بجوش
چو بتخانه خالی شد از انجمن ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ برهمن نگه کرد خندان بمن
که دانم ترا بیش مشکل نماند ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ حقیقت عیان گشت و باطل نماند
چو دیدم که جهل اندرو محکم است ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ خیال محال اندرو مدغم است
نیارستم از حق دگر هیچ گفت ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ که حق ز اهل باطل بباید نهفت
چو بینی زبردست را زور دست ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ نه مردی بود پنجهٔ خود شکست
زمانی بسالوس گریان شدم ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ که من زانچه گفتم پشیمان شدم
بگریه دل کافران کرد میل ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ عجب نیست سنگ ار بگردد بسیل
دویدند خدمت کنان سوی من ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ بعزت گرفتند بازوی من
شدم عذر گویان بر شخص عاج ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ بکرسی زر کوفت بر تخت عاج

بتک را یکی بوسه دادم بدست — که لعنت برو باد و بر بت پرست
بتقلید کافر شدم روز چند — برهمن شدم در مقالات زند
چو دیدم که در دیر گشتم امین — نگنجیدم از خرمی در زمین
در دیر محکم به بستم شبی — دویدم چپ و راست چون عقربی
نگه کردم از زیر تخت و زبر — یکی پرده دیدم مکلل بزر
پس پرده مطرانی آذر پرست — مجاور سر ریسمانی بدست
بفورم دران حال معلوم شد — چو داود کاهن برو موم شد
که ناچار چون در کشد ریسمان — بر آرد صنم دست فریادخوان
برهمن شد از روی من شرمسار — که شنعت بود بخیه بر روی کار
بتازید و من در پیش تاختم — نگونش بچاهی در انداختم
که دانستم ار زنده آن برهمن — بماند کند سعی در خون من
پسندد که از من برآرد دمار — مبادا که سرش کنم آشکار
چو از کار مفسد خبر یافتی — ز دستش برآور چو دریافتی
که گر زنده اش مانی آن بی هنر — نخواهد ترا زندگانی دگر
وگر سر بخدمت نهد بر درت — اگر دست یابد ببرّد سرت
فریبنده را پای بر پی منه — چو رفتی و دیدی امانش مده

تمامش بکشتم بسنگ آن خبیث که از مرده دیگر نیاید حدیث
چو دیدم که غوغاے انگیختم رها کردم آن بوم و بگریختم
چو اندر نیستانے آتش زدی ز شیران بپرهیز اگر بخردی
مکش بچۀ مارِ مردم گزاے چو کشتی در آن خانه دیگر مپاے
چو زنبور خانه بیاشوفتی گریز از محلّت که گرم اوفتی
بچابکتر از خود مینداز تیر چو افتاد دامن بدندان بگیر
در اوراقِ سعدی جز این پند نیست که چون پاے دیوار کندی مایست
بهند آمدم بعد از آن رستخیز وز آنجا براه یمن تا حجیز
از آنجمله تلخی که بر من گذشت دهانم جز امروز شیرین نگشت
در اقبال و تائیدِ بوبکر سعد که مادر نزاید چنو قبل و بعد
ز جورِ فلک داد خواه آمدم درین سایه گستر پناه آمدم
دعاگوے این دولتم بنده وار خدایا تو این سایه پاینده دار
که مرهم نهادم نه در خورد ریش که در خوردِ انعام و اکرام خویش
کے این شکرِ نعمت بجاے آورم وگر پاے گردد بخدمت سرم
فرج یافتم بعد از آن بندها هنوزم بگوش است از آن پندها
یکے آنکه هرگه که دست نیاز بر آرم بدرگاهِ داناے راز

بیاد آید آن لعبت چینیم   کند خاک در چشم خودبینیم
بدانم که دستی که بر داشتم   به نیروی خود برنیفراشتم
نه صاحبدلان دست بر می‌کشند   که سر رشته از غیب در می‌کشند
در خیر باز است و طاعت ولیک   نه هر کس تواناست بر فعل نیک
همین است مانع که در بارگاه   نشاید شدن جز بفرمان شاه
کلید قدر نیست در دست کس   توانای مطلق خدائیست و بس
پس ای مرد پوینده بر راه راست   ترا نیست منت خداوند راست
چو در غیب نیکو نهادت سرشت   نیاید ز خوی تو کردار زشت
ز زنبور کرد این حلاوت پدید   همان کس که در مار زهر آفرید
چو خواهد که ملک تو ویران کند   نخست از تو خلقی پریشان کند
وگر باشدش بر تو بخشایشی   رساند بخلق از تو آسایشی
تکبر مکن بر ره راستی * که دستت گرفتند و برخاستی
سخن سودمند است اگر بشنوی * بمردان رسی گر طریقت روی
مقامی بیابی گرت ره دهند * که بر خوان عزت سماطت نهند
ولیکن نباید که تنها خوری   ز درویش درمانده یاد آوری
فرستی مگر رحمتی در پیم   که بر کردهٔ خویش واثق نیم

باب نهم در توبه

بیا اے کہ عمرت بہفتاد رفت — مگر خفتہ بودی کہ بر باد رفت

ہمہ برگِ بودن ہمی ساختی ✽ بتدبیر رفتن نپرداختی

قیامت کہ بازارِ مینو نہند ✽ منازل باعمالِ نیکو دہند

بضاعت بچندانکہ آری بری — وگر مفلسی شرمساری بری

کہ بازار چندانکہ آگندہ تر — تہیدست را دل پراگندہ تر

ز پنجہ درم پنج اگر کم شود ✽ دلت ریشِ سرپنجۂ غم شود

چو پنجاہ سالت برون شد ز دست — غنیمت شمر پنج روزے کہ ہست

اگر مردۂ مسکین زبان داشتے — بفریاد و زاری فغان داشتے

کہ اے زندہ چون ہست امکانِ گفت — لب از ذکر چون مردہ برہم مخفت

چو ما را بغفلت بشد روزگار — تو بارے دمے چند فرصت شمار

حکایت

شبے در جوانی وطیب نعم — جوانان نشستیم چندے بہم

چو بلبل سرایان چو گل تازہ روے — ز شوخی در افگندہ غلغل بکوے

جہاندیدہ پیرے ز ما برکنار — ز جورِ فلک لیل مویش نہار

چو فندق زبان از سخن بستہ بود — نہ چون ما لب از خندہ چون پستہ بود

جوانی فراغت کنی پیر مرد   چه در کنج حسرت نشینی بدرد
یکی سر بر آر از گریبان غم   بآرامِ دل با جوانان بچم
بر آورد سر سال خورد از نهفت   جوابش نگر تا چه پیرانه گفت
چو بادِ صبا بر گلستان وَزد   چمیدن درخت جوان را سزد
چمد تا جوان است و سرسبز خوید   شکسته شود چون بزردی رسید
بهاران که باد آورد بیدمُشک   بریزد درخت کهن برگِ خشک
نزیبد مرا با جوانان چمید   که بر عارضم صُبحِ پیری دمید
بقید اندرم جُرّه بازی که بود * دمادم سرِ رشته خواهد ربود
شما راست نوبت برین خوان نشست   که ما از تنعُّم بشُستیم دست
چو بر سر نشست از بزرگی غُبار   دگر چشمِ عیشِ جوانی مدار
مرا برف بارید بر پرِّ زاغ   نشاید چو بُلبُل تماشای باغ
کند جلوه طاوسِ صاحبجمال   چه می خواهی از بازِ برکنده بال
مرا غَلّه تنگ اندر آمد دِرَو   شما را کنون می دمد سبزِ نو
گلستانِ ما را طراوت گذشت   که گل دسته بندد چو پژمرده گشت
مرا تکیه جان پدر بر عصاست   دگر تکیه بر زندگانی خطاست
مُسلّم جوان راست بر پای جست * که پیران برند استعانت بدست

گل سرخ رویم نگر زر ناب　　فرو رفت چون زرد شد آفتاب
هوس پختن از کودک ناتمام　　چنان زشت نبود که از پیر خام
مرا می بباید چو طفلان گریست　　ز شرم گناهان نه طفلانه زیست
نکو گفت لقمان که نازیستن　　به از سالها بر خطا زیستن
هم از بامدادان در کلبه بست　　به از سود و سرمایه دادن ز دست
جوان تا رساند سیاهی بنور　　برد پیر مسکین سپیدی بگور

حکایت

کهن سالی آمد بنزد طبیب　　ز نالیدنش تا بمردن قریب
که دستم برگ بر نه ای نیک رای　　که پایم همی بر نیاید ز جای
بدان ماند این قامت خفته ام　　که گوئی بگل در فرو رفته ام
بدو گفت دست از جهان درگسل　　که پایت قیامت بر آید ز گل
نشاط جوانی ز پیران مجوی　　که آب روان باز ناید بجوی
اگر در جوانی زدی دست و پای　　در ایام پیری بهش باش و رای
چو دوران عمر از چهل درگذشت　　مزن دست و پا کآبت از سر گذشت
نشاط آنگه از من رمیدن گرفت　　که شامم سپیده دمیدن گرفت
بباید هوس کردن از سر بدر　　که دور هوس بازی آمد بسر

بسبزی کجا تازه گردد دلم　　که سبزی بخواهد دمید از گلم
تفرج کنان در هوا و هوس　　گذشتیم بر خاک بسیار کس
کسانی که دیگر بغیب اندر اند　＊　بیایند و بر خاک ما بگذرند
دریغا که فصل جوانی برفت　　بلهو و لعب زندگانی برفت
دریغا چنان روح پرور زمان　＊　که بگذشت بر ما چو برق یمان
ز سودای این پوشم و آن خورم　　نپرداختم تا غم دین خورم
دریغا که مشغول باطل شدیم　　ز حق دور ماندیم و غافل شدیم
چه خوش گفت باکودک آموزگار　　که کاری نکردیم و شد روزگار

حکایت

جوانا ره طاعت امروز گیر　　که فردا جوانی نیاید ز پیر
فراغ دلت هست و نیروی تن　　چو میدان فراخ است گوئی بزن
من آن روز را قدر نشناختم　　بدانستم اکنون که در باختم
قضا روزگاری ز من در ربود　＊　که هر روزی از وی شب قدر بود
چه کوشش کند پیر خر زیر بار　　تو می رو که بر باد پائی سوار
شکسته قدح گر به بندند چست　　نیاورد خواهد بهای درست
کنون کوفتادت بغفلت ز دست　　طریقی ندارد بجز باز بست

که گفتت بجیحون در انداز تن * چو افتادهٔ دست و پایی بزن.
بغفلت بدادی ز دست آب پاک * چه چاره کنون جز تیمم بخاک
چو از چابکان در دویدن گرو * نبردی هم افتان و خیزان برو
گر آن باد پایان برفتند تیز * تو بی دست و پا از نشستن بخیز

حکایت

شبی خوابم اندر بیابان فید * فرو بست پای دویدن بقید
شتربانی آمد بهول و ستیز * زمام شتر بر سرم زد که خیز
مگر دل نهادی بمردن ز پس * که بر می نخیزی ببانگ جرس
مرا همچو تو خواب خوش در سر است * ولیکن بیابان به پیش اندر است
تو کز خواب نوشین ببانگ رحیل * نخیزی دگر کی رسی در سبیل
فرو کوفت طبل شتر ساروان * بمنزل رسید اول کاروان
خنک هوشیاران فرخنده بخت * که پیش از دهل زن به بندند رخت
بره خفتگان تا بر آرند سر * نه بینند ره رفتگان را اثر
سبق برده ره رو که برخاست زود * پس از نقل بیدار بودن چه سود
یکی در بهاران بیفشاند جو * چه گندم ستاند بوقت درو
کنون باید ای خفته بیدار بود * چو مرگ اندر آرد ز خوابت چه سود

چو شیبت بر آمد بروی شباب شبت روز شد دیده برکن ز خواب
من آن روز برکندم از عمر امید که افتادم اندر سیاهی سپید
دریغا که بگذشت عمر عزیز بخواهد گذشت این دمی چند نیز
گذشت آنچه در ناصوابی گذشت درین نیز هم در نیابی گذشت
کنون وقت تخم است اگر پروری گر امید داری که خرمن بری
بشهر قیامت مرو تنگدست که وجهی ندارد بحسرت نشست
گرت چشم عقل است تدبیر گور کنون کن که چشمت نخوردست مور
بمایه توان ای پسر سود کرد چه سود آید آن را که سرمایه خورد
کنون کوش کآب از کمر درگذشت نه وقتی که سیلابت از سر گذشت
کنونت که چشم است اشکی ببار زبان در دهان است عذری بیار
نه پیوسته باشد روان در بدن نه همواره گردد دهان در دهن
کنون بایدت عذر تقصیر گفت نه چون نفس ناطق ز گفتن بخفت
ز دانندگان بشنو امروز قول که فردا نکیرت بپرسد بهول
غنیمت شمار این گرامی نفس که بی مرغ قیمت ندارد قفس
مکن عمر ضایع بافسوس و حیف که فرصت عزیز است والوقت سیف

حکایت

قضا زنده‌ای رگ جان برید — دگر کس بمرگش گریبان درید
چنین گفت بیننده‌ای تیزهوش — چو فریاد و زاری رسیدش بگوش
ز دست شما مرده بر خویشتن — گرش دست بودی دریدی کفن
که چندین ز تیمار و دردم مپیچ — که روزی دو پیش از تو کردم بسیچ
فراموش کردی مگر مرگ خویش — که مرگ منت ناتوان کرد و ریش
محقق چو بر مرده ریزد گلش — نه بروی که بر خود بسوزد دلش
ز هجران طفلی که در خاک رفت — چه نالی که پاک آمد و پاک رفت
تو پاک آمدی بر حذر باش و پاک — که ننگ است ناپاک رفتن بخاک
کنون باید این مرغ را پای بست — نه وقتی که سررشته بردت ز دست
نشستی بجای دگر کس بسی — نشیند بجای تو دیگر کسی
اگر پهلوانی وگر تیغ زن — نخواهی بدر بردن الا کفن
خر وحش اگر بگسلاند کمند — چو در ریگ ماند شود پای بند
ترا نیز چندان بود دست زور — که پایت نرفتست در ریگ گور
منه دل برین سالخورده مکان — که گنبد نپاید برو گردکان
چو دی رفت و فردا نیامد بدست — حساب از همین یک نفس کن که هست

حکایت

فرو رفت جسم را یکی نازنین * کفن کرد چون کرمش ابریشمین
بدخمه در آمد پس از چند روز   که بر وی بگرید بزاری و سوز
چو پوسیده دیدش حریر کفن   بفکرت چنین گفت با خویشتن
من از کرم برکنده بودم بزور   بکندند ازو باز کرمانِ گور
دو بیتم جگر کرد روزی کباب   که می گفت گوینده‌ٔ با رباب
دریغا که بی ما بسی روزگار   بروید گل و بشگفد نوبهار
بسی تیر و دی ماه و اُردی‌بهشت * برآید که ما خاک باشیم و خشت

حکایت

یکی پارسا سیرتِ حق‌پرست   فتادش یکی خشتِ زرین بدست
سر هوشمندش چنان خیره شد   ز سودا دلِ روشنش تیره شد
همه شب در اندیشه کین گنج و مال   درو تا زیم ره نیابد زوال
دگر قامتِ عجزم از بهر خواست   نباید بر کس دوتا کرد و راست
سرایی کنم پایه بستش رخام   درختانِ سقفش همه عودِ خام
یکی حُجره خاص از پی دوستان   درِ حجره اندر سرا بوستان
بفرسودم از رقعه بر رقعه دوخت   تف دیگران چشم و مغزم بسوخت
دگر زیردستان پزندم خورش   براحت دهم روح را پرورش

بسختی بگشت این نمد بسترم　　روم زین سپس عبقری گسترم
خیالش خرف کرد و کالیوه رنگ　　بمغزش فرو برده خرچنگ چنگ
فراغ مناجات و رازش نماند　　خور و خواب و ذکر و نمازش نماند
بصحرا بر آمد سر از عشوه مست　　که جاے نبودش قرار نشست
یکے بر سر گور گل می سرشت　　که حاصل کند زان گل گور خشت
باندیشه لختے فرو رفت پیر　　که اے نفس کوته نظر پند گیر
چه بندی درین خشت زرین دلت　　که یک روز خشتے کنند از گلت
طمع را نه چندان دهانست باز　　که بازش نشیند بیک لقمه آز
بدار اے فرومایه ازین خشت دست　　که جیحون نشاید بیک خشت بست
تو غافل در اندیشهٔ سود و مال　　که سرمایهٔ عمر شد پایمال
برین خاک چندین صبا بگذرد　　که هر ذرّه از ما بجائے رسد
غبار هوا چشم غفلت بدوخت　　سموم هوس کشت عمرت بسوخت
بکن سرمهٔ غفلت از چشم پاک　　که فردا شوی سرمه در چشم خاک

حکایت

میان دو تن دشمنی بود و جنگ　　سر از کبر بر یک دگر چون پلنگ
ز دیدار هم تا بحدے رمان　　که بر هر دو تنگ آمدے آسمان

یکی را اجل بر سر آورد جیش — سر آمد برو روزگاران عیش
بد اندیش وی را درون شاد گشت — بگورش پس از مدتی برگذشت
شبستان گورش در اندوده دید — که وقتی سرایش زر اندوده دید
خرامان ببالینش آمد فراز — همی گفت با خود لب از خنده باز
خوشا وقت مجموع آنکس که اوست — پس از مرگ دشمن در آغوش دوست
پس از مرگ آنکس نباید گریست — که روزی پس از مرگ دشمن بزیست
ز روی عداوت ببازوی زور — یکی تخته برکندش از روی گور
سر تاجور دیدش اندر مغاک — دو چشم جهان بینش آگنده خاک
وجودش گرفتار زندان گور — تنش طعمهٔ کرم و تاراج مور
چنان تنگش آگنده خاک استخوان — که از عاج پر توتیا سرمه دان
ز دور فلک بدر رویش هلال — ز جور زمان سرو قدش خلال
کف دست سرپنجهٔ زورمند — جدا کرده ایام بندش ز بند
چنانش برو رحمت آمد ز دل — که بسرشت بر خاکش از گریه گل
پشیمان شد از کرده و خوی زشت — بفرمود بر سنگ گورش نوشت
مکن شادمانی بمرگ کسی — که دهرت پس از وی نماند بسی
شنید این سخن عارفی هوشیار — بنالید کای قادر کردگار

عجب گر تو رحمت نیاری برو   که بگریست دشمن بزاری برو
تن ما شود نیز روزی چنان   که بروی بسوزد دل دشمنان
مگر در دل دوست رحم آیدم * چو بیند که دشمن ببخشایدم
بجائی رسد کار سر دیر و زود   که گوئی درو دیده هرگز نبود
زدم تیشه یک روز بر تل خاک   بگوش آمدم نالهٔ دردناک
که زنهار اگر مردی آهسته تر   که چشم و بناگوش و رویست و سر

حکایت

شبی خفته بودم بعزم سفر   پی کاروانی گرفتم سحر
برآمد یکی سهمگین باد و گرد   که بر چشم مردم جهان تیره کرد
بره بر یکی دختر خانه بود   بمعجر غبار از پدر می زدود
پدر گفتش ای نازنین چهر من   که داری دل آشفتهٔ مهر من
نه چندان نشیند درین دیده خاک   که بارش بمعجر توان کرد پاک
ترا نفس رعنا چو سرکش ستور   دوان می برد تا سر شیب گور
اجل ناگهت بگسلاند رکیب   عنان باز نتوان گرفت از شیب

گفتار

خبر داری ای استخوانی قفس   که جان تو مرغیست نامش نفس

چو مرغ از قفس رفت بگسست قید / دگر ره نگردد بسعی تو صید
نگه دار فرصت که عالم دمیست / دمی پیش دانا به از عالمیست
سکندر که بر عالمی حکم داشت / در آن دم که می رفت عالم گذاشت
میسر نبودش کزو عالمی / ستانند و مهلت دهندش دمی
برفتند و هر کس درود آنچه کشت / نماند بجز نام نیکو و زشت
چرا دل برین کاروانگه نهیم / که یاران برفتند و ما بر رهیم
پس از ما همین گل دهد بوستان / نشینند با یکدگر دوستان
دل اندر دلارام دنیا مبند / که ننشست باکس که دل برنکند
چو در خاکدان لحد خفت مرد / قیامت بیفشاند از روی گرد
سر از جیب غفلت براور کنون / که فردا نماند بحسرت نگون
نه چون خواهی آمد بشیراز در / سر و تن بشوئی ز گرد سفر
پس ای خاکسار گنه عنقریب / سفر کرد خواهی بشهر غریب
بران از دو سرچشمهٔ دیده جوی / ور آلایشی داری از خود بشوی

حکایت

ز عهد پدر یاد دارم همی / که باران رحمت برو هر دمی
که در طفلیم لوح و دفتر خرید / ز بهرم یکی خاتم زر خرید

بدر کرد ناگه یکی مشتری   بخرمای از دستم انگشتری
نشناسد انگشتری طفل خرد   بشیرینی از وی توانند برد
تو هم قیمت عمر نشناختی   که در عیش شیرین برانداختی
قیامت که نیکان باعلی رسند   ز قعر ثری بر ثریا رسند
ترا خود بماند سر از ننگ پیش   که گردت برآید عملهای خویش
برادر ز کار بدان شرم دار   که در روی نیکان شوی شرمسار
در آن روز کز فعل پرسند و قول ✽ اولو العزم را تن بلرزد ز هول
بجای که دهشت خورند انبیا   تو عذر گنه را چه داری بیا
زنانی که طاعت برغبت برند   ز مردان ناپارسا بگذرند
ترا شرم ناید ز مردی خویش   که باشد زنان را قبول از تو بیش
زنان را بعذری معین که هست   ز طاعت بدارند گه گاه دست
تو بی عذر یکسو نشینی چو زن   رو ای کم ز زن لاف مردی مزن
مرا خود نباشد زبان آوری   چنین گفت شاه سخن عنصری
چو از راستی بگذری خم بود   چه مردی بود کز زنی کم بود
بناز و طرب نفس پرورده گیر   بایام دشمن قوی کرده گیر
یکی بچهٔ گرگ می پرورید   چو پرورده شد خواجه را بردرید

چو بر پہلوئے جان سپردن بخفت　　زبان آورے بر سرش رفت و گفت
تو دشمن چنین نازنین پروری　　ندانی که ناچار زخمش خوری
نه ابلیس در حقِ ما طعنه زد　　کز اینان نیاید بجز کارِ بد
فغان از بدیها که در نفس ماست　　که ترسم شود ظنِ ابلیس راست
چو ملعون پسند آمدش قهرِ ما　　خدایش براند از در از بهرِ ما
کجا سر بر آریم ازین عار و ننگ　　که با او بصلحیم و با حق بجنگ
نظر دوست نادر کند سوے تو　　چو در روے دشمن بود روئے تو
گرت دوست باید کزو برخوری　　نباید که فرمانِ دشمن بری
روا دارد از دوست بیگانگی　　که دشمن گزیند بہمخانگی
ندانی که کمتر نهد دوست پاے　　چو بیند که دشمن بود در سراے
بسیم سیه تا چه خواهی خرید * که خواهی دل از مهرِ یوسف برید
تو از دوست گر عاقلی بر مگرد　　که دشمن نیارد نگه در تو کرد

حکایت

یکی برد بر پادشاہے ستیز　　بدشمن سپردش که خونش بریز
گرفتار در دست آن کینه توز　　همی گفت با خود بزاری و سوز
اگر دوست بر خود نیازردمے　　کے از دستِ دشمن جفا بردمے

بناخن ز دشمن بدرید پوست　　رفیقی که بر خود نیازرد دوست
تو با دوست یکدل شو و یکسخن　　که خود بیخ دشمن برآرد ز بن
نه پندارم این زشت نامی نکوست　　بخشنودی دشمن آزار دوست

حکایت

یکی مال مردم بتلبیس خورد　　چو برخاست لعنت بر ابلیس کرد
چنین گفتش ابلیس اندر رهی　　که هرگز ندیدم چو تو ابلهی
ترا با منست ای فلان آشتی　　بجنگم چرا گردن افراشتی
دریغست فرمودهٔ دیو زشت　　که دست ملک بر تو خواهد نوشت
روا داری از جهل و بی باکیت　　که پاکان نویسند ناپاکیت
طریقی بدست آر و صلحی بجوی　　شفیعی بر انگیز و عذری بگوی
که یک لحظه صورت نبندد امان　　چو پیمانه پر شد بدور زمان
وگر دست قدرت نداری بکار　　چو بیچارگان دست زاری برآر
وگر رفت از اندازه بیرون بدی　　* چو گفتی که بد رفت نیک آمدی
فرا شو چو بینی در صلح باز　　که ناگه در توبه گردد فراز
مرو زیر بار گنه ای پسر　　که حمال عاجز شود در سفر
پی نیک مردان بباید شتافت　　که هر کاین سعادت طلب کرد یافت

ولیکن تو دنبال دیو خسی ... ندانم که در صالحان کی رسی
پیمبر کسی را شفاعتگر است ... که بر جادهٔ شرع پیغمبر است

حکایت

گل آلوده‌ای راه مسجد گرفت ... ز بخت نگون طالع اندر شگفت
یکی منع کردش که تبت یداک * مرو دامن آلوده در جای پاک
مرا رقتی در دل آمد برین ... که پاک است و خرم بهشت برین
در آن جای پاکان امیدوار ... گل آلودهٔ معصیت را چه کار
بهشت آن ستاند که طاعت برد ... کرا نقد باید بضاعت برد
مکن دامن از گرد ذلت بشوی ... که ناگه ز بالا ببندند جوی
مگو مرغ دولت ز قیدم بجست ... هنوزش سر رشته داری بدست
وگر دیر شد گرم رو باش و چست ... ز دیر آمدن غم ندارد درست
هنوزت اجل دست خواهش نبست ... بر آور بدرگاه دادار دست
مخسب ای گنه کردهٔ خفته خیز ... بعذر گنه آب چشمی بریز
چو حکم ضرورت بود کآب روی ... بریزند باری برین خاک کوی
ور آبت نماند شمع آر پیش * کسی را که هست آبروی از تو بیش
بقهر ار براند خدا از درم ... روان بزرگان شفیع آورم

حکایت

همی یادم آید ز عهد صغر — که عیدی برون آمدم با پدر
ببازیچه مشغول مردم شدم — در آشوب خلق از پدر گم شدم
برآوردم از بیقراری خروش — پدر ناگهانم بمالید گوش
که ای شوخ چشم آخرت چند بار * نگفتم که دستم ز دامن مدار
بتنها نداند شدن طفل خرد — که مشکل توان راه نا دیده برد
تو هم طفل راهی بسعی ای فقیر — برو دامن راه دانان بگیر
مکن با فرومایه مردم نشست — چه کردی ز هیبت فروشوی دست
بفتراک پاکان برآویز چنگ — که عارف ندارد ز دریوزه ننگ.
مریدان بقوت ز طفلان کم اند — مشایخ چو دیوار مستحکم اند
بیاموز رفتار از آن طفل خرد — که چون استعانت بدیوار برد
ز زنجیر ناپارسایان برست — که در حلقهٔ پارسایان نشست
اگر حاجتی داری این حلقه گیر — که سلطان ازین در ندارد گزیر
برو خوشه چین باش سعدی صفت * که گرد آوری خرمن معرفت
الا ای مقیمان محراب انس — چو فردا نشینید بر خوان قدس
متابید روی از گدایان خیل * که صاحب مروت نراند طفیل

کنون با خرد باید انباز گشت   که فردا نماند ره باز گشت

حکایت

یکی غلّه مُرداد مه توده کرد   ز تیمارِ دی خاطر آسوده کرد
شبی مست شد آتشی برفروخت   نگون بخت کالیو خرمن بسوخت
دگر روز در خوشه چیدن نشست   که یک جو ز خرمن نماندش بدست
چو سرگشته دیدند درویش را   یکی گفت پروردهٔ خویش را
نخواهی که باشی چنین تیره روز   بدیوانگی خرمن خود مسوز
گر از دست شد عمرت اندر بدی   توانی که در خرمن آتش زدی
فضیحت بود خوشه اندوختن   پس از خرمن خویشتن سوختن
مکن جان من تخمِ دین ورز و داد   مده خرمن نیکنامی بباد
چو برگشته بختی درافتد ببند   ازو نیک بختان بگیرند پند
تو پیش از عقوبت درِ عفو کوب   که سودی ندارد فغان زیر چوب
برآر از گریبانِ غفلت سرت   که فردا نماند خجِل در برت

حکایت

یکی مُتّقی بود بر مُنکِری   گذر کرد بر وی نکو محضری
نشست از خجالت عرق کرده روی   که آیا خجل گشتم از شیخ کوی

شنید این سخن شیخ روشن روان — برو بر بشورید و گفت اے جوان

نیاید همی شرمت از خویشتن — که حق حاضر و شرم داری ز من

چنان شرم دار از خداوند خویش — که شرمت ز بیگانگان ست و خویش

نیاسائی از جانب هیچ کس — برو جانب حق نگه دار و بس

حکایت

زلیخا چو گشت از مے عشق مست — بدامانِ یوسف در آویخت دست

چنان دیوِ شهوت رضا داده بود — که چون گرگ در یوسف افتاده بود

بتے داشت بانوے مصر از رخام — برو معتکف بامدادان و شام

در آن لحظه رویش بپوشید و سر — مبادا که زشت آیدش در نظر

غم آلوده یوسف بکنجے نشست * بسر بر ز نفس ستمگار دست

زلیخا دو دستش ببوسید و پاے — که اے سست پیمان سرکش درآے

بسندان دلے روے درهم مکش — به تندی پریشان مکن وقت خوش

روان گشتش از دیده بر چهره جوے — که برگرد و ناپاکی از من مجوے

تو در روے سنگے شدی شرمسار — مرا شرم ناید ز پروردگار

چه سود از پشیمانی آید بکف — چو سرمایهٔ عمر کردی تلف

شراب از پے سرخ روی خورند — وزو عاقبت زرد روی برند

بعذر آوری خواهش امروز کن — که فردا نماند مجال سخن

حکایت

پلیدی کند گربه بر جای پاک — چو زشتش نماید بپوشد بخاک
تو آزادی از ناپسندیدها — نترسی که بروی فتد دیدها
براندیش ازان بندهٔ پر گناه — که در خواجه عاصی شود چند گاه
اگر باز گردد بصدق و نیاز — بزنجیر و بندش نیارند باز
بکین آوری با کسی بر ستیز — که از وی گزیرت بود یا گریز
کنون کرد باید عمل را حساب — نه وقتی که منشور گردد کتاب
کسی گرچه بد کرد هم بد نکرد — که پیش از قیامت غم خویش خورد
گر آئینه از آه گردد سیاه — شود روشن آئینهٔ دل بآه
بترس از گناهان خویش این نفس — که روز قیامت نترسی ز کس

حکایت

غریب آمدم در سواد حبش — دل از دهر فارغ سر از عیش خوش
بره بر یکی دکه دیدم بلند — تنی چند مسکین در و پای بند
بسیج سفر کردم اندر نفس — بیابان گرفتم چو مرغ از قفس
یکی گفت کاین بندیان شب روند — نصیحت نگیرند و حق نشنوند

چو هر کس نیاید ز دستت ستم ‏ ‏ ‏ ترا گر جهان شحنه گیرد چه غم

نکو نام را کس نگیرد اسیر ‏ ‏ ‏ بترس از خدا و مترس از امیر

بیاورده عامل غش اندر میان ‏ ‏ ‏ نه اندیشد از رفع دیوانیان

وگر عفتش را فریب است زیر ‏ ‏ ‏ زبان حسابش نگردد دلیر

چو خدمت پسندیده آری بجای ‏ ‏ ‏ نه اندیشی از دشمن تیره رای

اگر بنده کوشش کند بنده وار ‏ ‏ ‏ عزیزش بدارد خداوندگار

وگر کند رائیست در بندگی ‏ ‏ ‏ ز جانداری افتد بخربندگی

قدم پیش نه کز ملک بگذری ‏ ‏ ‏ که گر باز مانی ز دد کمتری

حکایت

یکی را بچوگان مه دامغان ‏ ‏ ‏ بزد تا چو طبلش بر آمد فغان

شب از بیقراری نیارست خفت ‏ ‏ ‏ برو پارسائی گذر کرد و گفت

بشب گر ببردی بر شحنه سوز ‏ ‏ ‏ گناه آب رویش نبردی بروز

کسی روز محشر نگردد خجل ‏ ‏ ‏ که شبها بدرگه برد سوز دل

هنوز ار سر صلح داری چه بیم ‏ ‏ ‏ در عذر خواهان نبندد کریم

اگر هوشمندی ز داور بخواه ‏ ‏ ‏ شب توبه تقصیر روز گناه

کریمی که آوردت از نیست هست ✤ عجب گر بیفتی نگیردت دست

اگر بندهٔ دست حاجت بر آر وگر شرمسار آب حسرت ببار
نیامد بدین در کسی عذر خواه که سیل ندامت نشستش گناه
نریزد خدا آب روی کسی که ریزد گناه آب چشمش بسی

حکایت

بصنعا درم طفلی اندر گذشت چه گویم کزانم چه بر سر گذشت
قضا نقش یوسف جمالی نکرد * که ماهی گورش چو یونس نخورد
درین باغ سروی نیامد بلند که باد اجل بیخش از بن نکند
عجب نیست بر خاک اگر گل شگفت که چندین گل اندام در خاک بخفت
بدل گفتم ای ننگ مردان بمیر که کودک رود پاک و آلوده پیر
ز سودا و آشفتگی بر قدش بر انداختم سنگی از مرقدش
ز هولم در آن جای تاریک تنگ بشورید حال و بگردید رنگ
چو باز آمدم زان تغیر بهوش ز فرزند دلبندم آمد بگوش
گرت وحشت آمد ز تاریک جائے بهش باش و با روشنائی درآی
شب گور خواهی منوّر چو روز ازینجا چراغ عمل بر فروز
تن کار کن می بلرزد ز تب مبادا که نخلش نیارد رطب
گروهی فراوان طمع ظن برند که گندم نیفشانده خرمن برند

۲۳۰ برآن خورد سعدی که بیخی نشاند　　کسی برد خرمن که تخمی فشاند

باب دهم در مناجات و ختم کتاب

بیا تا برآریم دستی ز دل   که نتوان برآورد فردا ز گل
بفصل خزان می نه بینی درخت   که بی برگ ماند ز سرمای سخت
برآرد تهی دستهای نیاز   ز رحمت نگردد تهیدست باز
قضا خلعتِ نامدارش دهد   قدر میوه در کنارش نهد
مپندار از آن درگه هرگز نبست   که نومید گردد برآورده دست
همه طاعت آرند و مسکین نیاز   بیا تا بدرگاهِ مسکین نواز
چو شاخ برهنه برآریم دست   که بی برگ ازین بیش نتوان نشست
خداوندگارا نظر کن بجود   که جُرم آید از بندگان در وجود
گناه آید از بندهٔ خاکسار   بامیدِ عَفوِ خداوندگار
کریما برزقِ تو پرورده ایم   بانعام و لُطفِ تو خو کرده ایم
گدا چون کرم بیند و لطف و ناز   نگردد ز دنبالِ بخشنده باز
چو ما را بدنیا تو کردی عزیز   بعقبیٰ همین چشم داریم نیز
عزیزی و خواری تو بخشی و بس   عزیزِ تو خواری نه بیند ز کس
خدایا بعزت که خوارم مکن   بذُلِ گنه شرمسارم مکن
مُسَلَّط مکن چون منی بر سرم   ز دستِ تو به گر عقوبت برم

بگیتی بتر زین نباشد بدی / جفا بردن از دستِ همچون خودی
مرا شرمساری ز روی تو بس / دگر شرمسارم مکن پیش کس
گرم بر سر افتد ز تو سایهٔ / سپهرم بود کمترین پایهٔ
اگر تاج بخشی سرافرازدم / تو بر دار تا کس نه یندازدم

حکایت

تنم می بلرزد چو یاد آورم / مناجاتِ شوریدهٔ در حرم
که می گفت با حق بزاری بسی / میفگن که دستم نگیرد کسی
بلطفم بخوان یا بران از درم / ندارد بجز آستانت سرم
تو دانی که مسکین و بیچاره ایم / فرو ماندهٔ نفس امّاره ایم
نمی تازد این نفس سرکش چنان / که عقلش نتواند گرفتن عنان
که با نفس و شیطان برآید بزور / مصافِ پلنگان نیاید ز مور
بمردانِ راهت که راهی بده / وزین دشمنانم پناهی بده
خدایا بذاتِ خداوندیت / باوصاف بی مثل و مانندیت
بلبیک محتاج بیت الحرام * بمدفونِ یثرب علیه السلام
بتکبیر مردانِ شمشیر زن / که مردِ وغا را شمارند زن
بطاعات پیرانِ آراسته / بصدق جوانانِ نو خاسته

که ما را دران ورطهٔ یک نَفَس * ز ننگ دو گفتن بفریاد رس
امید است از آنان که طاعت کنند که بیطاعتان را شِفاعت کنند
بپاکان کز آلایشم دور دار وگر زَلّتی رفت معذور دار
به پیرانِ پُشت از عبادت دوتا * ز شرم گنه دیده بر پشت پا
که چشمم ز روی سعادت مبند زبانم بوقت شهادت مبند
چراغِ یقینم فرا راه دار ز بد کردنم دست کوتاه دار
بگردان ز نادیدنی دیده ام مده دست بر ناپسندیده ام
من آن ذرّه ام در هوای تو نیست وجود و عدم ز احتقارم یکیست
ز خورشید لُطفت شُعاعی بسم که جز در شعاعت نه بیند کسم
بدی را نگه کن که بهتر کس است گدا را ز شاه التفاتی بس است
مرا گر بگیری بانصاف و داد بنالم که عفوم نه این وعده داد
خدایا بذلّت مران از درم که صورت نه بندد دری دیگرم
ور از جِهل غایب شدم روز چند چو باز آمدم در برویم مبند
چه عذر آورم از ننگ تر دامنی مگر عجز پیش آورم کای غنی
فقیرم بجُرم و گناهم مگیر غنی را ترحُّم بود بر فقیر
چرا باید از ضعف حالم گریست اگر من ضعیفم پناهم قویست

خدایا بغفلت شکستیم عهد — چه زور آورد با قضا دستِ جهد

چه برخیزد از دستِ تدبیرِ ما — همین تکیه بس عذرِ تقصیرِ ما

همه هرچه کردم تو برهم زدی * چه قوّت کند با خدائی خودی

نه من سر ز حکمت بدر می برم — که حکمت چنین می رود بر سرم

حکایت

سیه چردهٔ را کسے زشت خواند — جوابے بگفتش که حیران بماند

نه من صورتِ خویش خود کرده ام — که عیبم شماری که بد کرده ام

ترا با من از زشت رویم چه کار — نه آخر منم زشت و زیبا نگار

از آنم که بر سر نبشتی ز پیش * نه کم کردم اے بنده پرور نه بیش

تو دانی آخر که قادر نیم — توانائے مطلق توئی من کیم

گرم رهنمائی رسیدم بخیر — ورم گم کنی باز ماندم ز سیر

جهان آفرین گر نه یاری کند — کجا بنده پرهیزگاری کند

حکایت

چه خوش گفت درویش کوتاه دست — که شب توبه کرد و سحر گه شکست

گر او توبه بخشد بماند درست — که پیمانِ ما بے ثبات است و سست

بحقّت که چشمم ز باطل بدوز — بنورت که فردا بنارم مسوز

ز مسکینیم روے در خاک رفت   غبارِ گناہم بر افلاک رفت

تو یک نوبت اے ابرِ رحمت ببار   کہ در پیش باران نماند غبار

ز جرمم درین مملکت جاہ نیست   ولیکن بملکِ دگر راہ نیست

تو دانی ضمیرِ زبان بستگان   تو مرہم نہی بر دلِ خستگان

حکایت

مُغے در بروے از جہان بستہ بود   بُتے را بخدمت میان بستہ بود

پس از چند سال آن نکوہیدہ کیش   قضا حالتے صعبش آورد پیش

بپائے بت اندر بامیدِ خیر   بغلطید بیچارہ بر خاکِ دیر

کہ درماندہ ام دستگیر اے صَنم   بجان آمدم رحم کن بر تنم

بزارید در خدمتش بارہا   کہ ہیچش بسامان نشد کارہا

بتے چون برآرد مُہماتِ کس   کہ نتواند از خود براندن مگس

برآشفت کاے پاے بندِ ضَلال   بباطل پرستیدمت چند سال

مُہمے کہ در پیش دارم برآر   وگر نہ بخواہم ز پروردگار

ہنوز از بت آلودہ رویش بخاک   کہ کامش برآورد یزدانِ پاک

حَقایق شناسے درین خیرہ شد   کہ سر وقتِ صافی برو تیرہ شد

کہ سرگشتۂ دونِ باطل پرست   ہنوزش سر از خمرِ میخانہ مست

دل از کفر و دست از خیانت بشست — خدایش بر آورد کامی که جست
فرو رفت خاطر درین مشکلش — که پیغامی آمد بگوش دلش
که پیش صنم پیر ناقص عقول — بسی گفت و قولش نیامد قبول
گر از درگه ما شود نیز رد — پس آنگه چه فرق از صنم تا صمد
دل اندر صمد باید ای دوست بست — که عاجزتر اند از صنم هر که هست
محال است اگر سر برین در نهی — که باز آیدت دست حاجت تهی
خدایا مقصر بکار آمدیم — تهی دست و امیدوار آمدیم

حکایت

شنیدم که مستی ز تاب نبید — بمقصورهٔ مسجدی در دوید
بنالید بر آستان کرم — که یا رب بفردوس اعلی برم
مؤذن گریبان گرفتش که هین — سگ و مسجد ای غافل از عقل و دین
چه شایسته کردی که جویی بهشت — نمی زیبدت ناز با روی زشت
بگفت این سخن پیر و بگریست مست — که مستم بدار از من ای خواجه دست
عجب داری از لطف پروردگار — که باشد گنهگاری امیدوار
ترا می نگویم که عذرم پذیر — در توبه باز است و حق دستگیر
همی شرم دارم ز لطف کریم — که خوانم گنه پیش عفوش عظیم

کسے را که پیری در آرد ز پاے / چو دستش نگیری نخیزد ز جاے
من آنم ز پاے اندر افتاده پیر / خدایا بفضل خودم دستگیر
نگویم بزرگی و جاهم ببخش / فرومادگی و گناهم ببخش
اگر یارے اندک زلل دانم / بنابخردی شهره گرداندم
تو بینا و ما خایف از یکدگر / که تو پرده پوشی و ما پرده در
بر آورده مردم ز بیرون خروش / تو با بندهٔ در پرده و پرده پوش
بنادانی از بندگان سرکشند * خداوندگاران قلم در کشند
اگر جرم بخشی بمقدار جود / نماند گرفتارے اندر وجود
وگر خشم گیری بقدر گناه / بدوزخ فرست و ترازو مخواه
گرم دستگیری بجائے رسم / وگر بفگنی بر نگیرد کسم
که زور آورد گر تو یاری دهی / که گیرد چو تو رستگاری دهی
دو خواهند بودن بمحشر فریق / ندانم کدامین دهندم طریق
عجب گر بود راهم از دست راست / که از دستِ من جز کژی بر نخاست
دلم می دهد وقت وقت این امید / که حق شرم دارد ز موے سفید
عجب دارم ار شرم دارد ز من / که شرمم نمی آید از خویشتن
نه یوسف که چندین بلا دید و بند / چو حکمش روان گشت و قدرش بلند

50666

گنه عفو کرد آلِ یعقوب را   که معنی بود صورت خوب را
بکردار بد شان مقید نکرد   بضاعات مزجات شان رد نکرد
ز لطفت همین چشم داریم نیز   بدین بی بضاعت ببخش ای عزیز
کس از من سیه نامه‌تر دیده نیست   که هیچم فعال پسندیده نیست
جز این کاعتمادم بیاری تست   امیدم بآمرزگاری تست
بضاعت نیاوردم الا امید   خدایا ز عفوم مکن نا امید

00050666

Digitized with financial assistance from

Ms.Vaidehi Thakar

on 06 November, 2019